Birikim

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ

Kemal Tahir'in sağı-solu

- **TANIL BORA - BARIŞ ÖZKUL**
  Kemal Tahir'in sağı-solu
- **MURAT BELGE**
  "Hatasıyla sevabıyla" Kemal Tahir
- **SIRRI SÜREYYA ÖNDER**
  Kürt Halilioğulları'ndan Kemal Tahir'in halklar sorunu
- **FUAT DÜNDAR**
  Kemal Tahir'in "malı", "mülkü" ve Ermeniler
- **MEHMET NURİ GÜLTEKİN**
  Neo-Tahiri kabuller üzerine birkaç not ya da "Maveraünnehir nereye dökülür?
- **ÇİMEN GÜNAY ERKOL**
  Kemal Tahir ve erkekliğe "tahammül etmek": "Fakat gene de ben Şarklıyım"
- **ERGUN AŞÇI**
  Bir sol-İttihatçı olarak Kemal Tahir ve Türkiye sağının Kemal Tahir'den anladığı
- **OSMAN ÖZARSLAN**
  Sınıfsız, zümresiz, kaynaşmış, müteşekkil toplum: Devlet Ana
- **BARIŞ ÖZKUL**
  Tahiriliğin altın çağında Kurt Kanunu'*nu tekrar okumak: Kemal Tahir'de Batı düşmanlığı, ajanlık ve Masonluk paranoyası*
- **TANIL BORA**
  Bozkırdaki Çekirdek'*i yeniden okumak: "Siz enstitücüler ayaklanırsa umut vardır"*
- **SAMİ ÖZBİL**
  Mağdur ve mağrur
- **ERCAN KESAL**
  Hikâyesi olmayanlara üzülen bir adam
- **TUNCAY BİRKAN**
  Kemal Tahir'in üç röportajı için kısa bir sunuş
- **BENGÜ VAHAPOĞLU**
  Kemal Tahir'in fikir mirası ve Türkiye Defteri *dergisi*

ARALIK 2023 • 60,00 TL

GEÇEN AYIN BİRİKİMİ

416

ISSN 1300-8358

9 771300 835005

212162 - 2023/12

ÖMER LAÇİNER *Kötüye gidiş alâmetleri*

Birikim 416

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ ARALIK 2023

Geçen ayın birikimi

3 ÖMER LAÇİNER
Kötüye gidiş alâmetleri

Kemal Tahir'in sağı-solu

6 TANIL BORA - BARIŞ ÖZKUL
Kemal Tahir'in sağı-solu

7 MURAT BELGE
"Hatasıyla sevabıyla" Kemal Tahir

12 SIRRI SÜREYYA ÖNDER
Kürt Haliloğulları'ndan Kemal Tahir'in halklar sorunu

19 FUAT DÜNDAR
Kemal Tahir'in "malı", "mülkü" ve Ermeniler

30 MEHMET NURİ GÜLTEKİN
Neo-Tahiri kabuller üzerine birkaç not ya da "Maveraünnehir nereye dökülür?"

42 ÇİMEN GÜNAY ERKOL
Kemal Tahir ve erkekliğe "tahammül etmek": "Fakat gene de ben Şarklıyım"

50 ERGUN AŞÇI
Bir sol-İttihatçı olarak Kemal Tahir ve Türkiye sağının Kemal Tahir'den anladığı

59 OSMAN ÖZARSLAN
Sınıfsız, zümresiz, kaynaşmış, müteşekkil toplum: Devlet Ana

64 BARIŞ ÖZKUL
Tahiriliğin altın çağında Kurt Kanunu*'nu tekrar okumak: Kemal Tahir'de Batı düşmanlığı, ajanlık ve Masonluk paranoyası*

71 TANIL BORA
Bozkırdaki Çekirdek*'i yeniden okumak: "Siz enstitücüler ayaklanırsa umut vartır"*

78 SAMİ ÖZBİL
Mağdur ve mağrur

85 ERCAN KESAL
Hikâyesi olmayanlara üzülen bir adam

89 TUNCAY BİRKAN
Kemal Tahir'in üç röportajı için kısa bir sunuş

94 BENGÜ VAHAPOĞLU
Kemal Tahir'in fikir mirası ve Türkiye Defteri *dergisi*

AYDA BİR YAYIMLANIR • YEREL SÜRELİ YAYIN

Kurucular: *Murat Belge - Ömer Laçiner*
İmtiyaz Sahibi: *Birikim Yayıncılık Anonim Şirketi*
Tüzel Kişi Temsilcisi ve Genel Yayın Yönetmeni: *Ömer Laçiner*
Yayın Koordinatörü: *Tanıl Bora*
Yazı İşleri Müdürü: *Barış Özkul*
Görsel Tasarım: *Ümit Kıvanç*
Kapak ve Kapaktaki İllüstrasyon: *Seda Mit*
Sayfa Uygulama: *Hüsnü Abbas*
Baskı ve Cilt: *Ayhan Matbaası* · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel. (0212) 445 32 38
Dağıtım: *Punto Kitap Hizmetleri*
Tel: (0212) 496 10 50 Faks: (0212) 551 30 13

BİRİKİM YAYINLARI · SERTİFİKA NO. 40413
Cumhuriyet Caddesi, No.119, Kat 6, Zambak Apartmanı
İnönü Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34373 İstanbul
Tel. (0212) 518 19 86
web www.birikimdergisi.com
e.mail birikim@birikimdergisi.com

ISSN 1300-8358
Birikim - İstanbul: Birikim Yayıncılık A.Ş. 1989

Birikim dergisinde ve derginin internet sitesinde yayımlanmasını istediğiniz yazıları ve çizgileri **yazi@birikimdergisi.com** adresine gönderebilirsiniz.
Gönderilen yazılar en kısa sürede değerlendirilip yazarlara bilgi verilecektir.

Dijital abonelik ile ilgili bilgi almak için:
https://birikimdergisi.com/dijital-abonelik

"Yapay zekâ - gelmekte olan" dosyasının yer aldığı Kasım 2023 (415) sayımızda Aydan Çelik'e ait çizimler bir yapay zekâ programı olan Midjourney kullanılarak üretilmiştir.

Geçen AYIN BİRİKİMİ

Türkiye

Kötüye gidiş alâmetleri

Bir devrimin çok muhtemel göründüğü hal ve gidişatı ifade eden "devrimci durum" tespiti en özet biçimde şöyle tarif edilir: Yönetenlerin yönetemez olduğu, yönetilenlerin de eskisi gibi yönetilmek istemedikleri durum.

Burada "yönetenler" denilirken asıl kasdedilen iktidar gücünü kullanan kadro ve performansı değil, onların yönetmek için başvurdukları yasa, kural, araç ve yöntemler örgüsü, kestirme ifadeyle "düzen"in kendisidir. Yönetici kadrolar bu düzen dahilinde yürüttükleri faaliyetlerden umdukları sonuçları alamadıkları gibi, "yönetilenler"in belirleyici çoğunluğu da bu düzenin kural ve ölçütleri dahilinde yaşamak istemiyorlardır.

Bu açıdan bakıldığında, dünyanın "demokratik düzen"le yönetilen toplumlarının hemen tümünde bir "devrimci durum" tesbiti yapmak pekâlâ mümkün gözüküyor. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunda hâlâ demokratik kurallar dahilinde yönetmeye talip partiler seçimleri kazanıyor iseler de; bu kurallara ve ardındaki "uygarlık değerleri"ne açıkça –henüz– karşı çıkmamakla birlikte ciddi itirazlarının olduğunu ilan eden "neo-muhafazakâr/faşizan" parti ve hareketlerin hızlı bir yükseliş trendi yaşadıkları, bazılarının iktidara geçebildikleri de görülüyor. ABD'de Trump, Brezilya'da Bolsanaro ikinci kez iktidara gelme fırsatını az farkla kaçırdı, İtalya'da neo-faşist hareket epeydir iktidara en yakın konumda ve halen işbaşında. Fransa'da son dört Cumhurbaşkanlığı seçiminde ikinci tura kalan neo-faşist hareketin adayı diğer partilerin ittifakı ile yenilebildi ama gelecekteki ilk seçimde bu da mümkün veya yeterli olmayabilir. İsveç ve Hollanda'daki son seçimlerde "en çok oy alan" konumuna yükselen neo-faşist partiler, Avusturya'da çok daha önce bu konuma gelmişlerdi ve Almanya'da da aynı konuma ulaşmaları sürpriz olmayacak gözüküyor artık. Arjantin'deki neo-liberal/muhafazakâr faşizan "zafer" ise Latin Amerika'da benzerlerinin de olabileceğinin işaret fişeği gibiydi.

Elbette bu listeye kâğıt üzerindeki "demokratik düzen"leri, uzun süre işbaşında kalan otoriter/ popülist iktidarlar tarfından ciddi ölçüde aşındırılan,

çarpıtılan Hindistan, Rusya, Filipinler, Macaristan, Polonya ve Türkiye gibi ülkeleri de ilave etmek gerekir. Dolayısıyla bu tablodan çıkarabileceğimiz sonuç özetle şudur: "Demokratik düzen"ler ve bu düzen dahilinde icraata talip geleneksel sağ ve sol partiler giderek "yönetemez" hale gelir ve gerilerken; "yönetilenler" nezdinde de demokrasiyi sahiplenme hak ve duygusu belirgin biçimde zayıflamakta, "yönetilme"nin mutlak şartı olmaktan hızla uzaklaşmaktadır.

Yüz milyonlarca "yönetilen"in yaşadığı askeri ya da sivil diktatörlüklerce yönetilen ya da Çin Halk Cumhuriyeti veya Kuzey Kore gibi tek parti sultası altında yaşayan ülkelerdeki durum ve gidişatın yukarda özetlenen iç karartıcı manzarayla çeliştiğini de herhalde söyleyemeyiz. Asgari düzeyde geçerliliği bile insanın kişilik bilinci ve haysiyetini korumasına az da olsa yetebilecek bir alanın varolması demek olan demokrasinin birincil düzen tehdidi sayıldığı bu ülkelerde, mevcut demokrasilerin temel değer ve kurallarına aldırışsız hatta karşıt ideolojilerin o ülkelere uyarlanmış biçimlerinin revaçta olduğu yolunda bir genelleme yaparsak pek de yanlış olmaz herhalde.

Ülkelerin, ulus-devlet toplumlarının iç düzenlerinde hal ve gidişat böyleyken, "demokratik düzen"e sahip sayılan ülkelerin hegemonyasında işleyegelen, II. Dünya Savaşı ertesinden beri yürürlükte olduğu varsayılan "uluslararası düzen"de hal ve gidişat da benzer özelliktedir.

Devletler arası ihtilafların, çıkar çatışmalarının savaşlara yol açmaması ve bu ihtimalin, uluslararası işbirliği konu ve kanallarının –UNESCO, UNICEF, DSÖ gibi kurumlar aracılığı ile– çoğaltılması sayesinde zayıflatılması amacıyla Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan uluslararası düzen, başlangıcından beri, –tüm düzenlerde olduğu gibi– hakim güçlerine –1990'a kadar ABD ve SSCB'ye, sonrasında sadece ABD'ye– kural dışına çıkabilme imtiyazını zımnen tanıyarak işleyegelmekteydi. O nedenle 1990'lara kadar ABD ve SSCB'nin kendi "arka bahçeleri" sayılan ülkeleri kendi istedikleri yönetimi işbaşına getirmek için işgal etmeleri "düzenin bozulması" veya geçersiz sayılması diye yorumlanmamıştı. 1990'da Kuveyt'i işgal eden Irak, BM kararıyla ABD öncülüğünde bir uluslararası güçle püskürtüldüğünde bu sonuç, uluslarası düzenin iyi ve etkin biçimde işlemekte olduğunun kanıtı olarak gösterilebiliyordu. Ancak aynı ABD, 2001 11 Eylül 2001 vakasının hemen ertesinde bir BM kararına gerek bile duymaksızın, re'sen Afganistan'ı işgal edince ve 2003'te uydurma olduğu başından beri az çok belli kanıtlarla Birleşmiş Milletler'i Irak'ı yeniden işgal kararı almaya mecbur edip uygulayınca ve bunlara yine BM şemsiyesi altında iş gören IMF, Dünya Bankası, Lahey Adalet Divanı, Dünya Ticaret Örgütü türü kurum ve kuruluşlardaki ABD ve "Batı"nın dikte edici ağırlığı da eklenince mevcut uluslararası düzenin işleyişi artık açıktan sorgulanır oldu. Bunu kaçınılmaz kılan bir diğer önemli faktör de, Japonya dahil "Batı" ile diğer "dünya"lar arasındaki ekonomik büyüklük, bilimsel/teknolojik gelişkinlik düzeyi farkının giderek kapanmasıdır. "Batı" hâlâ belirgin bir üstünlüğe sahip ise de bu durumun orta vadede bile geçerli olabileceği artık kuşkulu gözükmektedir. O kuşkunun kaynağında ise maddi nedenlerden belki de daha fazla; "Batı"nın son iki üç yüzyıldır alametifarikası sayılagelmiş enerjik, kendini yenileme gücü yüksek, kararlı ve sonuç alıcı olma gibi niteliklerinin gevşediği, konformizme kapıldığı izleniminin yaygınlaşması vardır. Verdiği bu izlenimle "Batı", son iki-üç yüzyıldır sürdürdüğü ağır sömürü ve tahakküm politikalarının yanısıra gelişme ve uygarlaşma dinamiklerini de harekete geçiriyor yargısının çekiciliğini azalttığı gibi; son onyıllarda neredeyse birincil endişesi haline gelen "mülteciler" konusundaki genel tutumuyla, ona özgünlüğünü kazandırmış o bütün dünyaya açık, tüm insanlığı kucaklamaya, kendisi gibi olmaya ve katkıya davet eden bir uygarlık olma iddiasından da uzaklaşıp kendi kabuğuna çekilmeye yönelmiş gibi de görünmektedir.

Başlıcalarına değindiğimiz bütün bu etkenler, 21. yüzyıla girişle birlikte "Batı"nın ekonomik, siyasal, kültürel ve askeri

üstünlüğünün neredeyse açıkça kabullenilişine dayalı olarak işleyen "uluslararası düzen"in, bütün yönleriyle sorgulanmasına, ciddi itiraz ve değişim taleplerine kapı açtı. Başta Çin ve Hindistan olmak üzere Güney ve Doğu Asya ülkelerinin o kabullenişleri geçersizleştirebilecek bir güçlenme ve gelişme trendini yıllardır sürdürebiliyor oluşları da ağırlık merkezi artık Batı'da değil muhtemelen Çin veya onun çevresinde olacak bir "yeni dünya düzeni"ne doğru gidildiği, hatta gidilmesi gerektiği fikrini açıkça konuşulur kıldı. Nitekim bu nedenle Batı, hegemonyası için bir tehdit ya da sınırlama olarak gördüğü Rusya'nın, mevcut uluslararası düzenin temel kurallarını açıkça çiğneyerek Ukrayna'yı işgal etmesi karşısında bile talep ettiği uluslararası desteğin pek azını bulabildi.

Filistin-İsrail sorununun 7 Ekim ve ertesindeki seyri, pek muhtemeldir ki ileride Batı hegemonyası altındaki uluslararası düzeni fiilen sona erdiren olay olarak anılacaktır. Batı devletleri burada İsrail'den yana koşulsuz tavır alırken; bu devletin Hamas saldırısının şiddet dozu nedeniyle iddia edebileceği "meşru savunma hakkı"nın kabul sınırlarını katbekat aşan, sınır tanımaz bir katliamcı mantık ve öfkeyle yürüttüğü karşı saldırıya tam destek vermiş oldular. Üstelik bu tam destek, o Batı devletlerinin de altında imzası olan ve İsrail'i işgal ettiği Filistin topraklarını terk etmeye çağıran BM kararlarını kaç kez hiçe saymış bir devlete verilebilmiştir. İsrail, ırkçı, hatta soykırımcı bir dilin de eşlik ettiği bu son saldırısı ile, bir soykırım mağdurluğunun devleti olarak kendisine gösterilen özel "anlayış"ın sonunu getirdiği gibi; onu koşulsuz destekleyen Batı devletlerinin devamını istedikleri dünya düzeninin üzerine kurulduğu aşınmış hukuki ve ahlaki zemini de tamamen çökertmiştir. II. Dünya Savaşı ertesinden beri sürdüğü varsayılan dünya –uluslararası– düzeni artık sadece bir enkazdır.

Kimileri günümüz toplumlarındaki bu iç karartıcı gidişatı ve toplumlar, uluslar arası ilişkiler düzeyindeki ürkütücü ihtimallere gebe bir belirsizlik sürecine girilmiş oluşunu son yarım yüzyılın neoliberalizm diye özetlenen baskın zihniyet tarzının bilançosuna negatif notuyla kaydederek, bunu onun başarısızlığının tescili olarak ilan edebilirler. Oysa tam aksine bu sonuç, sözkonusu zihniyet tarzının neoliberalizm kadar ve hatta –siyasal, toplumsal boyutta– çok daha etkin diğer bileşeni olan "yeni muhafazakârlık" açısından bakıldığında varılması gereken/istenen bir sonuçtur. İnsanlar, topluluklar ve toplumlar arasındaki eşitsizliklerin, hiyerarşilerin sönümlenmesi yolundaki çabaları varoluşun temelinde yer alan ezeli ve ebedi yasalara karşı çıkış, mazur görülemez bir bozulma sayan genel muhafazakârlığın bu radikal "son sürümü"nün, "sosyal devlet" kurallarına uyarlanmış kapitalist toplumlardaki 1980'lerle birlikte –neoliberal iktisat politikaları eşliğinde– yükselişinin deregülizasyon –kuralsızlaştırma– sloganıyla başladığını hatırlayalım. Bu zihniyetin terk edilmesini talep ettiği kural ve düzenlemelerin ne türden olduğunu açıklamak bile gereksiz. Kalıcı hiyerarşileri, eşitsizliklere sınırlar koymayı "özgürlüğe aykırı" sayan, buna mukabil daha da mütehakkim hiyerarşilere, eşitsizliklerin daha da derinleşmesine meşruiyet tanıyan bir yaklaşımdan söz ediyoruz çünkü. Bu zihniyet, her türlü hayatın kaynağındaki dinamiğin güç ve daha güçlü olma mücadelesi olduğunu vurguladığı için "kaybedenler"i sadece küçük görebilir, "ezik" sıfatıyla aşağılayabilir sadece.

En fazla esef edilmesi gereken husus şudur ki; bu zihniyet onun mantığında "ezikler" kitlesinin demirbaşı olduğu/olacağı peşinen kabul edilmiş kesimler içinde de gayet ciddi ölçüde yaygınlaşabilmiştir. Bu kesimler kendilerinden daha ezik birilerinin olduğu gerçeğiyle yetinebilmekte, avunabilmekte ve hatta birilerini ezik statüsüne itecek politika ve girişimlere verdikleri katkıyla kendilerini "ezen" olmanın "gururu"yla donattıklarını sanabilmektedir. İnsanlığımızı öldürdüğünü böylesi bir "keyif"le perdeleyen bu çağdaş afyonun dumanını dağıtmanın, ocağını söndürmenin yolunu bulabilecek miyiz?

Kemal Tahir'in sağı-solu

TANIL BORA - BARIŞ ÖZKUL

Kemal Tahir üzerine hâlâ söylenecek bir şey kalmış olabilir mi? Hakkında düzenlenen toplantıların, hazırlanan derlemelerin vs. çoğunlukla yüceltici klişelerle dolu olması, bu soruya kolayca "kalmadı" cevabını vermeyi önlüyor. Bu yüceltinin perdesini aralayıp, klişeleri ayıklayıp, onun eserine yeniden bakarak göreceklerimiz var – bizzat o yüceltiye ve klişelere bakarak da göreceklerimiz var.

Kemal Tahir, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin önemli sorunları, kurumları ve şahsiyetleriyle hesaplaşmış edebiyatçılarımızdan biri. *Devlet Ana*'dan *Rahmet Yolları Kesti*'ye, *Kurt Kanunu*'ndan *Yediçınar Yaylası*'na onun eserleri kaleydoskopik bir Türk-Osmanlı tarihi anlatısı oluşturur. "Kerim Devlet" kavramlaştırması, Ermeni Soykırımı ve Mübadele, İzmir Suikastı, Köy Enstitüleri, ağalık ve eşkıyalık düzeni, "Anadolu halkı" –ve mitosu– hakkında yazdıkları en az romanlarının estetik niteliği kadar –hatta onlardan daha fazla– tartışma konusu olmuştur. Kimilerinin hafif alaysayarak, kimilerinin pekâlâ sahiplenerek kullandığı "Tahirîlik" adı, neredeyse bir alternatif Osmanlı/Cumhuriyet tarihi yorumculuk okulunu tanımlar.

Ömrünün son demine kadar sol camiada önemsenen, özellikle Osmanlı tarihi ve Türkiye'nin toplumsal yapısı tartışmalarının önemli katılımcılarından olan yazar; son yıllarında sosyalist solun ana hattının dışında konumlanmış, konumlandırılmıştı. Özellikle son yirmi-yirmi beş yılda, İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr sağın tekrar keşfettiği ve sahiplendiği bir figür haline geldi. Bunun zemini kuşkusuz, başta süreklilik arz eden Batı karşıtlığı olmak üzere, neo-Osmanlıcılığın ve bekacı Devlet Aklı'nın tezleriyle "iltisaklanmaya" müsait "kerim devlet" kavramlaştırması ve erken Cumhuriyet icraatını sorgulamasıdır.

Bu dosyada, ölümünden (21 Nisan 1973) yarım asır sonra Kemal Tahir'in Türkiye sağı tarafından alımlanma, anlaşılma, "kullanılma" biçimi sorgulanıyor. Ve yazarın, bu mercekle tüketilemeyecek potansiyeline eğiliniyor.

"Hatasıyla sevabıyla" Kemal Tahir

MURAT BELGE

Kemal Tahir *Devlet Ana*'yı 1967'de yayımladı. 56 yıl geçmiş, dile kolay. Kitabı okuyunca derin bir hayal kırıklığına uğramıştım. Ruhen düpedüz milliyetçi bir romandı bu. Oldukça "marazî" bir "Batı düşmanlığı" her yere sinmişti. Bunların yanısıra bir de kitabın arka kapağında yer alan ama her yerde öncelikle konuşulur hale gelen "ilk Türk romanı" sıfatı vardı ki bu da ayrı bir sorundu.

Kemal Tahir'le tanışıklığımız vardı. Bu tanışıklıktan bende kalan izlenim çok olumluydu. Onun için hayal kırıklığım da fazla oldu. "Fazla" olabilir ama "haksız" değildi. Çok kötü bir kitaptı bu. Ardında da kötü bir birikim vardı.

Beş yıl kadar önceydi. Filoloji birinci (Hazırlık) sınıfta öğrenciydim ve ağır parasızlık çekiyordum. Bursa'da Çelik Palas müdürlüğü yaparken babamla ahbap olan İsmet Bozdağ bu durumumu birilerinden duymuş, haber yollayıp çağırdı ve beni "işe aldı". İsmet Bey o sırada "Akif çamaşır suyu" reklamı ile zengin olmuş, FİBA adında bir reklam ajansı kurmuştu. Yerimiz Postacılar Sokağı'nda, Hıristaki'nin meyhanesinin karşısındaydı. Ben burada "Dış Muhaberat"ı yönetecektim. Ancak dış muhaberat henüz başlamamıştı. Zaten her şey yeni başlıyordu ve sonuçta başlayamadan bitti.

İşte bu dönemde Galatasaray'ın eski kalecisi, "Kova" Osman lakabıyla maruf Osman İncili Kınalıada'da bir kulüp açıyordu. Bizim FİBA da bir şekilde bu kulübün reklamıyla ilgiliydi. Açılış töreni olacaktı, hepimiz davetliydik. Açılış akşamı kendimizi eski yüzme kulübünün lokantasında bulduk. Kemal Tahir de oradaydı. Gün ve gece bu lokantada geçti, biz de hep aynı lokantada ve sohbet halindeydik. Ben o yıllarda Babıali'ye "Faulkner çevirmeni" olarak ilişmiştim. Kemal Tahir de duymuştu varlığımı çünkü İngilizce bilmiyor ama Faulkner'a önem veriyordu.

Kemal Tahir'i de bu kulüp açılışına davet eden İsmet Bozdağ'dı. Kemal Tahir'e büyük saygısı vardı. Babamla da tanıştırdı ama Kayseri hapishanesi sonrası babamın "sol"dan geldiğini öğrendiği birine kulak vermesi mümkün değildi.

Kemal Tahir tam "hoş sohbet" denilecek adamdı. Birçok konuda uzun uzun ve sıkmadan konuşabilirdi. Sıkmak bir yana, eğlenceli bir üslûbu vardı. Kemal Tahir'in düşüncelerinde bazı önemli değişiklikler olmaya başladı. Bu yıllarda özellikle sinema yönetmenleriyle yoğun ilişkisi vardı. Metin Erksan, Halit Refiğ, Lütfü Akat, Atıf Yılmaz gibi yönetmenler onun evine gider, uzun sohbetleri olurdu. Benim Kemal Tahir'le Kınalıada sonrası bir karşılaşmam olmadı. Uzaktan izlediğim kadarıyla bu sohbetlerden fazla zevk alamayacağımı kestirmiştim. Son derece mekanik bir altyapı-üstyapı anlayışıyla Türkiye'de tarihî olarak Batı tarzında (yani "feodal" denecek) bir altyapı olmadığı-

nı, o halde Türkiye'de sanat ve estetiğin de Batı ile ilgisi olmayacağını savunuyor, bu da sözkonusu sinemacılara çok uygun geliyordu, çünkü böylece Türkiye'nın geleneksel altyapısına uygun estetiği olan filmler ürettiklerini öğrenmişlerdi

1961'ın görece serbest anayasal ortamında Marksizm'i öğrenmeye, anlamaya çalışan birçok genç insan vardı. Gençler her zaman daha radikal görüşlere bir çekim duyar. Bu tartışmaların uzantıları olarak "Ben bir Türk aydını olarak Shakespeare'den zevk alamam" türü sekterlikler habire icat olunuyordu.

Bunları söylüyor sonra hepsi Amerika'dan gelen general Porter'ın Türk seyircilerin kendi estetiklerini unutması için kurdurduğu "Sinematek" kurumuna sövüyordu. Kemal Tahir de bu tür akıl yürütmeleri yüreklendiren adamdı.

1950'li yıllarda iki romanını okumuştum: *Köyün Kamburu* ile *Yedi Çınar Çınar Yaylası*. Daha sonra buna bir üçüncü cilt eklendi: *Büyük Mal*. Bu iki romanı sonuçta beğenmiştim. Ancak, hapishanede öğrendiği söylenen ve genellikle çok beğenilen "konuşma dili"ni sorunlu buluyordum. Yapay bir dildi, ama bir esprisi vardı. O dile sığınmadan uzun boylu bir şey anlatamıyordu. Dolayısıyla romanları uzun ve bir noktadan sonra gereksiz bir gevezelik dolduruyordu.

1960'larda Kemal Tahir yoğun bir tarih okumasının sonuçlarını romanlarına yedirmeye başlamıştı. Yeni eriştiği görüşler kendi eski pozisyonlarına da, belirli bir solun benimsediği tarih yorumuna da aykırıydı. Dolayısıyla ben de bu yeni romanları okumak gereğini duydum. Yanılmıyorsam ilkin *Yorgun Savaşçı*'dan başladım. Bu aşamaya gelindiğinde Kemal Tahir bir "tarih yorumcusu" olarak önem kazanmıştı. Kendisi ve bazı hayranları "romancı" olarak benzersizliğini öne sürmeye devam edeceklerdi, ediyorlardı, ama has okurlarının çoğu da romanlarındaki estetikten önce ortaya attığı tezlerle ilgiliydi.

Yorgun Savaşçı'da öncelikle anlatmak istediği Kurtuluş Savaşı'nı fiilen sırtlanan kadroların İttihatçılar olmasıdır. Bu bilinmeyen bir şey değildi. Gene de, İttihatçılar'ın öncesi ve sonrası karışık olduğu için pek açık konuşulmazdı

Bu kitap Çerkez Vali Doktor Reşit Bey'in kaçması/kaçamaması ve intiharı ile başlar. Roman ilerleyince Doktor Münür'ün onu evine kabul etmediğini öğrenirız. Bir katili evinde saklamak istememiştir. Bu, Kemal Tahir'in Ermeni Kıyımı'na karşı tavrının da beyan edilmesidir. Mustafa Kemal'ın Çerkes Ethem'i Yunan safına sürmesiyle biter. Bu da, Kurtuluş Savaşı'nın bir küçük burjuva "sol" gerillacılık olmayacağının anlaşıldığı andır. Gerisini anlatmaya gerek duymaz, burada bitirir.

Kurtuluş Savaşı'nın bir proleter savaşı karakteri kazanmasını ve içerideki "işbirlikçi" diye tanımlanan sınıf ve tabakaları da hedefleyen bir hareket olmasını isterdim. Bunu Mustafa Kemal istemiyor. Bildiği devlet ve ordu ilişkisinin aksamamasını istiyor. Eskişehir'de buluştuğu arkadaşı Ali Fuat'ı gerilla görünümünde sırtında filintasıyla görünce işin zorluğunu anlıyor (bundan sonra Ali Fuat Paşa Sovyetler Birliği'ne, elçiliğe gidecek). Mustafa Kemal böylesini istedi diye onu suçlamak da çok akıl kârı değil, Mustafa Kemal Komünist değil. Olmak zorunda da değil. Bu mücadelenin kazanılmasında onun kadar başarılı olabilecek kimse de yok Aslında İttihatçılar da bu hesabı yapıp geliyorlar yanına. İttihatçı kalarak bu davayı kazanma imkânı kalmamış. "Mustafa Kemal'in askerleri" olarak çıkış var. O halde buraya yazılmak gerek. Sonrası Allah kerim!

"Kurtuluş Savaşı olacaksa emperyalizmin dış güçleriyle birlikte iç güçlerini de karşısına almalı, bilmem hangi tefeciyi sırf Türk'tür diye sırtımıza alamayız," şeklinde düşünenlerin tek tutamağı Çerkes Ethem'di. Çerkes Ethem muhtemelen "iyi" bir adamdı, ama çok belli ki "sınırlı" bir adamdı. Onun için ben Çerkes'in kaybetmesinden ve Mustafa Kemal çizgisinin kazanmasından memnunum. Bu, sonu görülebilir bir seçmeydi. Ethem'in yolunun nasıl devam edeceği bilinmezdi.

Kemal Tahir sanırım bunları düşünmeden Kuva-i Milliye'yi Kuva-i Seyyare'ye tercih ederdi Çünkü onun dünya görüşünde devlet blokunun ayrı bir ağırlığı var. Koskoca şanlı şöhretli Çin örneği sonunda buraya geldiğine göre, Ethem'vari çıkışlar için söylenecek şey büsbütün kaldı. Ama Çin'in öyle başladıktan sonra buraya geleceğini tahmin etmek de kolay iş değil.

Yorgun Savaşçı'da Kemal Tahir birkaç kere "İngiliz, kimi yolladığını bilmez mi?" yollu bir laf

DENİZ KARAGÜL

eder. Bunun hedefi bellıdır: Brıtanya, zarını Mustafa Kemal'den yana kullanmaya karar vermiştir.

Bu ılışki üstüne fikir edınmek için başvurulacak bır kaynak İngiliz *Intelligence Agency* üyesi ajan Aubrey Herbert'in *Ben Kendim* adındaki otobıyografisidir. *İlk Birikim*'in ıkinci sayısında (1975'te) bu kitabın bir bölümünün çevırısini yayımlamıştık. Kemal Tahir ömrü yetse ve bunu okuyabılse sanırım çok ilgınç bulurdu.

Herbert Türkler'i seven, meslek hayatında da Türkler'den yana tavır alan bır kişiydi. Muhafazakâr Partı'dendı. Bu parti, Disraeli'nin zamanından beri Osmanlı'dan yana bır tavır almıştı. Gladstone'un Liberal Partisi ise Türkler'i despotik, barbar bulan bır çizgideydı. Birleşık Krallık Dünya Savaşı'na Lıberal Partı'yle girmişti. Bir süre sonra da, beklediği gibi, Türkler'ı karşı cephede bulmuştu. 1916'da Başbakanlığı Asquith'den devralan Lloyd George da aynı çizgiyi devam ettırdı. Yunanıstan'ı tuttu. Türkler'i Avrupa kıtasından büsbütün çıkarmak ıstıyordu.

Dolayısıyla Herbert savaş yıllarını Birleşık Krallık hükümet polıtıkasına muhalıf tavır alarak geçirdi. Mütareke döneminde de zaman zaman kendıne iş yaratarak bu tavrını sürdürdü. Bızım *Birikim*'e çevirdiğimiz bölümde Herbert Almanya'ya sığınmış olan Talât Paşa'yla buluşmasını ve konuşmasını anlatır

Talât, Almanya'da, Mustafa Kemal'ın desteklenmesi kararına varmıştır. Enver gibi, kendi hesabına hedefleri yoktur ve gerçekçi bır durum değerlendırmesi yapıldığında en sağduyulu davranışın Mustafa Kemal çevresinde bırleşmek olduğuna inanmaktadır. Herbert'i tanır, Türk dostu olduğunu bılir, kendisini aramasının, ıkı eski dostun buluşmasından öte bır şey olduğunu düşünmektedir. Belki onun kanalıyla Britanya hükümetinin tavrını etkilemek mümkün olacaktır. Onun için bu konuşmada Sovyetler Bırlığı konusunu öne çıkarır.

Britanya'nın Yunanıstan'ı destekleme polıtıkası Ankara'yı Sovyetler'le yakınlaşmaya ıtmektedir. Bu aslında Brıtanya'nın kendi uzun vadelı polıtıkalarına aykırı bır tavırdır. Şimdı sıkışık olan Sovyetler Bırlığı yerini sağlamlaştırıp kömünizmi yaymaya kalkışırsa, Yunanıstan bununla başa çıkamaz. Komünizm'in yayılmasına karşı güçlü bir

Türk devletinin dalgakıran olarak burayı tutması Britanya'nın da tercih etmesi gereken çözümdür. Ankara hükümeti Bolşevik yardımı almaktadır, almak zorundadır. Ama Bolşevik ittifakından başka çaresi kalmayacak şekilde sıkıştırılmamalıdır.

Talât Paşa'nın Ankara ile, Mustafa Kemal'le somut bir ilişkisi, bir haberleşme kanalı olduğunu sanmıyorum. Aklı başında bir adam olarak bunları görüyor ve kendi tercihlerini yapıyordu. Ankara hakkında teşhisleri de doğruydu. Taner Timur'un *Türk Devrimi ve Sonrası* kitabı Kurtuluş Savaşı boyunca Türkiye'nin Britanya ve Rusya arasında oynadığı gidişli dönüşlü rolü adım adım anlatır.

Mustafa Kemal'ın sosyalizme sempatisi yoktur. Taktik gereği kapitalizmin emperyalizmine karşı mücadele etmekten söz eder ama ideali Britanya gibi sermayenin öncülüğünü kabul etmiş bir devlet olmaktır. Türkiye'nin yerini, son analizde, kapitalist Batı içinde görür.

Bütün bunlar Mustafa Kemal'ın son kertede Britanya'nın yanında duracağını gösterir ama "İngiliz kimi göndereceğini bilir" basitliğinde bir durum sözkonusu değildir. Britanya'nın o yıllarda dünyada oynadığı rolü oynayan bir ülkede elbette her konuda birbirine karşıt program, politika önerileri olacaktır. Lloyd George bunlardan bazılarını temsil ediyorsa Aubrey Herbert başkalarını temsil eder. Bunların hepsini kendinde toplayıp oraya onu bunu gönderen bir "İngiliz" yoktur.

Ancak Kemal Tahir'in zihninde "komplo" hep vardır. Yüzyıllar alan tarihî süreçlerle (Asya'dan türeyen bir üretim tarzının Osmanlı düzenine evrilmesi gibi) araçla amacın arasının iyice kısaldığı (Şövalye Gladyus'un Anadolu'da varlığı ve amacı) komplolar iç içedir. Bunun yalnız Kemal Tahir'e özgü bir alışkanlık olmadığını, Türkiye'de ve siyasetin saydam olmadığı her yerde geniş çapta boy verdiğini söyleyebiliriz.

Kemal Tahir ellilerde (hapishane sonrası) birçokları gibi "köy sorunları" üstüne yazan bir yazar olarak tanınmıştı. 60'lı yıllara değişik bir bagajla girdi. Yakın tarihe, resmî ideolojinin herkese, solculara da takılmış gözlükleri dışında bakmaya çalışıyordu. Bu, *Devlet Ana*'ya giden yolun başlangıcı olarak alınabilir. Bu türe giren romanların ilkinin *Bozkırdaki Çekirdek* olduğunu sanıyorum. 1962'de yayımlanan bu kitabı okuduğumda roman tadı almadığımı hatırlıyorum. Ama savunduğu "fikrî" konum ilginç görünmüştü. Roman Köy Enstitüleri üstüneydi ve yazarın bu kurumlarla sorunu olduğu belliydi. Benim de edebiyat hocam olan Tahir Alangu'yla (orta üç ve lise üçte) dostlukları olduğunu, Alangu'nun hocalık da ettiği Enstitüler hakkında eleştirileri olduğunu biliyordum.

Sol kesim Köy Enstitüleri'ni bağrına basmıştı. Toplumu ileri götürecek bir plan ve programdı ve hep olduğu gibi gericilerin cephe açması sonucunda kapatılmışlardı. O yıllarda ben bu bakış açısına çok yakın hissetmiyordum kendimi. Toplumun bir "köyler toplumu" olarak tasarlandığını söylüyordu bana. Yalnız tarımla uğraşmak değil, bina yapımı gibi şeyler de dahil, "otarşik" köyler, kendini köy olarak (ama daha "modern" köy) yeniden-üreten köyler. Bu kalkınma hamlesi köy öğretmeninin önderliğinde ve denetiminde yürüyecekti.

1940'ların başında Halk Partisi Atatürk'ün ölümünü izleyen kadro değişiklikleri yapmıştı. Örneğin onun sağlığında ülkeyi terketmek gereğini duyan bazı aydınlar (Adıvar çifti, Rauf Bey v.b.) memlekete dönmüştü. Bu arada Memduh Şevket Esendal partinin genel sekreterliğine getirilmişti. Esendal, solidarizme, lonca düzenine yakınlık duyan Kara Kemal'in yanında yetişmiş, "Yatay Türkiye" idealine bağlı bir aydındı. "Modernleştirilmiş köyler" ülkesi olarak Türkiye fikrini savunuyordu. Köylerin öğretmenlerin önderliğinde kalkınması projesine inanmıştı. Ayrıca, öğretmen, her köyde devletin ideolojisini bilen, buna bağlı davranan ve köyde "devletin sesi" olarak yol gösteren kişi olacaktı. Kemal Tahir'in eleştirisi bunları da içeriyordu.

Kemal Tahir her konuda "aykırı" bir düşünce savunmayı kendisine yakıştıran bir yazardı. Bu "aykırılık", Marksizm'in genel kabul gören alanlarına aykırı tavır almayı da içerebiliyordu. Örneğin birlikte hapis yattıkları yıllarda akıl hocası olarak benimsediği Nazım Hikmet, bu yeni Kemal Tahir'e nasıl görünecekti? Osmanlı toprak düzeni "feodal" (yani Batı'da görülen biçim) bir karakter göstermiyorsa, bu düzene olumlu bakmak gerekirdi. Böyle bakılacaksa, Şeyh Bedreddin başkaldırısı yanlış

yoldu. Buna yazdığı övgüyle, Nazım, yeterince düşünmeden, kitabi bir Marksizm yapmış oluyordu. Bunu fazla vurgulamadı Kemal Tahir ama böyle düşünmenin temelini attı. Benzer bir biçimde Yaşar Kemal'ın "İnce Memed"ini de eleştirdi· "eşkıya" tipinden olumlu kahraman yaratmanın yanlış olduğunu savundu

"Gerçeklik" diye önümüze konan her şeyi sorgulamadan kabul etmenin erdemini savunacak değilim. Ama "eleştirel bakış" olma iddiasını taşıyan her yaklaşımı da bağrımıza basmak zorunda değiliz. Kemal Tahir "altyapı/ustyapı" arasındaki ilişkiyi oldukça "düz", "dolayımsız" bir ilişki olarak görüyor. Altyapı "bireyci" bir mahiyeti olan feodal düzene bağlı değilse, bu toplumda yaşayan bireyler de "özgecil" (altruist), "iyi ahlaklı insanlar" olurlar! Bu, sözkonusu ilişki hakkında fazla kestirme, basite indirgemeye son derece yatkın bir düşünce tarzı. Çıkış noktasında, önemli farklılıklara dikkat çektiği için olumlu, ama vardığı sonuçlar çerçevesinde yanlış bir "teori". Tabii bu, Kemal Tahir'in düşünce tarzını toptan mahkûm etmek anlamına da çekilmemeli. Örneğin *Kurt Kanunu* gibi bir roman da yazmış bir romancıdan söz ediyoruz.

Sonuç olarak, "hatasıyla sevabıyla" diyelim, ve işin "hata" kısmı olduğunu unutmadan, Kemal Tahir'in zihin açıcı, yalınkat ezberlere karşı uyarıcı bir rol oynadığını söyleyebiliriz sanırım.

Oğuz Atay'ın hikâyeleri, gündelik hayatı kavrayış derinliği, anlatım zenginliği ve okuru alıp götürmedeki enerjileri bakımından romanlarından geri kalmaz. Kitaba adını veren hikâyenin korkuyu beklerken kendini evine hapseden kahramanı, Atay'ın edebiyat güzergâhındaki farklılığının en büyük kanıtlarından.

OĞUZ ATAY
KORKUYU BEKLERKEN
Oğuz Atay Bütün Eserleri, 202 sayfa

Kürt Haliloğulları'ndan Kemal Tahir'in halklar sorunu

SIRRI SÜREYYA ÖNDER

Nazım Hikmet (1902-1963), Kemal Tahir ve Orhan Kemal (1914-1970), Türk edebiyatının en önemli temsilcileridir; bu üçlü, roman, şiir ve hikâyelerinin yanı sıra hayat hikâyeleriyle bizi ve bizden önceki/sonraki kuşağı etkilemişlerdir.

Nazım, politik anlamda Bolşevik Devrimi'nden etkileniyor ve bu etkisini hem eserlerine hem de arkadaşlarına yansıtıyor. Nazım 1921'de, Sovyetler Birliği'ne gidiyor, siyaset ve iktisat okuyor, 1924'te dönüyor; 1938'de askeri öğrencileri isyana teşvik etmek iddiasıyla, toplam 28 yıl 4 ay ağır hapis cezasına çarptırılıyor. Ancak Nazım, hapishaneleri atölyeye çeviriyor.

Orhan Kemal, 1938'de Niğde'de askerdir, tezkere almasına kırk gün kalmıştır; bir ihbar üzerine tutuklanıyor. Suçu, Nazım ve Maksim Gorki'nin kitaplarını okumaktır. Orhan Kemal, komünizmin ne olduğunu bilmeden, mahkûm edilmiyor; önce Kayseri, sonra Bursa Cezaevi'ne getirilmiyor.

Kemal Tahir ve Nazım, 1929'dan itibaren tanışıyorlar. Kemal Tahir, 1935 yılında gazetecilik yapmaktayken, Namık Kemal'le ilgili bir anket hazırlıyor. Bu amaçla Nazım'ı evinde ziyaret ediyor. Kemal Tahir'in izlenimleri şöyle: "Tavan arasından, Nazım'ın evinden iniyorum. Kulaklarımda Taranta Babu, şairin gür, erkek sesi ve dudaklarımda son şiirinin son mısraları..."[1] Kemal Tahir ve Nazım, aynı davadan yargılanıyor, Çankırı Cezaevi'ne gönderiliyorlar, burada Hikmet Kıvılcımlı da var; durmadan sanat ve siyaset tartışıyorlar. Nazım, Bursa Cezaevi'ne gelince, ikisi arasındaki tartışmalar mektup üzerinden devam ediyor. Bursa'da Nazım, yeni tanıştığı Orhan Kemal'i, Kemal Tahir'e benzetiyor, ikisinin yazışmalarını istiyor. Böylece üçlü dostluk pekişiyor.

Orhan Kemal'in ilk hikâye kitabı yayımlandığında Nazım ve Kemal Tahir eleştirilerini iletiyorlar. Nazım Hikmet'in şunu yazıyor: "Raşit'çığım, teknik bir iki noktaya temas edeceğim. Şiirde olsun, nesirde olsun virgül, noktalı virgül ve hatta noktanın yardımıyla kurulan cümleler, yani bu noktalama işareti olmazsa, manası karışabilen cümleler sakat cümlelerdir."[2] Orhan Kemal, Kemal Tahir'den de bir mektup alıyor: "(Kitaba) başlamadan evvel yanıma kağıt kalem aldım. Niyetim 'beğenmediğim yerlere' işaret etmek ve tenkitte insafsız olmaktı. Meğer yanılmışım. Kâğıt bembeyaz kaldı."[3]

1950'den sonra Kemal Tahir ve Nazım birbirleriyle konuşmuyorlar, ilişkileri kopuyor. Kemal Tahir ve Orhan Kemal arasında da 1950'den sonra iyi bir ilişki olmuyor. Kemal Tahir, Orhan Kemal'in

1 Kemal Tahir, *Namık Kemal İçin Diyorlar ki*, (yayınevi belirtilmiyor) İstanbul 1936., s. 29-32.

2 Kemal Sülker, *Kemal Tahir, Portre*, Sanat ve Edebiyat, yıl, 2, sayı: 34, İstanbul 1978., s., 25-30

3 Kemal Sülker, *Bilinmeyen Mektuplarıyla Nazım Hikmet, Orhan Kemal Dostluğu*, Amaç yay., İstanbul 1998., s., 138.

ölümünden sonra da bir yazı yazıyor, Bulgaristan'dan getirilen cenazesini karşılıyor.[4]

Ancak üçünün dostlukları bugün de sanattan siyasete ışık tutuyor, önemlidir. Özellikle Kemal Tahir sıyasal olarak Türkiye'de her fikirde *"rahatlıkla"* taraftar bulmuş bir yazar olarak dikkat çekiyor. İsmet Bozdağ, bir keresinde, "(Nazım'ı kastederek) Eski dostların ile kopuştun mu" diye sorunca Kemal Tahir, "Kopuştuk sayılmaz! Eskiden buluşurduk, sonraları rastlaşır olduk" yanıtını veriyor.[5]

Bu, sağ kesime ilham veriyor. Taylan Altuğ, buna muhalefet eder, Kemal Tahir'i romancı-düşünür olarak görür ve Kemal Tahır'i "Marksist diyalektik metodu, Türkiye'de ideolojik olarak değil, bilim olarak kavrayan ender yaratıcılardan biri" olarak görür.[6] Kemal Tahir üzerinden yapılan sağ ve sol yorumları daha çok politiktır. Kemal Tahır, Marksist'tir, "kusur"u, solun ayakta alkışladığı 27 Mayıs'ı alkışlamamış olmasıdır! Dahası Kemal Tahır, sekûler bir din halıne getirilmek istenen Kemalizm'e ve sonraki İnönü yönetimine de mesafeli durmuştur; Türkiye meselelerını sınıfsal olarak ele almıştır. Türkiye'deki sağ/sol kavramına da Kemal Tahir, çağdaşları gibi yaklaşmıyor; tarihî bir malzeme olarak işlıyor; geleceğini arıyor; tarihe bakıyor, bir yerde söylediği gibi halkları meydana getiren kışilerin "ruhlarındaki ayrıntıları" tanıma, anlatma ihtiyacı hissediyor...[7] Eskilerin deyimiyle "emeğin teşkılatlanmasını" istiyor.

Kemal Tahir, Orhan Kemal ve Nazım kadar, özel hayatı ve ailesiyle bilinmiyor. Daha çok fikir dünyası ve edebıyatıyla dikkat çekiyor. Yakın akrabaları *Türkıye Defterleri*'nde (1974) "*Kemal* Tahir Kimdir" başlıklı bir yazı yayımlıyorlar, buna göre

> Kemal Tahır, 13 Mart 1910'da İstanbul'da doğdu Baba tarafından dedesi Şebınkarahısar'ın Alişar Köyü'nden, Kürthalılloğulları'ndan Demırcıoğulları namı ile bılınır Anne tarafından dedesi, 1893 yılında Kafkasya'dan Türkıye'ye gelen Abhaz ağalarından Adapazarı Kayalar Memduhıye köyünden Acanba Zıgatla'dır. Kemal Tahir, kızı Nurıye hanımın oğludur. Kemal Tahır: Tabıı eğilmez, dürüst bir ünlü yazar oluşu, Anadolu insanını tarif etmenin nedenleri ve kökü, anne babası Zıgatla'yı andırmaktadır. Çünkü Zıgatla, Adapazarı mıntıkasında ezileni ezdırmezdı. Fakır fukaraya çok yardımcı olurdu Hatta o zamanın eşkıyalarına baş kaldırtmazdı.[8]

Aşağıda da anacağım gibi Kemal Tahır'in eserlerindeki siyası ve sosyal kavrayışı bu kimlik bılgilerine paralel gelişiyor.

Kemal Tahır'in babası Tahir, deniz subayıdır; bir süre Abdülhamıt'ın Hünkâr Yaverlığı'ni yapmış, Yıldız Sarayı'nda marangoz olarak çalışmıştır. Bu sırada Çerkez "esıresi" Nuriye'yle evlenmiştir. Tahır'in *Bir Mülkıyet Kalesi* adlı romanında anne ve babasından izler vardır. Bu romanda Kemal Tahır, *Murat*; annesi Nurıye, *Canseza* ve babası Tahır, *Mahir* ismiyle karşımıza çıkar. Canseza, altı yaşında esircıler tarafından İstanbul'a getirilip Saray'a satılmış, 17 yaşına kadar Abdülhamıt'in kızı Naile Sultan'ın himayesinde kalmıştır.[9]

Kemal Tahır'in karamsar ve sevgisiz tıpler yaratmasının altında "köle" bir anne ve sürülmüş bir baba ımgesının yatığını söylemek pek zor olmasa gerek.

DEVLET ANA'NIN HALKLARI

Türkiye, tarihiyle sorunlu bir ülkedir. Tarıh ve roman bağlamında da ıki isim dıkkat çeker. Bunlardan ılki Tarık Buğra, ikincisi Kemal Tahır'dır. İkısi için de temel sorun Osmanlı'nın kuruluşudur.[10]

Paul Wittek, Osmanlı'nın doğuşunun doğal kabile bağları üzerinden kurulmayacağını, bu yüzden bir *gazîler* topluluğu olduğuna dıkkat çeker. Wittek'e göre *"gazilerin* ışı" İslâm dınını savunmaktır [11] Fuat Köprülü, Wittek'e katılmaz. Köprülü, Osmanlı'nın, Selçukluların devamı olduğu yönündeki tezi savunur: Türkler ve Rumlar

4 Kemal Tahır, *Notlar/ Sanat Edebıyat 4* , Bağlam yay., İstanbul 1990., s. 11-13

5 İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri* , Emre yay., Istanbul 1995, s. 5-7

6 Taylan Altuğ, *Kemal Tahir'in Bılınç Sentezi, Türkıye Defterı*, Mayıs 1975, sayı· 19 , s. 3-4.

7 Kemal Tahır, *Esır Şehrin Mahpusu*, s. 76

8 *Kemal Tahir'in Köyü'nden Mektup Var.*, İstanbul, *Türkiye Defteri Dergisi*, Mayıs 1974, sayı. 7, s. 7

9 Kemal Tahır, *Bir Mülkıyet Kalesi*, Tekın yay , İstanbul 1982, s 31

10 Türk edebıyatında halklar meselesi için bkz. Müslüm Yücel, *Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi*, Agora yay., İstanbul 2011

11 Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Kaynak yay., İstanbul, 1985 s. 25

birlikte yaşamış, iki ulus da birbirlerinin dillerini öğrenmişlerdir. Köprülü, bundan yola çıkarak Osmanlı'nın *hoşgörü toplumu* olduğunu belirtir.[12]

Osmanlı'nın bir hoşgörü toplumu olduğu hem *Devlet Ana* hem de *Osmancık*'ta işlenir. Wittek, Osmanlı'nın "Kayı" boyundan geldiğini kabul etmez ama Tarık Buğra, Kayı boyunu uzun uzun anlatır. Kemal Tahır'de ise bir Selçuklu mirası vardır ama din hanesi, İslâm'la birebir örtüşmez. Osman Bey'in kendisi de, Kemal Tahir'e göre, din gayreti peşinde değildir: Din ve talan aynı anlamdadır.[13]

Devlet Ana'daki dinsel alan, diğer Kurtuluş Savaşı yazarlarında *(Halide Edip ve Yakup Kadri)* Alevi ve Bektaşi kültürüyle sınırlıdır. Kemal Tahır'i onlardan ayıran yan, dine karşı tutumudur. *Devlet Ana*'nın ilk sayfalarında görülen Mavro'nun, babasının bir sözünü hatırlaması bu anlamda ilginçtir: "Gavur-Müslüman, tarikat takımında oğlancılık vardır "[14]

Devlet Ana hem sağ hem sol kesimden eleştiri almıştır. Birebir siyasetin içinde olan Celal Bayar ve Bülent Ecevit, bu kitabı sevmişlerdir. Bayar, konuyu, anlatımı, mesajı beğenir ve *Devlet Ana*'da "pek öyle Marksistlik falan görmediğini", Kemal Tahir'in de "devleti tuttuğunu" ifade eder.[15] Bülent Ecevit, Kemal Tahır'i, Jung'a benzetir. Ecevit'e göre Kemal Tahir *Devlet Ana*'yla Osmanlı'nın derinliklerine inmiş, Türk halkının bilinçaltını deşmiştir.[16]

Devlet'in Sanat'ta fitne araması, çoğu zaman da aklının ermemesi yeni değildir

Açıktır, Kemal Tahır, Batı'nın derebeylik düzenine karşı Osmanlı'nın hoşgörülü ve insancıl olduğunu düşünür. Ona göre Batı'da özel mülkiyet kutsaldır, bireyseldir; Osmanlı'da ise özel mülkiyet kutsanmaz, kutsal olan devlettir. Batı toplumu onun için sınıflıdır, sömürü vardır, Osmanlı ise sınıfsız sömürüsüz bir toplum yapısına sahiptir.

Kemal Tahir, Osmanlı'nın çok uluslu yapısını Rum delikanlısı Mavro ile göstermeye çalışır. Bacıbey hiç beklenmedik bir zamanda Mavro'yu sahiplenir, elini göğsüne vurarak, "Oğlumun yerine oğul buldum" der...

Kemal Tahır'in romanlarında Rumlar dışındaki halklar, Kurtuluş Savaşı romanlarında dikkat çekerler: *Yorgun Savaşçı*'nın Cemil'inin gözünde Ermeniler, "arkadan vuran" kimselerdir. *Kurt Kanunu*'nda Ermeni kırımının baş suçlusu olarak Almanlar görülür. Almanların derdi, "Anadolu'ya, Alman kolonileri yerleştirmektir."[17]

Kemal Tahir'in köy/kasaba romanlarında, *Yedi Çınar Yaylası, Köyün Kamburu* ve *Büyük Mal*'da da vur emriyle, sür emri arasında el konulan Ermenilerin malları anlatılır.

Kemal Tahir, katliamların sorumlusu İttihatçıların taraftarı değildir. Hatta İttihatçıların Abdulhamit'i devirmesine karşı çıkar. Ona göre, "Abdülhamit'i indirip, Reşat'ı bindirmek" hiçbir yerli hesabın sonucu değildir. Bu devleti dinamitlemekle eşanlamlıdır ve bu durum, "yabancı güçlerin" (Almanların) işine gelmiştir.[18]

Kemal Tahir'in Osmanlı döneminde Kara Osman'ı, sonrasında Abdülhamit'i kolladığı açıktır. Kemal Tahir'e göre "Abdülhamit, otuz üç yıl" Osmanlı ülkesini belaya uğratmadan idare etmiş bir padişahtır ve bu padişah, peygamber postuna oturmuş "gölgeli" biridir ve onu devirenler "yüz liralık banknotlarla kahpelerin sigaralarını yakan" kimselerdir.[19] Kim bu "kahpe" sorusunu da boş bırakmıyor Kemal Tahir; onlar, "Alman içinden gelme zorlu karılardır."[20] Bu arada karşı taraf da tanımlanır, Jön Türkler; "düpedüz zındık farmasonlardır", bunlar, Selanik'ten İstanbul'a yürümüş, Sultan'ı tahttan indirmişlerdir.[21] Abdülhamit, roman kişileri üzerinde de açıkça şu kimlikte belirir, o "Müslüman kanı" dökmeyen biridir.[22] Mustafa Kemal'i ise *Kurt Kanunu* dışında *Yorgun Savaşçı*'da görürüz; burada Mustafa Kemal, İngilizlere inanan biridir. Kemal Tahır, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışına

12 Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nın Kuruluşu*, Ankara, 1988, s. 9-10.

13 Kemal Tahır, *Batılılaşma*, Bağlam yay., İstanbul, 1992, s. 104

14 Kemal Tahır, *Devlet Ana*, Tekin yay., İstanbul 1996, s. 15

15 Bkz., İsmet Bozdağ, Kemal Tahır'ın Sohbetleri.., s. 108

16 Bülent Ecevit, *Devlet Ana*, *Dost Dergisi*, sayı, 39, Ocak, 1968, s. 5

17 Kemal Tahır, *Kurt Kanunu.*, Bilgi yay., Ankara 1969, s. 292, Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, s. 120

18 Kemal Tahır, *Kurt Kanunu*, s. 292.

19 Kemal Tahır, *Köyün Kamburu*, Adam yay., İstanbul 1994., s 260.

20 Kemal Tahır, *Kelleci Memet*, Bilgi yay., Ankara, 1972, s. 269-270.

21 Kemal Tahır, *Köyün Kamburu.*, s.138.

22 Kemal Tahır, *Köyün Kamburu.*, s.140.

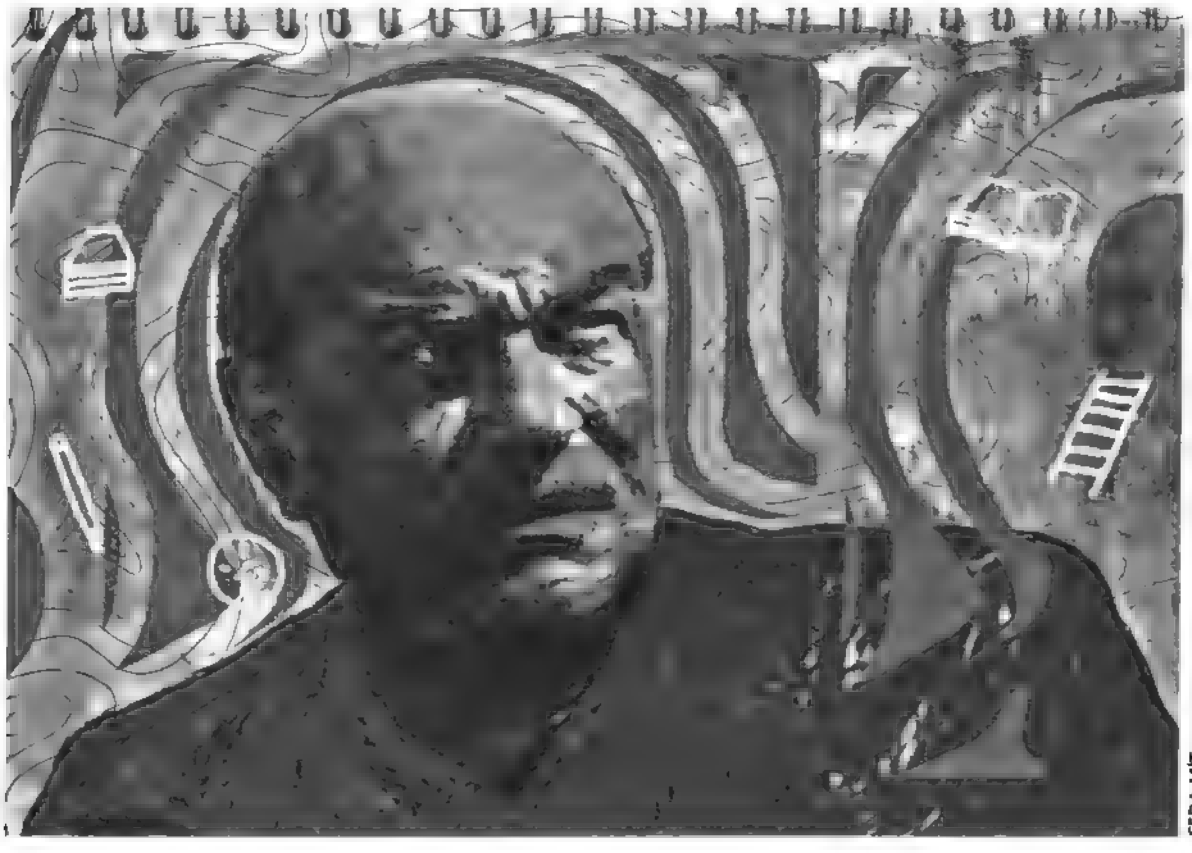

SEDA MİT

bır anlam vermez. Bu yüzden olsa gerek, "Yunan İzmir'e çıktı çıkacak denilıyor' Durum böyleyken, Mustafa Kemal'ın Samsun'da ışı ne" diye sorar.[23]

SORUNLU ALAN: KÜRTLER

Kemal Tahir'ın genel tarıh anlayışı içinde Kürtler, Osmanlı'yla bırlıkte Muslûman bır halktır ve olumludurlar. Kemal Tahır, bazen Kürtleri kollar: "Haçlı-Batılı soygunculara, daha doğrusu insan düşmanlarına karşı çıkanlar Türklerle bır mıktar Kürtlerdır."[24] Ancak söz, hak talebıne gelınce, Kemal Tahır, ısyanların altında kesinlikle bır "dış güç" bulur, İngılızler!

Kemal Tahir'e göre Kürt/Şark meselesı, Cumhuriyet'ten sonra başlamıştır [25] Kemal Tahır, Osmanlı dönemi Kürt ısyanlarını görmek ıstemez; İran, Irak ve Suriye ve Rusya'dakı Kürt isyanlarının adını anmaz, bu ülkelerdeki ısyanların Türkıye'de yaşayan Kürtler üzerindeki etkısine değınmez. Türkiye'dekı burjuvazinin tipik özellıklerını sayarken de şunları söyler: "İstanbul'un sütü, Gıda maddesi, Turıstık özellıği, Kürt Meselesi, Cumhurıyette para bırlığı, ölçü birlıği, köylerin kapalı ekonomisi..."[26]

Dil Dosyası başlığı ile yayımlanan notlarında ise başka bır Kemal Tahır vardır. Osmanlı'nın çok dilli yapısını vurgulamak ister, ancak bunu yaparken, kendi dılıne bûyûk bir ayrıcalık da tanır. *Dil Dosyası*, Kemal Tahir'ın, "Kendi dılini, Ana dılını, doğru olarak kullanmak vatanseverlerin en yücelerındendir" özdeyişi ile başlıyor. Kıtabın sonlarına doğru ıse bugun ıçin bıle geçerli olan bır fikir belırıyor; Kemal Tahir soruyor:"Neden Rumlar ıçın Türkler tarafından Rumca, Ermenice, Yahudice gazete çıkarılmaz. Buna göre Kürtçe gazete yayımlanmaz?"[27]

23 Kemal Tahır, *Yorgun Savaşçı*., Tekın yay., Istanbul 1997, s 142

24 Kemal Tahır, *Notlar- 10/ Osmanlılık/ Bızans*, s 505

25 Kemal Tahır *Notlar- 10/ Osmanlılık/ Bızans*, s 88

26 Kemal Tahır, *Notlar- 10/ Osmanlılık/ Bızans*, s. 66

27 Kemal Tahır, *Notlar/ Sanat ve Edebıyat 3- Dil Dosyası*., Bağlam yay., Istanbul 1989., s. 320.

Bu geliştirilebilir bir fikir, hatta eklenebilir, denilebilir ki, halklar birbirinin dillerini bilerek daha iyi anlaşır, birlikte yaşadıkları toprakları daha iyi ekip biçer, birlikte mutlu olabilir.

Kemal Tahir'in bütün romanlarında Kürtler vardır; Kürtlerin tip olarak en fazla geçtiği roman kuşkusuz *Kurtlar Koğuşu*'dur. Bir tasnif yapmak gerekirse Kemal Tahir, *Namusçular*, *Kurt Kanunu* romanlarında Şeyh Sait İsyanı'nı; *Yol Ayrımı*'nda, Ağrı İsyanı'nı; *Göl İnsanları* ve *Damağası*'nda Dersim İsyanı'nı; *Rahmet Yolları Kesti*, *Köyün Kamburu*, *Büyük Mal*, *Yedıçınar Yaylası*'nda İç Anadolu Kürtlerini işler.[28] *Büyük Mal* romanında ise Şeyh Sait isim olarak geçer.

Hapishane romanlarında da Kemal Tahir, Kürtleri işler. Bu anlamda *Kurtlar Koğuşu* önemli bir romandır. Romanın temel sorunu bir kadının asılmasıdır; Adıyamanlı, dil bilmez bir Kürt'tür bu kadın. Adı Hanım! Romanın diğer kadın kahramanları da ilginçtir. Fatı, mahalle kavgasına karışmış, cinayete sebebiyet vermekten içerdedir. Fatı içerdeyken kocası askere alınmış ve iki çocuğu kimsenin haberi olmadan evlatlık verilmiştir. Satı, kaynanasını öldürmüştür. Hubuş, hakaretten içerdedir, komşularıyla kavga ederken İsmet İnönü'ye küfür etmiştir! Kurtulmak için Malatyalı olduğunu, Türk ve İslâm olduğunu belirten uzun bir mektup yazar İnönü'ye. Tözey, bir genelev kadınıdır. Kocası ağaya boyun eğmiştir, Tözey'i de reddetmiştir. Ağa, Tözey'i haremine dahil etmek istemişse de Tözey, tercihi genelevden yana koymuştur.[29]

Bütün bu kadın karakterlerin yanında annesinin mahkûmluğundan dolayı cezaevinde olan bir çocuk da vardır, Gevre'nın kızı Aduş; Türkçe bilmez; siyasi mahkûm Murat ve cezaevinin yöneticileri tarafından Türkçe öğretilir.

Romanın en dokunaklı karakteri Hanım'dır. Hem Nazım Hikmet, hem Kemal Tahir, Hanım üzerinde durmuşlardır.[30] Olaylar Murat'ın etrafında gelıştiğinden, Hanım kimi zaman geri planda kalır. Oysa *Kurtlar Koğuşu*, Hanım'ın dramıdır. Hanım aşkı ve ahlakı temsil eder. Hanım, 18 yaşını doldurmamış sevgilisini de kurtarmak ister. Ona göre devlet baba, "*karı kısmına*" dokunmaz.

Hanımın ıdama götürülmesi romanda zengin bir biçimde işlenmiştir. Gardıyanlar, sabaha karşı, "karıyı" yataktan söküp alırlar; hanım, "don gömlektir", başı açıktır, Gevre arkadan "entari ve başörtusünü" yetiştirir. Asılmadan önce, iki rekat namaz kılar, denizdekilere, dardakilere dua eder. Elinde sevgilisi Ali'nin çakısı vardır. Gardıyan Hasan'ı tembihler, "ona verme başı derde girmesin." Vasiyeti vardır: "Beni yıkamadan gömmesinler. Ip eğirdim, çamaşır yıkadım, kazak ördüm. Kefen parası hazırladım." Hanım'ın elleri arkadan bağlanır. Hanım yalvarır, gardıyan Hasan yalvarır, para etmez. Idam sehpası, sanki canlıdır, "gel hele gel" diye kımıldar. Hanım'ın bayılmasından korkar herkes. Bayılmaz. "Değme erkek öyle cesur yürümez." Masanın başına gelir, hükmü okurlar. Çıngene "asmam" diye kaçar. Yakalarlar. Çingene'ye "şerefli bir iş" yaptığını söylerler. Çingene kızar, "Şerefli bir vazife ise sen neden yapmazsın deyyus" diye bağırır. Hızır çavuş, yumruklar Çıngene'yi. Hanım bağırır, "benim yüzümden fıkaraya hakaret etmeyin. Ellerimi çözün, ben ipi boğazıma geçirirım."

KEMAL TAHİR'İN İÇ ANADOLU'SU

Kemal Tahir, İç Anadolu bölgesinden ilginç Kurt tipleri çizer, tıplerın geldikleri tarihsel süreçleri açımlar. *Damağası*'nda, Sungurlu ve köylerine göç etmiş iki aileyi tanırız. İki aile de zengin olur ve iki aile de CHP'nın"halk için, halkla beraber" prensibinden faydalanarak gitgide şişerler. Rekabet başlar aralarında. İki aile için halk arasında atasözleri gibi sözler söylenmeye başlanır: "Köylü için Kürt'le kurdun farkı yok", "Kürtten evlıya koma kapıya", "Dokuz keçili Kürt, bir küçük hükümet" vs.[31]

Damağası'nda olumlu bir tek Kürt karakter yoktur. Kürtlerin cinsel yaşantısına ilişkin aşağılayıcı ifadeler de kullanır; Fadıme, mazoşist ve sadist bir kadındır; dayak bir nevi onun *tayınıdır*; dayak yediği zaman, on beş gün rahatlar; kocası onu doyuramaz, o açtır hep! Kocası, "bu kahpeyi on sene önce alıp doyuramadığından" şimdi karşısın-

28 Rohat, *Çağdaş Kürt Edebiyatında Kürtler*, Fırat yay., İstanbul 1992, s. 90-92

29 Selda Inal, *Kemal Tahir'in Romanlarında Cezaevi Olgusu*. Bitirme Tezi., Adana, 1996, s. 29-32.

30 Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar*, Bilgi yay., Ankara, 1975. s. 196

31 Kemal Tahır, *Damağası*, s 32.

da mahcuptur. Hatta kocası Fadime'nın başkalarıyla birlikte olmasına göz yumar "Hatta bundan memnundu."[32]

Romanda bir de Mustafa'nın tecavüze uğraması vardır. Kemal Tahir, bunun bir çocuk üzerindeki etkilerine değinmez. Tecavüze uğramasını "şeytanlığıyla" bir tutar. Sanki deriz Mustafa tecavüze uğradıktan sonra gözü açılmıştır; Mustafa altın arar, fesatlık düşünür, hamamdan çıkmaz vs. Ayrıca tecavüze uğramasını "hacı"lıkla açıklar, adını Hacı Mustafa oğlan diye anar.

Kemal Tahir'ın Kürtleri, özellikle *Yedi Çınar Yaylası*'nda sığıntılardır; Çorum'a gelmiş ve bir ağaya sığınmışlardır ama bir süre sonra türlü fitnelerle toprak elde etmişlerdir.[33]

Romanın ilk bölümü "ağalık vermekle" sözüyle başlar, ilk bölümün finali, "Ağa, dedi, Çorum toprağına birileri geldi. Bunlar senin Havuzlu bağın yanına kondular. Dil bilmez birileri" cümlesi ile sona erer.[34] Havuzlu bağa konan kimseleri tanırız sonra; adam, "bir kara herif tir", "birkaç karısı vardır", karılarından bir tanesi, "kör bir kocakarıdır" ki "cadıların alay kumandanı"dır; öyle birileridirler ki onlar, "Çingeneler bunların yanında İstanbul padişahının üç tuğlu veziri "

Tanımlamaların tümünün aşağılama olduğunu belirtmeye gerek yok. Ömer Efendi'nin, Kolağası Kürt Celil'e dönerek söylediği "gündüz gözüne ecinniler basmış da .. Bu nasıl zaptiyelik" sözüyle de artık fotoğraf netlik kazanır.[35]

Sonra da kadınlar konuşulur. Elvan kadınları anlattıkça "ağaların" dili değişir. Kadınlardan iki tanesi çirkindir, ama bir tanesi aynalıdır, kendini gösterir. Diğeri "ömür macunu"dur, "Benli Naciye yanında cariyelik" edemez. Sonuncu, "manda gönünden" beterdir, yenmez, açlık zoruyla "yense" de adamın içi götürmez. Romanın erkeklerinden çoban Abuzer'in adı da "it", "ulan", "enik", "alçak" diye anılır. Ömer Ağa, Abuzer'ın işine yarayacağını düşünür, alaylı bir şekilde Abuzer anlatılır: "Sakın bu Abuzer Bey, Kürdistan padişahının başyaveri olmasın?" Diğer biri yanıtlar: "Başyaver değilse bile baş çoban." Ömer Ağa, Abuzer'in "ahırında" yaşamasına karar verir, bir de uyarır, "Bugünden sonra benim has misafirimdir."[36]

Nefret ve alayla vücut bulan romanın hamam bölümünde Abuzer'in ismi değişir, o "elin dil bilmez hayvanı"dır. Ağa'nın emri üzerine, kırpılır Abuzer'ın saçları doğdu doğalı su görmemiştir, "kirden kepekten, bitten sinekten kara çamur bağlamıştır" saçlarını. Berber hayıflanır, bu güne kadar dükkânına "eşekten müşteri" gelmemiştir. Diğer yandan üzülür, bundan böyle "ayı berberine" kim gelir? Abuzer'inki de kafa değildir! Kafası, "küllü peynir tulumu." Berber, Abuzer'i tıraş etmez, Çorumlulara göre, "kafasını odun gibi yonar."[37] Tıraştan sonra oyun başlar. Kurnalara sıcak su doldurulur Abuzer'in üstüne sıcak su atılır. Abuzer karşı koyamaz, başını bacaklarının arasına kor, bayılır.[38]

Ömer Efendi'nin emri üzerine kadınlar da hamama götürülür. Kadınlar peştamalı sıyrılan Emey'i görür. Emey'in "göğüslerinin dirilığı, duru beyaz eti" akıp gider. Abuzer bir tarafta kalır. Ömer Efendi yaşlıdır ama gözü ondadır, oğlu Kenan'ın da Emey, kısa sürede Türkçe de öğrenir, kadınlar bunu kendilerine vazife edinir.[39] Kenan, Emey'i arzular. Emey, güldüğü zaman, "bal kokusu" yayılır. Bir gün fırsat kollar ve Emey'in sol eline altın bırakır. Emey olmaz, der. Sonuçta Emey de çözülür, Kenan'ın elini tutar. Birkaç kelime de olsa Türkçe öğrenmiştir. Kenan, sevinir, duvara yaslanır, şunları söyler: "Türkçeyi bellemiş... Şükür Allah'a! Dil bilince iş kolay. Türkçeye kurban olayım. Hızırlık tekkesine bin kurban borcum. Yatırır keserim."[40]

Emey bundan sonra ağaların "etli pirinç pilavlarından yiye yiye kemiklerini ilik doldurmuş, kanı gürleşmiş biri" olarak yerini alır konakta.[41] Elbette bunca bilgiden sonra ağalık hakkında da bir şeyler söylemek gerekir. Ağalık, Kemal Tahir'e göre

32 Kemal Tahir, *Damağası*, s 37-38

33 Semih Gümüş, *Roman Kitabı* (Tarihi Kötüye Kullanmak ve *Yedi Çınar Yaylası*) Adam yay., İstanbul 1991 , s. 54-69; Naci Çelik, *Romanda Hesaplaşma.*, Türkiye Defteri yay., İstanbul 1977 , s 54

34 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*, Adam yay , İstanbul 1992, s 59

35 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*, s. 84-85

36 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*., s.98

37 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*., s. 123-126

38 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*., s. 130

39 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*., s. 167

40 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*., s 213

41 Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*., s. 274-278

Batı'daki gibi babadan geçmez; ağalık, yabancı bir ailenin becerikli bir kişisine de geçebilir.

Yediçınar Yaylası, *Köyün Kamburu ve Büyük Mal*'da Kemal Tahir bu tezi ispatlamaya çalışır. Bu üç romanda da ağalık babadan oğula miras yoluyla geçmez. Kemal Tahir'in Abuzer ve ailesi üzerinden yürüttüğü tarih tezi *Köyün Kamburu*'nda Çalık Kerim'le yeniden tanımlanır. *Köyün Kamburu*'nda Abuzer'in adlarına yeni bir ad eklenmiştir; o, artık, *Yediçınar Yaylası*'nın "Abuzer Kavatı"dır ve karısı Emey'in "verımkarlığıyla" ağa olmuştur.[42] Kemal Tahir'in tezi tutmayınca, köy, köy olmaktan çıkar, bir "geneleve" döner; Abuzer, Emey'i peşkeş çeker, Selim'in karısı Petek, babasının hizmetkârı Pehlivan Hasan'la samanlıkta birlikte olur; Ahmet Ağa'nın karısı Şerife, kocasının on dört yaşındaki kardeşi Veli'yi baştan çıkartır; Çalık Kerim, üvey kızını samanlıkta sıkıştırır, köyün imamı Uzun İmam, ders verdiği çocuklara sarkıntılık eder. Ayrıca medreselerde oğlancılık, ensest ve lezbiyenlik de cabasıdır[43]

Büyük Mal'da tanıdığımız, kaçakçılık yaparak, kapısına kul olduğu ağasını geçen, hükümetle içli dışlı Abuzer yoktur, onun yerine oğlu Sülük geçmiştir, rakibi "anasının dostu" Kenan'dır. *Büyük Mal*'da Emey'in kimliğinde değişim olur: Emey Ana! Yine *Büyük Mal*'da azınlıklar sorunu gündeme getirilir; ağalar, devlet desteği alarak Ermenilerin mallarını talan etmişlerdir Roman Çorum'dan kasabaya inen, Abuzer Ağa'nın oğlu Sülük Bey'le serveti Ermeni Kirkor'un mallarının yağmasına dayanan kasabanın ağası Hacı Kenan'ın kavgasına döner.

İç Anadolu'ya gelmiş, buraya yerleşmiş Kürtlerin macerası Kemal Tahir'ın tarih tezleriyle birleşerek devam eder. Bu sefer eşkıya ve eşkıyalığı işler Kemal Tahir; *Rahmet Yolları Kesti* adlı romanını yazar. Halkı koruyup kollayan, zenginden alıp yoksula veren İnce Memed'in karşıtı tipler yaratır; kahraman olarak bilinen Çakırcalı ona göre "on beş sene aralıksız soygun yapan" bir adamdır Romanın kahramanı Uzun İskender, para alan, insanların namusunda gözü olan biridir. Kemal Tahir bu romanla erdemli eşkıyanın olmayacağını, eşkıyalığın bir nevi ruhsal zavallılık olduğunu, eşkıyanın "hükümetlerin sıtma" dönemlerinde ortaya çıkıp başkaldırdığını ifade eder. Romanda eşkıya şöyle tanımlanır: "Eşkıyanın fukaraya yüz güldürecek kadar mal verdiği hiç görülmemiştir. Verse de arkasından zaptiye gelir elinden alır Yediği sopa da cabası."[44]

* * *

Bağlarsak, Kemal Tahir'de halklar ve özellikle de Kürtler, bitmiş bir konu değildir Kemal Tahir'in ölümünden sonra *Sarı Defterleri* arasından çıkan *Bir Mülkiyet Kalesi* adlı roman yazının başını ve sonunu bağlayabilir.

Bir Mülkiyet Kalesi'nde Kemal Tahir, bir tek Çerkezleri sever, doğaldır. Kürtler ise romanda, nerden geldikleri ifade edilmeyen bir yerden Burdur'a gelıyorlar. Kürtlerin gelmesiyle bütün mahalle değişiyor. Bir süre sonra "Abtesane bilmez olmalılar ki avlular artık bok kokusundan" geçilmez oluyor ve Kemal Tahir'ın sevgili halkı "güneş görmüş kar gibi" dağılıp gidiyor. Burdur'a gelenlere hükümet erzak veriyor. Ancak bir haftalık erzakı Kürtler üç günde bitiriyorlar; geride kalan dört gün boyunca, "aç hayvanlar gibi şehre dağılıp, dileniyorlar."[45]

Savaşla büyüyen bir nesil olarak bu sahne bize hiç de yabancı gelmiyor...

SONSÖZ NİYETİNE

İnsanlarımızı, değerlerimizi anlama bahsinde sorunlu bir yerdeyiz. Bizden/karşıdan, alalım/verelim aralığının dışında değerlendirmeye çalışmak müşkül bir iştir. Bu müşkülatın göze alınmaması, bizden sayılanların noksanlarını örtme, meziyetlerini abartma olarak ortaya çıkıyor. Tam tersi "bizden sayılmayanlar" için de geçerli kuşkusuz. Hiçbirini *güncelin kantarı* ile tartmamak, serüvenini anlamaya çalışmak emeklerine saygının bir gereği olmalıdır.

Sonuçta kaya kovuğundan gelmiyoruz. Bütün tarihsel değerlerimizin olumlu-olumsuz miraslarının bakiyesiyiz.

42 Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*, Adam yay., İstanbul 1994, s 213.

43 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman III*, s 161

44 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, Adam yay., İstanbul 1997, s. 24-35

45 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s 165

Kemal Tahir'in "malı", "mülkü" ve Ermeniler

FUAT DÜNDAR

"Kemal Tahir'in romanlarında Ermeniler" içerikli bir yazı önerisi karşısında önce şaşırdım. Birkaç nedenle. Edebiyatla değil (siyasi) tarih ile ilgilenen biri olarak, her tarihçi gibi, tarihsel gerçeklik derdinde ve kurgu karşıtıydım. Tarihçiler, kurguya negatif bakar, tarih karşıtı görür, tarihsel gerçeği ise idealize eder. Çalıştığım konuların hassasiyetinden dolayı bu daha bir hayatiydi. Bugün Türkiye'sinde, hassas konular ama özellikle Ermeniler meselesinde, kurgu gerçeğin önüne geçiyor. *Belleten* dergisi başta olmak üzere resmi tarihyazımını şekillendiren kurumlar ve buna ek olarak devletlü tarihçilerin metinsel üretimleri tarihsel gerçekliği yansıtmaktan oldukça uzak. En makro kurgu olan "ulusal tarihyazımı" yolunda gidiyorlar. Üstelik, resmi tarihi kurgusulukla suçlayan muhalif ve revizyonist tarihçiler arasında bile, gerçeklikle bağdaşmayan kurgular öne sürenlere rastlanıyor, "ilk gece hakkı", "Torosyan hatıraları" gibi... Şaşırmamın ikinci nedeni, çalışmalarımın çoğunluğu devlet merkezli bir tarih okuması olmasından kaynaklıydı. Osmanlı devletinin, İttihat Terakki Cemiyeti hükümetinin Ermeni politikasını işlerken, Müslüman halkın tepkisine ve mikro/yerel boyuta eğilmemiştim. İkisi aslında hem iç içe hem de farklı dinamikleri içermekte, farklı metodoloji gerektirmektedir. Oysa şimdi, bireysel bir edebi ürünü/görüşü değerlendirmek gerekiyor. Tek avantajı, Kemal Tahir'in romanlarının, tarihsel roman olmasıdır. Her ne kadar, Alfred Döblin'in, "Tarihsel roman, ilk planda bir romandır, ikinci plandaysa tarih değildir" tesbiti haklı olsa da, tarihsel roman türünü bilinçli seçtiği için bir tarihçi tarafından incelenmeyi gerektiriyor. En nihayetinde, romanları, Köroğlu'nun belirttiği gibi, "tarih olmadığını, ama tarihin farklı 'noktadan' görülebileceğini" ortaya koyuyor.

OSMANLI/TÜRK ROMANININ SOSYAL VE SİYASİ YAPIYLA İLİŞKİLİ KARAKTERİ

"Bugüne kadar Türk romanının tam bir biyografisi yapılama"dığı için (Solak) romanların etnik-dinsel çeşitliliği ne kadar iyi yansıttığı, hele gerçeklikle ne kadar örtüştüğünü, kesin bir biçimde belirlemek zor. Ancak, konuyla ilgili yapılan çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Türk romanında azınlıkların yeterince yansıtılmadığı söylenebilir. Osmanlı'nın ve hatta Cumhuriyet'in içerdiği etnik-dinsel çeşitliliği hesaba kattığımızda, bu yetersizliği görebiliriz. Bunu "yok sayma" diye niteleyebilmek için tüm külliyatın araştırılmasını beklemek gerekiyor. Ancak, Osmanlı/Türk romanlarının daha çok İstanbul ve Balkanlar ve Batı Anadolu'da üretildiklerini dikkate aldığımızda, daha fazla sayıda romanda azınlıklara yer verilmesi beklenirdi. Bu noktada sanki edebiyat, siyasi/toplumsal/ekonomik homo-

jenleşmeden önce homojenleşmeye başlayan bir alan gibi gözüküyor. Etnik-dinsel çeşitliliği yok saymak sanki, edebiyat alanında başlamış gibi. İdeal ve millî toplum kurgusu, Cumhuriyet'i önceliyor gibi.

Azınlıklara yer veren romanlarda, azınlıkların nasıl yansıtıldığı ve gerçeklikle ne kadar örtüştüğünü yapılan çalışmalardan görebiliyoruz. Bu noktada hemen, Osmanlı-Türk romanının diğer ülkelerin millî edebiyatlarına benzer bazı "karakteristikleri" taşıdığı fark ediliyor. Öncelikle, azınlıkların asîl roman karakteri olduğu romanların oldukça sınırlı sayıda olduğu tesbit edilyor; Ahmet Mıdhat'ın bir iki romanı dışında (Ayhan, 315-6). Ayrıca, meseleye azınlık açısından bakan roman sayısının da neredeyse hiç olmadığı tesbit edilyor; Orhan Kemal'ın *Baba Evi* romanı gibi istisnalar dışında (Atabağsoy, 272).

Gayrimüslimlerin ikincil ve hatta karşı karakter olarak yer aldığı çalışmaların çoğuysa, Atabağsoy'un belirttiği gibi, "egemen"in dilini metinlere tüm açıklığıyla yansıtan, hatta bunu yaparken "edebîlik kaygısını tümden bir kenara bırakan metinler"dir (Atabağsoy, 1). Diğer önemli karakteristiği, Ayalı'nın da belirttiği gibi, Türk romanının, "sosyal ve sıyasal yapıyla oldukça ilişkili" olmasıdır. Bunun en önemli nedeni, genelde romansiyaset arasındaki ilişki ve özelde Osmanlı/Türk romanının özgünlüklerinden kaynaklanmaktadır Osmanlı/Türk romanı, Tanzimat ve buna eşlik eden millîyetçi hareketlerin artış yaşandığı yıllarda doğdu. Nasıl bir toplum, nasıl bir millet gibi soruların dolaşımda olduğu, aydın ve örgütlerin, toplum ve milletin şekillendirilmesi gerekliliğini dillendirdiği yıllarda gelişti. Ayalı, ilk romancıların "dönemlerinin problemlerini yansıttıkları gibi, eleştiri ve öneriler de getir"dığını belirtir. Atabağsoy bunu bir adım daha ileri götürerek, "aydınlanma entelektüellerinin girıştiği toplum mühendisliği projesinin" bir parçası olduğunu ve bu nedenle, "Türk edebiyatında, yapıtın bir eğitım ya da ... bir propaganda aracı olarak görül"düğünü ileri sürer (Atabağsoy, 3). Bu yüzden romanların, modernleşen "Türk toplumuna ayna olma vazifesi de gör"düğü ileri sürülür (Akkaya, 66).

Osmanlı/Türk romanının siyasetle yakın ilişkisi, azınlıklara bakışındaki tarihsel değişımde de görülür. İlk romanlarda, azınlıklara daha fazla yer verilirken, sonraki romanlarda ise "Osmanlı toplumsal hayatındaki bu kozmopolitlığın ortadan kalk"tığı görülür. Bunun bir nedeni, siyasi olaylardan etkilenen Türk romancıların "azınlıklara yer vermek istememesi"nden kaynaklanır (Ayhan, 316). 20. yüzyılın başında, gayrımüslim azınlıklarla ilgili tutum, daha bir negatifleşir. "Üçkâğıtçı gayrımüslim karakter" yaratma noktasında ortaklaşan bir tutum görülür. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yaygınlaşan yeni eşitlikçi hava içerisinde dahi Ahmed Mıdhat Efendi'nin *Jöntürk* eserinde, Müslümanları, gayrımüslim adetlerine özenmemeleri konusunda uyarması, ötekileştirmeye örnek olarak gösterilir. Asıl büyük kırılma, Balkan Savaşları sonrası yaşanır. Müslüman-Türklük vurgusu artar, gayrımüslimler "toplumsal anlamda güvenilmezlik ve ihanetle özdeşleştırıl"ir (Atabağsoy, 271-2). Cumhuriyet romanlarında, azınlıklara bakış daha sertleşir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda yaşananların etkisiyle "yerini etnik bir sorun olarak düşmanlığa bırak"ır (Gündüz, 2011: 438)

Her ne kadar politik gelişmeler anti-azınlık şiddeti artırsa da, barış zamanlarında yazılan romanlarda dahı, azınlık karşıtı söylemi, ama bu defa sosyal düzlemde görüyoruz. Politik gelişmelerden kaynaklı olan açık ve net bir biçimde negatif betimlemelerin, hatta düşmanlaştırmanın yerini, kapalı ve dolaylı biçimde, ama en nihayetinde toplumsal "öteki" olarak betimlemenin aldığını görürüz. Azınlıklar ya da yabancı karakterler olumsuz sunulur. Kesebir'in de belirttiği gibi, bununla, "okuyuculara nasıl olunmaması gerektiği mesajı verilir". Öteki üzerinden yasak/günah şeyler anlatılarak öteki, kötülüğün konu mankeni halıne dönüştürülür. İkili işlevi olur. Hem "öteki" sosyal olarak ötekileştirilir; değersizleştirilir, aşağılanır ve düşman halıne getirilir. Hem de, öteki yapmışsa, o eylemin kötü olduğu mesajı verilmiş olunur. Hatta bazı azınlıklar, *per se* negatıftlığı temsil eder. O'na negatif sıfat kullanmaya gerek yoktur. Bır roman kışısıne Yahudi demek bile çoğunlukla kötü bir çağrışım yaptırır. Bu yuzden belki, Sacit Ayhan'ın belirttiği gibi, Yahudiler genelde isimsiz olur

LEVENT GÖNENÇ

Ancak, Osmanlı/Türk edebiyatındaki azınlık karşıtlığını, tamamen siyasete bağlamak yanlış olur. Çünkü böyle olsaydı, solcu, dinci veya laik yazarların eserlerinde keskin bir yaklaşım farklılığı olurdu. Ayrıca, Çingene ve Yahudiler gibi toprak ve hatta siyasi talepte bulunmayan azınlıklar da, ötekileştirilmezlerdi. Aksine, siyasi bir sorun yaratmasalar dahi romanlarda negatif tasvir edilegeldiler. Son olarak, modern kimlik ve siyaset çağı olan Tanzimat öncesi metinlerde dahi benzer ötekileştirmelerin olduğunu görüyoruz. Mesela, eski kahramanlık hikâyelerinde, Rum kızı Müslüman olur ve Müslüman'la evlenir (Millas, 4-5). Karacaoğlan koşmasında "Hüsnü güzel ama aslı Ermeni" mısrası, Dadaloğlu'nun şiirinde "Ermeni'den casus oldu duydun mu?" mısraları da göz önüne getirilmelidir

1896-1914 dönemi 56 romanı inceleyen Solak, Türk olmayan yabancıya "bir roman kişisi olarak yer verilmediğini" belirtir (s. 635). Yabancılarla gönül ilişkisine yer veren romanlarda Türkler genelde erkektir. "Gayrimüslim metresler, Türk aşığını... sömürür,... aldatır, ... terk eder" (s. 639) "Duygusal ilişki ve evlilikler ... bir problem olarak" işlenir (s 640). Solak, kadınlara daha fazla yer verildiğini ve mesleklerinin de genelde metres, fahişe, tiyatro aktrisi olduğunu belirtir; "Tiyatroda nasıl ki Müslüman Türk kadını metres, dansçı, fahişe gibi rollerde oynamak bir yana sahneye bile hiç çıkmamışsa, romanlarda da böyle tipler genellikle yabancılardan, özellikle azınlıklar seçilir" (Solak, 637).

Sacit Ayhan'ın tesbit ettiği gibi, Türk romanında azınlıklara atfedilen meslekler, "siyasi olayların etkisiyle" değişir. Mesela doktor tipleri, 1908 öncesi "iyi yetişmiş, işinin ehli, genellikle dışarıda okumuş" iken, Balkan kayıpları sonrası "saygın doktorlar yerini şarlatan" doktorlara bırakır. "Mesleğini iyi icra etmekten çok parayı ön planda tuttukları için kürtaj, bekâret iade etmek gibi yasal olmayan operasyonlara girişirler." Mütareke (1918) sonrası ise "hain doktor" tipi ortaya çıkar. Bunlar "iyi yetişmemiş olmakla beraber mesleklerini özellikle Türkiye'de icra etmeleri için gönderilmiş" görevlilerdir! "Hastalarının iyileştiğine pek şahit olunmaz." (s. 321) Hizmetçiler için de benzer dönüşüm olur... Ayhan'ın incelediği romanlarda hizmetçi sınıfından sonra en çok yer tutan kişiler hayat kadınlarıdır. "Genel olarak Avrupalılar özellikle Hıristiyan azınlıklar ilk romanlarda, âşık olunacak ya da geçici ilişki kurulabilecek kişiler olarak boy gösterirler" (s. 323). Romanlarda en çok yer verilen mekânlardan genelevlerin çoğunluğu Rumlar tarafından işletilir ve müşterileri de genelde Müslüman erkeklerdir (Ayhan, 331).

Gayrimüslim isimleri, çeşitlilik arz etmez ve bazı isimler sık kullanılır. Mesela, Rum kadınlar için Eleni ismi, en popüler olanıdır. Yüzlerce yıl birliktelik sonrası, isimlerinin dahi bilinmemesi mümkün olmadığına göre böylesi davranış klişe isimlere başvurarak ötekileştirme amaçlı olduğunu düşündürtür. Ama mesela, doğulu Müslüman isimlerinde böylesine tekrarlanan isimlere rastlanmaz.

Azınlık aksanlı konuşur, yanlış telafuz, komikleştirilir, negatif sıfatlar eklenir. Mesela Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanındaki Meryem Dudu, "kuryuk" (kuyruk), "örgenmek" (öğrenmek) gibi yanlış kelime telaffuzları, "korkoorsun" gibi şimdiki zaman eki kullanımı onun bozuk Türkçesinin bazı özellikleridir (Ayhan, 201).

Aslında sosyal ötekileştirmede başı Çingeneler çeker. Gayrimüslimlere kıyasla, romanlarda en sık yer alan ve oldukça negatif bir şekilde ötekileştirilenlerdir. Çingeneler'e yer veren 30 romanı inceleyen Kiracı kullanılan sıfatlar olarak, sadece biri olumlu, altısı nötr ama 15 olumsuz sıfat tesbit eder (Kiracı, s. 20). Diğer kimliklere oranla bu kadar negatif bakışın birçok sebebi vardır. Bunda, Çingenelerin dışa çoğunlukla kapalı sosyal hayatlarının etkisi inkâr edilemez. Ancak daha önemlisi, Çingene'ye saldırmanın dayanılmaz hafifliğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Aksi takdirde, Çingenelerle ilgili ibareler neden daha sert ve sıklıkla kullanılmış sorusunun yanıtı ırki bir cevap olacak, "gerçeklik" cevabı verilecektir. Aksine, bir ötekileştirme hiyerarşisinden kaynaklandığını düşünüyorum. Çingeneler'ın sosyal ötekileştirmenin en dibinde olduğunu düşünüyorum. Hiyerarşiyi de belirleyen, "kültürleri"dir.

Osmanlı/Türk romanlarının genel manzarası içinde Ermenilerin yeri, biraz daha farklı. Rumlar'dan sonra, en çok yer verilen gayrimüslim azınlıktır. Rumlar'a daha fazla yer verilmesinin nedeni, Rum nüfusunun büyüklüğünün yanısıra, romanların çoğunun Osmanlı batısında yaşayan Türk yazarlar tarafından kaleme alınmasından kaynaklıdır. Üçüncü sıklıkta ele alınan azınlık Yahudiler'dır. Ancak, şahıs ismiyle anılan Yahudi'nin az olduğu dikkati çeker. Ayhan'a göre bu, "önemsenme"diklerinin kanıtıdır (Ayhan, 317). Bulgarlar bir roman kişisi olarak yer almazsalar da Türk Bulgar çatışması dönemin pek çok romanda işlenir (*Mazlume, Üvey Valide, Zeyd-i Muteberreme, Müsebbib* gibi) (Solak, 459).

OSMANLI/TÜRK ROMANLARINDA ERMENİLERE BAKIŞ

Ermeniler ilk romanlarda, sorun çıkaran kişiler olarak yer almaz. Müslüman toplumla ve devletin siyasi yapısıyla Rumlardan daha fazla uyum içinde oldukları görülür. Bunun bir nedeni, onları önceleyen Rum isyanlarından dolayı, kendilerine "sadık millet" yakıştırması yapılmasıdır. Rumlar, ihanetçi diye sıklıkla yer alır. Ayhan'a gore, 1895 olaylarından önce romancılar tarafından olumsuz özellikleriyle ele alınmazlar. Hatta, Ermenilerin Türk komşuları sayesinde (*Üç İstanbul* gibi) 1895 olaylarından sonra hükümetin başlattığı soruşturma ve sürgünlerden kurtuldukları belirtilir: "*Jönler, Sürgün, Kesik Baş, Baba Evi* gibi bazı romanlarda özellikle sürgündeki Ermenilerin, iki millet arasında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığını gördükleri, gelinen durumdan her iki tarafın yöneticilerinin sorumlu olduğunu anladıkları ve bu yüzden büyük bir pişmanlık içinde oldukları gösterilmeye çalışılır" (Ayhan, 319). Konuyla ilgili en iyi çalışmalardan birini yapan Engin, Türk romanında Ermenilere bakışın "tarihsel gelişmelere (Ermeni isyanları, Osmanlı Bankası baskını, Dünya Savaşı gibi) paralel olarak değiştiğini" ileri sürer. 1970'li yılların romanlarında, Asala saldırılarının etkisiyle, "Düşman Ermeni" imajının daha da "keskin"leştirildiğini tesbit eder (s. 232). 1990 sonrası ise çeşitlilik artar. "Savunmacı" diye adlandırılan romanlar, soykırım iddia ve tartışmalarına cevap amacıyla kaleme alınmış intibası verir. Türklerle Ermenilerin "sorunsuz, dostça ilişkiler" içinde olduğunu, her iki taraftan kötü niyetli insanların bunu bozduğu ileri sürülür; Süleyman Sağlam'ın *Dağı Dağa Kavuşturan*, Yücel Çakmak'ın *Ahçik* romanları gibi, "tepkisel" romanlarda, Ruslar ve Fransızlarla olan işbirliğine, masum Müslümanları katledişlerine bolca yer verilir ve "düşman Ermeni" imajına odaklanılır. 1990 sonrası romancıları, Türk-Ermeni ilişkilerinde kimin nerede, ne derece hata yaptığı konusunda kesin, keskin yargılarda bulunurlar (s. 231).

KEMAL TAHİR'İN ROMANLARI VE SİYASİ MÜCADELESİ

Kemal Tahır (İsmail Kemalettin Demir, 13 Mart 1910, İstanbul - 21 Nisan 1973, İstanbul), bu ötekileştirici ve düşmanlaştırıcı akıma karşı kürek çeken nadır yazarlardan biridir. Bu istisnailiğinin en önemli nedeni, ideolojik duruşuydu. Sol muhalefetin en etkin olduğu yıllarda (1950-1980) yazdığı romanları, edebî iddiasının yanısıra, "sol hareket içinde yer alma çabasının da parçasıydı." Taner Timur'un belirttiği gibi, salt edebiyatçılıkla yetinmemiş, "aynı zamanda bir tarihçi, bir düşünür olmaya çalış"mıştır (s. 190). En önemli gücü olan, kurgu ve gerçek tarihi bütünleştirme yeteneğinin yanısıra, dil ve üslubu da oldukça güçlüdür. Bunun nedeni roman öncesi, şiir ve hikâye denemelerinde bulunmasıydı (Kırıcı, 143). Bu, 1940 yılından sonra yazmaya başladığı romanlardaki sosyal, siyasal ve ekonomik tesbitlerinin edebi kalitesini artırıcı bir işlev görür. Gerçekten de tarihsel roman türüne sokulacak eserleri için, bir sosyal bilimci akademisyenden daha fazla, tarih-sosyoloji-siyaset araştırması yapar. Notlar çalışmasında görüldüğü gibi, kurgu romanlarını zengin bir tarihsel bilgi üzerinde inşa eder.

Tahir'in eserlerindeki kaliteyi sağlayan faktörlerden biri de, gazeteci geçmişiydi. O mesleğin gerektirdiği, vakayı olduğu gibi yansıtma gerekliliği, eserlerindeki meziyetini artırır. Eserlerinde yer alan mahpuslar arasındaki ilişkileri oldukça kameratif bir tarzda ve canlı bir şekilde gösterişinden anlarız (Ayalı, 197). Toplumu da, tüm çıplaklığıyla yansıtması meziyetidir.

Cezaevleri, Tahir'in istisnalığını sağlayan en önemli faktörlerden biriydi. Kırıcı'ya göre, Tahır'ın sosyalist oluşu sürecinde, cezaevlerinin büyük tesiri olur. Çiçeği burnunda sosyalist, romanlarının çoğunu cezaevlerinde şekillendirir. 1938'de, Nazım Hikmet'le birlikte yargılandığı Donanma Komutanlığı Mahkemesi'nde on beş yıl hapse mahkûm edildiği için Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya cezaevlerinde yatar. 1950 Genel Af Yasası ile özgürlüğüne kavuşur. Kesebir'in hikâyelerinde azınlıklara "insancıl" bakanların "hayatının herhangi bir döneminde yurt dışına çıkmış olanlar (Refik Halit, Halit Ziya, Sait Faik, Sabahattin Ali)" olduğu yönündeki saptaması Tahir romanlarındaki cezaevinin etkisini anlamamızı sağlayacak önemli bir ipucu olabilir. Tahir'in uzun hapislığının ve Çorum ve Malatya gibi "sınır" bölgelerinde oluşunun eserlerine etkisinden bahsedilir. Bu, Ermeniler konusunda istisna oluşunun sebebidir. Yani, sadece siyasi/ideolojik değil, aynı zamanda mekânsal konumlanışı da belirleyici olmuştur. Gerçekten de bugün bile azınlıklar konusunda konuşmaya açık kişiler arasında, ya yurtdışına çıkmış ya da cezaevi dahil benzeri baskılara maruz kalmış kişiler daha fazladır.

Roman yazma serüvenini gerçeklik üzerine kuran yazar, romanlarında kendi yaşamından izler de sunar. Gerçekten de, Tahir roman karakterlerini gerçek yaşamdan beslenerek oluşturur, roman karakterlerini yaşanmışlıklarından ve gözlemlerinden yaratır. Romanlarının geçtiği yörelerdeki halkı romanlarında gerçekçi çizmesinin en önemli nedeni, cezaevindeki yöre insanlarıydı. Hapishanelerin "sosyal bir laboratuvar" işlevi görmesinin nedeni, hapishane ortamında insanın "bütün zaaflarıyla, muhtaçlıklarıyla, hırslarıyla .. daha çıplak olarak" görünmesinden kaynaklanır (Ayalı, 197). Bence, tarihi ve toplumu da çıplak görmelerine yol açmış olabilir. Hapishane, Anadolu insanını en yakından inceleyeceğin, araştıracağın ve özellikllerini tespit edeceğin bir yerdir Tahir, hapishanedeki suçluların çoğunun, bozuk iktisadi düzenin, bu düzenle bir şekilde işbirliği içinde olan dinin ürünü olduklarını düşünür (Ayalı, s. 198).

Tahir, romanlarında diyalogu ustaca kullanan yazarlardandır. Tahir'in "diyalog tekniği"ni eserlerinde bolca kullanması, onun toplumcu gerçekçi bir anlayışla yazmasıyla ilişkilendirilebilir. Roman kişilerinin konuşmaları, o kişilerin düşüncelerini doğrudan ortaya koyar. Yazar, diyaloglar vasıtasıyla kendi ana düşüncesinin savunuculuğu yapan bir kişiyle o düşünceye karşı çıkacak diğer bir kişiyi konuşturup kendi düşüncelerini haklı çıkartır. Kemal Tahir'in *Notlar*'ında belirttiği üzere, bir yazar kendi toplumunun sesiyle, kendine özgü bir üslûpla konuşur. Buna göre yazar, kahramanları konuştururken kendinden ifadelerle onları konuşturur. Dolayısıyla bir romanda konuşan kahramanların dilinin, eseri meydana getiren yazarın

üslûbuna gönderme yapacağı ve onun karakterini ortaya koyacağı açıktır.

KEMAL TAHİR ROMANLARINDA AZINLIKLAR VE ERMENİLER

Türk edebiyat tarihinin "Millî Edebiyat" dönemi, azınlık ve yabancı düşmanlığının doruğa tırmandığı bir dönemdir. Bu dönem, özellikle '60'lı yıllarda, Tahir, farklı bir tarz tutturan nadir yazarlardan biri olarak öne çıkar. Üstelik, Ermeni kırımı gibi, Türk toplumu ve siyasetinin en hassas tarihi olayına, Belge'nin belirttiği gibi, romanlarında yer veren ve bunun yolunu açan kişidir (Belge, 62, 77). Gerçekten de eserlerinde, Osmanlı-Türkiye etnik-dinsel çeşitliliğini oto-sansür uygulamadan yansıtan, üstelik Türk romanlarının çoğunda rastlanan azınlık karşıtı söylemden kaçınır. Üstelik, birçok romanında Ermeni katliamına da değinmekten çekinmez.

Yorgun Savaşçı (1965) romanında, Vali Reşit'in intiharı ekseninde Ermeni katliamını ilk kez tartışmaya açar. Doktor Münür ve [Halil] Paşa Dayı, Reşit'in "kıyıcılığı"nı iki kez tartıştırır. Kapısını Reşit'e açmayan Doktor Münür, "İnsanlığı bırakıp canavarlığa geçiyorsun. Vardır elbette ileri sürecek özürleri... Bunların en başında kişisel çıkar aramadığı gelir. Vatan için yaptı yaptıklarını... Oturup uzun boylu düşündü, sorumluluğu bilinçle yüklenip çizgiyi geçti. Kollarını sıvayıp baltayı aldı eline, çoluk çocuk, genç yaşlı, kadın erkek ayrıntısı gözetmeden kesmeye girişti," der. Halil Paşa ise, Reşit Bey'i savunur: "Vatanı tehlikede gördü. 'Binlerce insanı kesecek kadar tehlike yoktu' dersen, bak bu tartışılır," der (*Yorgun Savaşçı*, 75, 112-113). Belge, *Yorgun Savaşçı*'daki bu diyalogları "girizgah" kabul eder ve diğer romanlarında tamamlandığını ileri sürer. Gerçekten de Tahir'in romanları, hem genel ve hem de Ermeni meselesi açısından birbirini tamamlayan bir karaktere sahiptir. Osmanlı'nın kuruluşundaki çok etnili, kültürlü yapıya işaret ettiği *Devlet Ana* (1967) romanında, iki Ermeni'ye yer verir. Osman Bey'in ulaklığını yapan Toros ile Karabet, Osmanlı beyliğine katkıları olan kişiler olarak gösterilir. *Kurt Kanunu* (1969) romanında, İttihatçılar'dan bahsedildiğinde, satır aralarında göndermelerde bulunur. Kara Kemal Bey, Emin bey'e "Abdülhamit zamanının Ermeni kırımlarında, suç ortaklarımız Rus çarıyla İngiliz hükümetleridir. Bizim Ermeni kırımının baş suçlusu da Almanlar... Akılları sıra, savaşı nasıl olsa kazanacaklar, Anadolu'ya Alman kolonileri yerleştirecekler... Çarşıyı, gerek zenaatkârlıkta, gerek ticarette Ermeniler tutmuyor mu?.. Kesilecekler ki, Almanlara iş alanları açılacak..." dedikten sonra tarihsel okumasını kendi İttihatçı dönemine getirir: "Bizim amacımız imparatorluğu kurtarmaktı. Her ne yaptıksa bu amaca varmak için yaptık. Siyasi cinayetler, kitle halinde katliamlar hep bu amaç için göze alındı... Cumhuriyetin karşılaşacağı en büyük tehlike nedir bilir misin? İmparatorluğu kurtarmak için bizim tasarladığımız çareleri yeni devlet için geçerli saymak..." (Tahir, *Kurt Kanunu*, 362). Ayrıca, mütareke sonunda da Ermenilere değinir, "Derken savaş sonunda memleketi bırakıp kaçmış Ermeni zenginlerinden büyük rüşvetler alınarak, mallarını satabilmek için bunların gizlice geri gelmelerinin sağlandığı ileri sürüldü" (Tahir, *Kurt Kanunu*, 138).[1] *Karılar Koğuşu* (1974) romanında, kadın mahkûm Gevre'nin kocası Abuzer Kılıç', Ermeni mühtedisi (s. 351), üç çocuğuna bakmaya çalışan fakir bir hamaldır. Askerliğini tecil ettirmeye çalışırken, Vali'ye gelen bir telefon, Abuzer'in aslen Ermeni olduğunu bildirir. Abuzer valiye; babasını vurdukları zaman kendisinin yeni doğduğunu, Silo Ağa diye birisinin hem kendisini hem de annesini Müslüman ettiğini, anasını da babasını tanımadığını söyler. "Eşhed" getirerek "ben müslümanım" der, ama vali "gâvur" demeye devam eder. Meseleyi anlattığı arkadaşına; "Bu Müslümanlık ne biçim şey... Hazreti Ali zamanında kelimeyi şahadet getireni Müslüman sayarlarmış... Şimdi anasından Müslüman doğanı kabul etmiyorlar" (s. 346) diye serzenişte bulunur.

Kemal Tahir, *Büyük Mal* ve *Bir Mülkiyet Kalesi* ve kısmen de Namusçular romanlarında, Ermenilere ve katliamlara genişçe yer verir.

NAMUSÇULAR (1974)

Namusçular romanında, seferberlik döneminden bahsedildiği sırada söz Ermeniler'den açılır. Ro-

1 İlginç olan Tekin yayınları bu alıntıyı romandan çıkarmış, bkz 6 baskı, 2001

DENİZ KARAGÜL

man, Malatya hapishanesindeki namus cinayeti işlemiş mahkûmların anlatımlarından oluşur. "İstanbullu" gardıyan, "Seferberlikte jandarmalık etmiş, Muş'taki Ermeni kıtalinde" yer almış, "eline geçirdiği zengin bir Ermeni'nin güzel kızı"nı "Müslüman edıp nikâhlamış, Ruslar bastırınca alıp bu tarafa kaçırmıştı"r (s. 236). Romanın en önemli karakteri Mazmanoğlu Hacı Aptullah, kendi geçmişinden bahsederken, babasının ne kadar yufka yürekli olduğunu göstermek için Ermeni katlıamına değinir:

> Millet seferberlikte, Ermeni keserken anam demış ki, Herif sen de gâvur kes.. Sevaptır. Sen erkek değil misin? Herkes Gazi oldu, demış. Babam bır sabah, gün ışırken elıne komşulardan bır kılıç alıp Ermeni kesmeye gitmış. O zamanlar Ermenileri mahpushaneye doldurmuşlar. Karılar, çocuklar akşamları kaplarla sınılerle yemek getiriyorlar. Gardıyanlar yemekleri alıyorlar. Gün doğmadan Ermenileri yırmışer, otuzar yallah, Bey dağına... Derelerde kesmeye. Malatyalı da sevaptır diyerek gâvur kırmaya gidiyor. Babam bır sabah, anamın zoruyle kılıç elında yola çıkmış. Gâvurların kolları ıplerle bağlı. Fazladan bırbırlerıne de bağlamışlar. Ağlayan hangisi, yalvaran hangısı... Babam bır müddet peşleri sıra gıtmış. Yarı yolda: Ben bu halı edemem. Gazılık de olmayıversın... demış, geri dönmüş. Yüreği işte bu kadar yufka (s. 298)

Aptullah'ın annesi Karı Bey ise, bunların nedeni olarak devleti değil "gâvurlar"ı işaret eder:

> "Ermenıstan tarafından ayağıyla gelıyormuş bu çekırge ... Adam yıyen cinsi imış bu çekirge ... Haydı babayığıtler... Analar, bacılar, kardeşler... Dınl bır uğruna çekırge kırmaya." İşte o sene ekmek yıldıza çıktıydı. O zaman "Afet gavurlardan oldu," dedıler. Harp gavurlardan olmuştu. Ermenileri kestıler de mıllet bıraz ferahladıydı. Şımdı içımizdekı gavurlar bızım gavurlar. Şapkayı gıydık. Karılar çıplak gezıyor. Namus kalmadı. "Bu seferki afet ötekınden beter olacak," demış (s. 288-289).

BİR MÜLKİYET KALESİ (1977)

Kemal Tahir'in ölümünden sonra yayımlanan *Bir Mülkiyet Kalesi* (1977) romanının başkahramanı Mahir Efendi II. Abdülhamit'in saraydaki marangozlarından biridir. Saray cariyelerinden Canseza

ile evlenir. Balkan ve Çanakkale Savaşları, ardından Milli Mücadele'ye katılır. Çanakkale Savaşı'nda dost olduğu Ermeni sertabıbının peşinden Burdur'a tayinini çıkarır. Ermeni, Mahir Efendi'nin atandığı sevkiyat müdürlüğüne (Ermenilerin sevkıyatını da hatırlayın) gitmeyip kendisiyle Burdur'a tayın çıkarmasını ister. Mahir Efendi de Ermeni yardımcısını takıp eder.

Tahir'in Ermeni Sertabib ile çizdiği portre, diğer Türk romanlarının çoğuna zıttır. Akıllı, işini iyi yapan, sadık, namuslu ve milliyetçi olmayan biridir. "Sadık Ermeni" klişesini çağrıştıracak düzeyde sadık bir sertabib karşımıza çıkar. Sertabib o kadar işini iyi bilmektedir ki, yolları ayrıldıktan sonra Mahir efendi, beceriksiz, iş bilmeyen insanları gördükçe, "Ermeni mermeni" ama "mum yakıp aramağa başla"nacak kadar Sertabib'in eksıklıgını hisseder (s. 201). Sertabıb Ermeni, oldukça sadıktır! Sadık olduğunu her an ispatlamaya çalışır. Mesela, kendi Alay kumandanları, her Osmanlı zabitinin *Harp Mecmuası*'na abone olmak zorunda olduğunu belirttiğinde, Ermeni sertabib derhal "cüzdanına saldırıp bedelini" öder. Mahir Efendı ise, hayatında ismini duymadığı ve "askerliğe aıt bir alet" oldugunu sandığı mecmuaya abone olur, "Gavur doktordan" geri kalmamak için... Sertabıb Ermeni, oldukça Türk severdır! Sertabib, Mahir Efendı'ye şöyle der:

> ... Vatansız ınsan çok görülmüştür ama, sen hıç insansız Vatan gördün mü? Siz Türkler bunu anlamazsınız... Orduda bır katır ölür yer yerinden oynar, Mehmetçige geldı mı, künyesini kapar, leşını bır çukura atarlar. Ben, bır tüfek kundağı için üç kişiye meydan dayagı atıldığını gördüm .. Yani tüfek kundağı çok olsa da onu dikkatsızlikle kıracak adam bulunmasa .. Ben Ermenıyim, belkı kendi işime geldığı gıbı düşünüyorum (s 197).

Sertabıb Ermeni, Türk sever ve doktor olmasına rağmen, bunun da şüpheyle karşılanacağını bildiği için son cümleyi eklemiştir!

Ama romanda en çarpıcı dıyalog iki kadın arasında geçer; Mahir Efendi'nın karısı Canseza ve Ermeni hizmetçisi. Canseza "93 Muharebesi'nde Kafkasya'dan muhacir gelip Adapazar havalisine yerleşmiş bır Abaza kabılesindendi. Altı yaşında esirciler tarafından aşırılıp İstanbul'a getirilerek saraya satılmıştı." Burdur'da hizmetçi aldığı kadınsa, "tehcirden her nasılsa kurtulmuş bır Ermeni"dir. Canseza, bir sabah Ermeni hizmetçiyi, "Müslümanlar gibi secde ederken" görür. Yani, Müslüman olma beklentısi içinde bir Canseza karakteri çizilir. Ermeni hızmetçinin de eşi askerdir. Bu ikili arasında çarpıcı bulduğum dıyalogun asıl konusu aslında Şark cephesinden gelen Kürt mültecileridir. Bunlar, "Ev, bark, topraklarını "yüzüstü bırakarak sırtlarına sardıkları, pis yorganları ve yorganlardan daha pis çocuklarıyla" ve erkekten yoksun çoğunlugu kadınlar," olup "[b]oş Ermeni evlerıne yerleştiler. ... Aptesane bılmez olmalılar ki avlular artık bok kokusundan geçilmiyordu. ... Hükümetin verdiği bir haftalık erzakı üç günde bitırmekteydiler." Diğer günler ise, "Kürt kadınlar bedenini askerlere ekmek karşılığında "alışveriş" içindelerdi. ... Küçük Kürt çocukları annelerıne bir şey yapılırken artık ılk zamanlarda olduğu gibi ağlaşmıyorlardı. Kurnaz kurnaz gülümseyerek seyretmeyi öğrenmişlerdi. Bütün bu acayip boğuşmanın sebebi olan ekmek ekseriya kenara bırakılıyordu. Çocuklar bunu bir koşu kapıp kaçmayı da nihayet akıl ettiler."

Ermeni hizmetçi ve Canseza arasında dıyalogun başlamasının nedeni, Canseza'nın küçük oğlunun da bu "toplu zina"ya katılması, bir Kürt kız çocuğuyla oynaşmasıdır. Civardaki, "çocuklar da lezzetini duydukları fakat mahiyetini anlayamadıkları bu oyuna" katılmıştır. Üzülen Canseza'yı Ermeni hizmetçisi teskin etmeye çalışır: "– Ermenilere yaptıklarının cezasını çekiyorlar hanım! dedi, bize onlar böyle yapmışlardı. Fazladan hepsını de öldürdüler," der ama ardından da çelişkisini gösterir; "Ama, ne değeri var... Bu hale gelmektense ölmek daha iyi ..." dıye ekler. Bunu derken de rahatsız olmuş olacak ki, meseleyi erkekliğe bağlar. Askerdeki kocasının da "Belki bir başka memlekette, o da başkalarının namusunu kirlet"tiğini ekler. Nihayetinde, Canseza ve Ermeni hizmetçisi, tüm erkeklerin aynı olduğu noktasında birleşir: "Erkekler adam olmazlar ki ... Çocuk kadar bile akılları yok ..."

Ermenilerden son bahıs, Birinci Dünya Savaşı sonundaki Burdur tasvırı sırasında yapılır. Osmanlı devleti yenilmış, Kürt mülteciler "geldikleri yere

dönmüş", Burdurlular gelenleri karşılarken ikiye bölünmüştür; Ermeni ve Türkler:

> Tehcirden nasılsa kurtulup birer köşeye sinmiş olan Ermeniler, birdenbire meydana çıkmışlardı. Türkler hem harp kaybettiklerinden hem de komşuların şehitlerini düşündüklerinden askerden gelenleri o kadar şatafatlı karşılamıyorlardı. Fakat Ermenilerde bilakis harp kazanmış gibi bir hal vardı. Her asker şehre bir muzaffer kahraman gibi giriyordu. Geceleri meşaleler yakan kadınlar, çığrışarak mahalleleri dolaşıyorlar, senelerdir konuşmamaya dikkat ettikleri lisanlarını inatlarına yüksek sesle haykırıyorlardı. Zabıtlerin yanında, yolu tek başlarına çıkartamayacaklarından korkarak kalmış tek tük emirberler, artık destileri alıp çeşme başlarına gidemez olmuşlardı. Askerden dönen Ermeniler, nerde bir üniforma görseler, şimdilik lisanen hakaret bırakmayıp yapıyorlardı (s. 240).

BÜYÜK MAL (1970)

Anadolu köylüsünün son 150 yılını işleyen roman üçlemesinden (*Yediçınar Yaylası*, *Köyün Kamburu*), sonuncusu olan *Büyük Mal* (1970) romanı, 1930'lar Çorum'unda, Sülük Bey ile Çakırkâhyalardan Kenan arasındaki iktidar rekabetini işliyor. Bu nehir roman dizisini Çorum cezaevindeki yıllarında derlemiştir. Ermeni roman kişisinin olmadığı *Büyük Mal*'da Ermenilerle ilgili anlatımlar, genelde Sülük Bey'in ağzından aktarılır.

Roman, "Doğu'dan göç etmiş fakir bir Kürt olan Kara Abuzer (Sülük bey) ve ailesinin köyün muktedirleri arasına katılma hikâyesi"dir (Uslu, 2021: 394). 1917'de Çorum'un dışına (bir kısmı da Ermeni mahallesine/evine) yerleştirilen şark mültecileri Kürtler, "Göçmen oldukları için askere alınmamışlar, üremeyi sürdürmüşler, gece gündüz ara vermeksizin buna ayrıca gayret de etmişlerdi," Bu yüzden 44 hane 15 yılda (1932) 82 haneye yükselmiş. "Hükümetin her çeşit denetimi dışında kendi yasalarına göre enikonu bağımsız yaşıyordu..." Daracık ve labirent yolları, bitişik evleri, kale gibi hane duvarlarıyla, gizli kapıları ve yeraltı geçitleriyle ... ve hepsi birbirine akraba olduğu için devletin bile giremediği bir mahalle olur." "Esrar-afyon karşılığında, tütün ve cigara kağıdı kacakçılığı yapıyorlardı."... "Bu göçmen mahallesi zamanla, Çorum'a hükmeder." "Göçmen beylerbeyliğini" Kavat Abuzer yapar, ölünce yerine oğlu Sülük bey geçer. İktidar mücadelesine giriştiği Kenan'ın Ermeni katliamındaki rolünü duyunca, o güne kadar sadece sarhoşken anlattığı rolünü Sülük bey, Pomak polis Cihangir'e anlatır. Yakup Cemil'in Çorum'a, yanında hapisten salınmış kriminallerle gelip onu göreve çağırışını şöyle aktarır:

> Padişah fermanı ve de Enver Paşamızın emridir, Ermeni'nin ingilizle ve de Moskofla sözü bir ettiği anlaşıldı. Bunların niyeti, İngiliz alttan, Moskof üstten vurup Osmanlı'yı kötületip sürüp geldiklerinde "Bre urun" diyerekten bir gece apansız Müslümana saldırıp bizi bire kadar doğramaktır. Bu sebeple hükümatımız bunlara "sür emri" çıkaracaktır. Hükümat olduğundan ancak "sür emri" çıkarabilip "vur emri" çıkaramamaktadır .. Hükümat kısmının sürgün zagonunu kendiniz bilmez değilsiniz "Malı senin, canı senin, ırzı bile senin, bir kemığı benim, o da meydanda kalırsa" hesabıdır

Cihangir, bunun soruşturmaya yol açacağını söylediğinde, "böyle hayırlı işlerde sorgu-sual mi gelebilir? ... Ne zaman bu Ermeni kırımı lafı açılsa, hepsi, "Çok yaşa! Şanlı vatan hizmetidir..." der. Cihangır ikna olmaz; "Olur mu efendim karıyı çocuğu kesmek zagonunda hükümatın?" Sülük geri kalmaz, "Osmanlı, adem kırımı gerekti mi, gavur-Müslüman hiç ayırmaz arkadaş... Osmanlı, tacı-tahtı, başındaki devleti vartada gördü mü, kudurur. ... Bu Osmanlı'da öz Türk kırımları görülmüştür..." der (s. 102-103). Kenan'dan daha fazla Ermeni öldürdüğünü ima etmeye çalışırken, farkını belirtmekten de imtina etmez: "benimki az biraz olduysa da, gönlüyle oldu. O zaman bizim yakışıklılığımız yaman ki..." Oysa Kenan, Kırkor Efendi'yi Hatap Boğazı'nda öldürtmüş, karısı Agavni ile de evlenmiş, ama sonra "Çorum'un rezil takımı Ermeni saklama meselesini ortaya atınca" (s. 123) onu da "sepetlemiştir".

Ancak, Sülük Bey, Atatürk'e suikast düzenleyen organizasyonla ilişkili olduğu şeklinde hükümete ihbar edilir. Askeriye müfettişi, Kürt olduğunu ve bununla gurur duyduğunu ayan beyan dile getirdiğini ve bu yüzden Şeyh Said ile ilişki kurup kurmadığını sorar. Sülük bey, Dünya Savaşı sırasındaki sadakatını kanıt gösterir: "Bizim çok yararlığımız dokunmuştur milis askerliğimizde... Hükümatımızın defterinde kayıtları vardır. Biz başa çıkardık,

buranın Ermeni kırımını hiç sızıltıya meydan vermeden," Müfettiş, öldürdüğü adam sayısını sorunca, " Sayısı mı olur gavurun kırım sırasında müfettiş bey? Bize sayıyla vermediler ki..." der. Ancak, geçmişten devşirmeye çalıştığı sadakatı yeterli olmaz. Müfettişin etkilenmediğini görünce farklı konuşmaya başlar: "Hükümatımızın emriyle girdik biz bu işe beyim ..." der. Soruşturmadan çıktığında kendisini bekleyenlere ise farklı konuşur. Müfettişın davranışlarını sorgular; "Seferberlikte Enver Paşanın kestiği Ermeniyi Cumhuriyet'te Kemal Paşa arar mı? Arar arar arkadaş!" Müfettişın huzuruna tekrar çıkarılınca, devletin her şeyi kayıt altına aldığını ve yeri gelince hatırlattığını anlar:

> Boşuna debeleniyorsun Sülük Bey. Buraya geldiğinizden beri, kırk yıla yakın, hükümetin gözü üstünüzdedir. Emniyetlerde dosyalarınız, fişleriniz vardır. Kıyıcı adam olduğun Ermeni kırımında anlaşılmıştır. Rejim düşmanı olduğun, Çapanoğulları ayaklanmasından, Serbest Parti'den belli... Ayrıca suikast işlerine yatkınlığını da Yakup Cemil olayı meydana koymakta... Gel beni boşuna uğraştırma!

SONUÇ

Kemal Tahir, Osmanlı/Türk romanının sicili dikkate alındığında, önemli bir istisnadır. Gayrimüslim azınlıklara, nüfuslarının büyüklüğü ve tarihsel ilişkilerin derinliğiyle kıyaslanmayacak derecede az yer veren, verdiğinde de sosyal olarak ötekileştiren ve siyaseten de düşmanlaştıran bir roman geleneğinin istisnasıdır. Geleneğin dışındadır ve hatta buna karşıdır. Azınlık şahısları "kötü ve olumsuz olanın temsilcisi" (Solak, 443) olarak betimleyen geleneğe ters biçimde, kötülüğü sadece gayrımüslimlere atfetmez ve bir kimliği romanların kötü adamı olarak işlemez. Hatta Ermenileri sosyal düzlemde, mesela Sertabıb gibi, pozitif, belki biraz abartarak, her Türk'ün olması gereken bir karakter olarak aktarır. Belge'nin de belirttiği gibi, "Kemal Tahir'de çeşitli etnik önyargılar görmek mümkündür, ama bilinçli ve sistemli bir zenofobi yoktur. Ermenilere ise özellikle sempati duyar."

Tahir, romanlarında ideal bir toplum kaygısından çok, mevcut olanı yansıtmayı amaçlar. İdeal beklentiyle romanını ele alan okuyucu, bu yüzden şaşırır. Kendi kimliğinin idealize edilmeyişi karşısında hayal kırıklığına uğrar ama tesellisi, diğer kimliklerin de idealize edilmemesinde olur. Yeri geldiğinde etnik-dinsel kimlikleri roman kişileri arasına katar. Üstelik, katlıam ve cinsellik gibi siyasi ve toplumsal düzlemdeki hassas konuları da işlemekten çekinmez. Tabusu olmayan biridir, ama bunu da sınırsız bir özgürlük şeklinde kullanmaz, abartıya kaçmaz. Roman karakterleri de, idealize edilmemiştir. Kahramanları mutlak iyi değil, kötüleri de mutlak kötü değildir. Çıkarını maksimize etmeye çalışan insanlardır. Gerçek hayatı yansıtır. İdeal tiplemelerden çok, hataları ve eksiklikleriyle roman tipi yaratır Daha da önemlisi, etnik-dinsel anlamda da bir homojenlik kurgulamaz. Romandaki tiplerin önemli bir kısmı, göçmen, mülteci, ve melez kimliklere sahıptır. Kiminin eşi, dostu, ebeveynleri veya ataları farklı kimliklerdendir "Melezler", saflardan daha fazladır. Osmanlı/Türk romanının yok saydığı hatta tersini iddia ettiği Ermeni katliamına da Tahir çekinmeden değinir. Ancak bunda da mutlak mağduriyet betimlemez. Resmi tarihyazımının iddialarına da bir başka bölüm veya dıyalogda yer verir: Katlıamı Kürtlerin yapması, büyük güçlerin maşası olmaları, arkadan vurma ve Müslümanları katletme planları (bir anlamda Zıya Gökalp'in ileri sürdüğü karşılıklı katliam) gibi noktalar...

Ermenilere *Büyük Mal* ve *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde yer verişi bir tesadüf değildir. 1950-1960'larda sol, emek ve sermaye çelişkisinin yoğunlaştığı, burjuvazının mübadil, muhacir, Rum ve Ermeniler'den devşirilen mallardan peydahlandığı ortamda, burjuvazinin palazlanmasının gerisindeki etnik çatışmaları sorguluyordu. Osmanlı sonrası sınıfları yaratan etmenlerden bırı, "göç hareketleri" sonucu metruk hale gelen sermayeydı. Sahipsizleşen sermayeye çökenleri sorgulamak için malı mülkünü sorgulamak ve en nihayetinde tarihsel göç ve katliamları sorgulamak gerekiyordu.

Üstelık, Ermenilere ve katliamlarına en çok yer verdiği *Büyük Mal* ve *Namussuzlar* romanları Çorum ve Malatya gibi stratejik bölgelerde geçer. Bu cezaevlerindeki uzun hapisliği, Ermenisizliğin etkisinin yoğun yaşandığı yerler oluşu açısından önemlidir. Stratejik bölgeler çünkü Çorum, Birinci Dünya Savaşı'nda sınır bölgesi halıne dönüşmüş, en trajik olayların yaşandığı bölgeydi. Malatya

ise, Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerden biri ve eksiklıklerinin 1950'li yıllarda dahi yoğun olarak hissedıldığı bölgeydi.

* * *

Son nokta Kemal Tahir'in Türkiye'de geniş kesimler tarafından sahıplenılmesının bence bir nedeni, Osmanlı kozmopolıt aydını gıbi olmasından kaynaklıdır. Cumhuriyet'ın ilk aydını olamadığından belki, hem tarihsel hem ideolojik anlamda, Osmanlı'nın son aydını olmayı seçmiştir .. Romanlarında da tarihe gitmiyor aslında, zaten o tarihte yaşıyor ve o tarihten yazıyor. Mekânı cezaevıyken kendisine, imparatorluk bireyi ve kozmopolit toplumun bir bıreyi olmak daha cezbedici gelmiş olabılır

KAYNAKÇA

Atabağsoy, Naım, "Türk Romanında Gayrımüslime Bakış (1900-1960)", Bılkent Üniversıtesi, yayımlanmamış doktora tezı, 2015

Ayhan, Sacit, "Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950)", yayımlanmamış doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2008

Balcı, Dilara, *Yeşilçam Sinemasında Gayrımüslım Temsılleri (1960-1975)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011

Bali, Rıfat N., "Sabetaycılar Hakkında Mıllıyetçi Şürler", *Tarih ve Toplum*, sayı 223, Temmuz 2002, s 44.

Belge, Murat, *Edebıyatta Ermenıler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013

Engın, Ertan, "Türk Romanında Ermenıler (1874-2010)", yayımlanmamış doktora tezı, İstanbul. Marmara Üniversitesi, 2010

Gündüz, Osman, "Cumhurıyet Dönemi Türk Romanı", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2011, s. 399-544.

Kacıroğlu, Murat, "Türk Romanında (1923-1980) Ermenı İmgesi ve Türk-Ermenı İlişkileri", *Tarih Boyunca Türk-Ermenı İlişkıler*ı

Karakoç, İrfan, "Ulus-Devletleşme Süreci ve Türk Edebıyatı'nın İnşası (1923-1950)", yayımlanmamış doktora tezı, Bilkent Üniversitesi, 2012

Kesebir, Ensar, "Türk Hikâyesinde Azınlıklar ve Yabancılar (1923-1950)", yayımlanmamış doktora tezi, Onsekız Mart Üniversitesi, 2014

Kıracı, *Edebiyatta Çingeneler*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversıtesi, 2019

Kırıcı, Doğan, "Kemal Tahir'ın Romanlarında Bır Üslup Ögesi Olarak 'Diyalog'", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Tokat Gazıosmanpaşa Üniversitesi, 2020.

Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, İstanbul. İletişim Yayınları, 2010

Millas, Herkül, *Türk Romanı ve Öteki - Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000

Sakarya, Yasemın U , "Güz Sancısı Romanında Ötekileştırılemeyen Azınlıklar", *Balkanıstık Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2020; 2(1): 35-55

Solak, Ömer, "1896-1914 Yılları Arasındakı Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar", yayımlanmamış doktora tezı, Sakarya Üniversitesi, 2004

Tahır, Kemal, *Büyük Mal*. İstanbul: İthakı Yayınları, 2008 [1970]

—, *Karılar Koğuşu*, İstanbul: İthakı Yayınları, 2008 [1974]

—, *Kurt Kanunu*, İstanbul. İthakı Yayınları, 2016 [1969]

—, *Bir Mülkıyet Kalesi*, İstanbul. İthakı Yayınları, 2005 [1974]

—, *Namuscular*, İstanbul: İthakı Yayınları [1974].

—, *Notlar Osmanlılık/Bizans*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

—, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul: İthakı Yayınları, 2007 [1965]

Tımur, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Ankara: İmge Yayınevi, 2002, s. 190

Neo-Tahiri kabuller üzerine birkaç not ya da "Maveraünnehir nereye dökülür?"*

MEHMET NURİ GÜLTEKİN

Kemal Tahir, kuşkusuz menfi ya da müspet, Türkiye'deki okur-yazar kitlenin üzerine en çok yazdığı ve konuştuğu şahsiyetlerden biri. Bu zaviyeden bakıldığı vakit, Türkiye'nin, en azından Cumhuriyet döneminde, unutulan nice yazar ve düşünürüne göre "şanslı" sayılır, Kemal Tahir. Mesela, bir Sadri Ertem, bir Reşat Enis gibi unutulmamıştır, meraklısı dışında kimsenin dönüp hatırlamadığı ya da nisyan uçurumlarının kenarından bin bir çabayla kurtarılmaya çalışılan Orhan Kemal gibi de değildir ki, Orhan Kemal'le çağdaştırlar ve hatta Türkiye'deki *hapishane üniversitelerinin* yahut *Nazım Akademisi*'nin aynı yıllarda müdavimidir her ikisi de. Pek çok edebiyat ve fikir insanından farklı olarak Kemal Tahir, özellikle 1970'lerden sonra Türkiye'deki pek çok beşerî bilim başlığında ismi mutlaka geçenlerden biridir. 1973'ten beri de Kemal Tahir, zamanın ruhunun nitelıklerini haiz tonlarda okunuyor, tartışılıyor, üzerine araştırmalar yapılıyor. Pek çok edebiyatçı, yazar, romancıya nasip olmayan bir şöhrete de sahip. Bu tanınırlığın arka planında üzerinde çok tartışılan notlar, düşünceler, romanlar ve konuşmalar var ve daha önemlisi bunlar üzerine sürdürülen ciddi bir küllıyatın varlığı söz konusu. Ama en başından vurgulamakta yarar var: Zira gelinen ya da getirilen aşamada Kemal Tahir'in, AKP'nın siyaset, kültür, toplum, tarih ve dünya söylemine uygun bir tonda ve iklimde tartışılması bir tesadüften öteye bir *duruma* karşılık geliyor gibi. Kaderin bir cilvesi mi yoksa herkesin ve her şeyin kendi mecrasını bulması mıdır bilinmez, ölümünden elli yıl sora bile Kemal Tahir'in bu denli çok konuşulması ve gündem olması dikkate değerdir. Hemen ekleyelim, bir edebiyat insanının hangi bağlamlarda olursa olsun tartışılması değerlidir. Fakat dikkat çekici şekilde, 2000'lerden sonra yerli ve milli olma söylemlerinin Kemal Tahir düşünceleriyle, ufukta birleşen tren rayları misali buluşması, onun seküler ya da muhafazakâr milliyetçi yazarlar tarafından selamlanması Türkiye'deki siyasi söylem iklimiyle yakından alakalı.[1]

Diğer taraftan, Kemal Tahir sadece romancı olsaydı ve yazdıklarıyla tartışılsaydı onun üzerine söz söylemek nispeten kolay olabilirdi. Fakat Kemal Tahir, pek çokları tarafından bir düşünür, sosyal teorisyen hatta tarihçi gibi tanımlanıp değerlendirildiğinden onun tek boyutlu olarak ele alınması ve değerlendirilmesi de bin bir tartışma ve tarafgirliği beraberinde getiriyor. "(...) Kemal

(*) Bu yazı denemesi, doğrudan Kemal Tahir'in yazdıklarından yola çıkmak yerine, Kemal Tahir üzerine çalışan birkaç araştırmacının Kemal Tahir yorumlarından hareketle daha çok bir düşünsel takip düşünce örüntüsü anlama ya da moda tabirle "zihin haritası" okuma denemesidir

1 Hasan Aksakal, "Orhan Koçak, Tanpınarızm ve Tanpınar'ın Fransız Faşistlerle Bağı Üzerine", https://www.ekdergi.com/orhan-kocak-tanpinarizm-ve-tanpinarin-fransiz-fasistlerle-bagi-uzerine/ Erişim: 28 Ekim 2023

Tahir'i bir Batı düşünce akımı önündeki tutumuyla tanımlamak yargılarımızda Batı ölçülerinden kurtulamamanın bir göstergesidir. Kemal Tahir de, en az Marx kadar kendisiyle tanımlanır önemde bir yazar ve düşünürdür."[2]

Dediğim gibi, Türkiye'deki edebiyat, sanat ve siyaset tartışmalarının merkezinde olmak çok fazla sayıda kişiye nasip olmasa da Kemal Tahir merkezi aktörlerden birisi olma vasfını sürdürüyor. Bir husus daha var ki, vurgu yapılmadan geçilmesi eksiklik addedilebilirdi. Cumhuriyet'ten günümüze kadar Kemal Tahir gibi hatta ondan çok daha fazla üzerinde konuşulan şairler, yazarlar, edebiyatçılar olmuştur ama Kemal Tahir her daim daha akışkan tartışmaların aktörü olagelmiştir. Sözgelimi, Nazım Hikmet'in genişçe halk kesimleri, dünya edebiyatı ve hatta devlet nezdindeki etiketleri nettir; tıpkı, Orhan Kemal'ın ya da Yaşar Kemal'in, farklı sokaklarda gezinseler de hangi mahallelere ait oldukları hususunda daha az tartışmanın olması gibi. Fakat Kemal Tahir için durum bu kadar net ve kesin değil. Kemal Tahir, moda deyimle farklı mahalleler arasında çekiştirilen biri.

Mahalleler arasında bir çekiştirme mi denilir yahut neo-Tahirilerin onu layık gördükleri mecra mı denir, onun hep yerlici ve millici mahalleye meyyal bir vaziyette tutulduğunu görmek zor değil. Neo-Tahirilerın, muhafazakâr, sosyalist, seküler/Kemalist/ulusalcı, milliyetçi yahut Osmanlıcı fark etmeden, bazı metinlerde açıkça dile getirilen 'sol kültürel hegemonyaya karşı' yine soldan sol mahallenin içinden yapılan Kemal Tahir itirazlarını baş tacı ettiklerini görüyoruz. Zira Kemal Tahir'in yazdıklarından hareketle, takipçilerinin okumaları oldukça net sınırlar çiziyor Doğu ile Batı arasında, Anadolu, Türk, Osmanlı ile diğerleri arasında... Kemal Tahir'e dair 2000'lerden sonra yoğunlaşan ve dediğim gibi, hemen hemen hiçbir edebiyatçıya, düşünüre nasip olmayan (yeniden) okuma ve değerlendirmelerde bir kavram dikkat çekiyor ki, değinmeden geçmemek gerekiyor. Kurtuluş Kayalı'nın, Kemal Tahir üzerine farklı cenahtan kişilerden aldığı ve yorumlarıyla zenginleştirdiği kitabın alt başlığı "Türkiye'nin Ruhunu Aramak" adını taşıyor.[3] Sonrasında, Kemal Tahir'e dair tartışmalara asla göz ardı edilemeyecek çok önemli katkılar yapan Asım Öz'ün Kemal Tahir üzerine hazırladığı kitaplardan birinin de adı, Kayalı'nın çalışmasına benzer şekilde, *Türkiye'nin Ruhu* başlığına sahip.

Bu *ruh* mevzusu, ister istemez, akıllara itirazlar ve sorular getirmiyor değil! Neden Kemal Tahir Türkiye'nin ruhu olsun ki? Tahir'ın Türkiye'nın ruhunu temsil ettiğini ya da aradığını varsaydığımızda, onun kadar ilgiye mazhar olamayanları nereye koyacağız ve nasıl değerlendireceğiz? Mesela, Yusuf Atılgan'ın, Orhan Kemal'ın, Yaşar Kemal'ın, Yakup Kadri'nin, Memduh Şevket'ın, Hüseyin Rahmi'nin, Oğuz Atay'ın, Sevgi Soysal'ın, Bilge Karasu'nun, Afşar Timuçin'in, Yılmaz Güney'in veya Orhan Pamuk'un ve Ahmet Ümit'in (yaşayan popüler yazarlar olarak) ve adını sayamadığım yüzlerce romancının karakterleri, konuları, anlattıkları hikâyeler hangi Türkiye'nin ruhu? Kemal Tahir bu toplumun ruhu ise, diğerleri de öyle değil mi? Ama burada, pek tabii, kastedilen, *yerli ve milli* olarak tanımlanan ve sınırları çizilen yöndeki *ruh*tur.[4] Tam da burada, zamanın ruhuna değinmek adına Kemal Tahir'den daha çok, neo-Tahirilerin

2 Baykan Sezer, "(Kemal Tahir), Doğu Batı Çatışması ve Marxisme", (İçinde) Kemal Tahir 100 Yaşında, Ertan Eğribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 13

3 Kurtuluş Kayalı (Ed.), *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Anlamak*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010; Asım Öz (Ed.), *Türkiye'nin Ruhu Kemal Tahir*, İstanbul. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018

4 Tam da burada, Kemal Tahir'den daha çok, neo-Tahirilerin yazdıklarının 2000'li yıllara sinen zamanın ruhuyla birlikte okunması gerektiğini söylemek istiyorum. AKP'nin uzun iktidar yıllarının gelgitli reel genel pragmatik politikalarının aksine, *Osmanlılık, Türklük, Doğu, İslâm, ümmet, Hamidizm, dünyaya nizam vermiş olmak* ve *muzaffer geçmiş bu role yeniden soyunmak, cihanşümul hakimiyet* gibi bazı kavramlarla istikrarlı bir tür paradigma oluşturmayı başardığını söylemek yanlış olmaz. İlginçtir ki, Türkiye'de söylemin veya fikrin sahibi iktidardan fiziksel olarak uzak olabilir fakat neo-Tahirilerin de altını her daim önemle çizdikleri kadrolar (sınıf yok çünkü!) o fikri iktidara taşıyabiliyor. Alparslan Türkeş'e atfedilen ve 12 Eylül koşullarındaki politikaları anlatmak için söylediği "Biz hapishanedeyiz, fikirlerimiz iktidarda" sözünün benzerini günümüzde, Ahmet Davutoğlu için de kullanabileceğimizi düşünüyorum. Zira Davutoğlu'nun siyasi söylemlerinin de temelini oluşturan ve hâlâ AKP devrinin en mühim bestseller'ı *Stratejik Derinlik* çalışmasının Kemal Tahir'in ve neo-Tahirilerin yazdıklarıyla birlikte okunmasının bize yeni fikirler vereceğini düşünüyorum. Belki de Türkiye'nin yakın tarihinde ikinci kez, kendisi muhalefette olan bir ideoloğun ya da siyasetçinin (Davutoğlu), fikirleri *öğrencileri* tarafından (Hakan Fidan, İbrahim Kalın) iktidarın kalbine taşınmış oluyor

2000'li yıllardan sonra yazdığı veya yeniden tedavüle soktukları birkaç yazı ve başlığa değinmek, bu yazının, naçizane, gayesi.

Kemal Tahir'in romanları, notları, düşünceleri ve söyledikleri üzerine, göğün altında söylenmeyen bir şey kalmadı gibi; hatta tekrarlara düşüldüğünü bile söylemek mümkün.[5] Onun Anadolu, Osmanlılık, devlet, Türklük, köylülük, Batı-Doğu ilişkileri gibi onlarca başlığı üzerinde elli yıldan fazladır tartışmalar sürüyor. Fakat az evvel de belirtildiği gibi, Kemal Tahir dönemlere göre farklı mahallelerde farklı değerlendirmelere mazhar oluyor. 1960'ların sonundan 1980'lere kadar, daha çok sol ve sosyalist mahallenin değişik sokaklarında süren tartışmalar, özellikle Osmanlı, Anadolu, Türklük, Batı ve Doğu'ya dair söyledıklerinden sonra, onun isminin daha başka mahallelerin sokaklarının duvarlarını süslemeye başladığını görüyoruz. Ve 2000 sonrası tartışmalar Kemal Tahir yorumlarına sınırsız alanlar açtı. Çünkü gerek değişen siyasi atmosfer ve gerekse de 2000 sonrası konjonktürlerin karşı mahallelerden güçlü karakterlerin odağında olduğu destek arayışları, daha önceleri birbirlerine uzak ve farklı gibi duran sokakların Kemal Tahir üzerinde gerçekleşen bir uzlaşıları ortaya çıktı. Bu süreç giderek güçlenen bir şekilde yol alıyor. Çok kestirmeden söylemek istediğim, Kemalist/Ulusalcı/Avrasyacı, Milliyetçi, Muhafazakâr ve İslâmcı ideolojilerin 2002'den itibaren giderek güçlenen iktidar ittifakları ve siyasi güçle atbaşı giden çıkarlarının üzerinde uzlaştıkları isimlerden birisinin Kemal Tahir olması dikkate değerdir. Pek tabii, Kemal Tahir'ın okunması üzerine inşa edilen anlam dünyası da en az sürecin kendisi kadar dikkate değerdir. Neo-Tahirizm diyebileceğimiz 2000 sonrası okumalarda göze çarpan bazı başlıklar, ortaya üzerinde konuşulması gereken algılar çıkarıyor. Dolayısıyla, bu yazıda daha çok Neo-Tahirizm'in üzerinde en çok konuştuğu sadece birkaç konuya değinme gayesi ön planda olacaktır. Neo-Tahirizm'in, Türkiye'nin 2000 sonrası siyasi, ekonomik ve kültürel dünyasıyla buluşturulan düşüncelerine değinmeye çalışacağım.

5 Kenan Çağan, *Kemal Tahir'in İdeolojı, İktidar ve Yakın Tarihe Bakışı*, (İçinde) *Kemal Tahir Kitabı - Bir Aydın Üç Dönem*. Asım Öz (Haz.), İstanbul. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, s. 145-167.

KURGU VE GERÇEK

2000'li yıllar Kemal Tahir'ın bütün yönleriyle yeniden tartışılmaya ve konuşulmaya başlandığı bir dönem olsa da onun romanlarına dair tartışmaların tarihi pek tabii, çok daha eskilere gider. Fakat eskimeyen ve Türkiye'de edebiyat dünyasının, eleştirmenlerin, hatta belki de en çok sosyal bilimcilerin meşgul olduğu veya dönüp dolaşıp geldikleri nokta roman-gerçek ilişkisi. Kurgu ile gerçek arasındaki sınır, pek çok kez olduğu üzere, belirsiz bir hal alır. Romancının (Kemal Tahir) yazdığı her şeyin onun hayal ürünü, kurgusu, hisleri, kısacası 'dünyası' olduğu hakikati unutulur. "Gerçeği anlatmış," ya da "Romanı çok gerçekçi" gibi sarf ettiğimiz cümleler, bizim sanat eserine yaklaşımımızdan kaynaklanıyor. Sözü çok fazla uzatmadan, çok açık bir biçimde altını çizelim: Onlar roman, Kemal Tahir'in kurgusu, hayal ve duygu dünyası. Tabii ki, Kemal Tahir'in, yaşadığı, deneyimlediği, gözlemlediği, tahayyül ettiğinden esinlenir, sanat. Okuduğumuz, bilimsel metin değil, kurgu! Dolayısıyla, Kemal Tahir'in romanlarından, karakterlerinden doğrudan saha araştırması, gözlemi veya verisi olarak sonuç çıkarmak, inşa edilmeye çalışılan düşünceleri eksik bırakacaktır. Tam da Flaubert'i hatırlama zamanı ("Emma Bovary benim!"). İstedikleri kadar gerçekçi karakterler olsunlar, Tözey de Kelleci Memet de Paytoncu Osman da Arif Bey de Gazeteci Murat da Ramiz Efendi de Mazmanoğlu Hacı Abdullah da Ümmühan da Yusuf da Kemal Tahir'den başkası değil! Sabit gerçek sanılanlar, romanın imkânlarıyla "kurgulanan hakikatler"dir ve tam da bu yüzden *gerçek* değiller. Kemal Tahir'in hayal dünyasının yahut yaratıcılığının ürünü hepsi. Gelgelelim, Tahiriler'i buna ikna etmek oldukça zor; zira onlar romandakilerin gerçeğin bizatihi kendisi olduğuna çoktan iman etmişler gibi: "Her sayfada görgüye, bilgiye, incelemeye dayanan realist pasajlara rastlamaktayız. Elimizde bulunan eserlerin bir tek satırında bile masa başı atmasyonu bulunmadığını çekinsiz söyleyebiliriz. Kemal Tahir, okuyucusuna memleketini ve milletini öğreten, onu memleketi ve milletinin meseleleri üzerinde düşünmeye zorlayan bir yazardır (...)."[6]

6 Naci Çelik Berksoy, "Kemal Tahir için Biyografi Çalışması", (İçinde) *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ertan Egribel & M. Fatih

Romanlardaki toplumsal dünyanın tahayyülü ile bu tahayyulün somut ya da gerçek hayatın tıpkısı olduğunu kabullenmek, sanat eserini ve sanatçının özgür yaratıcılığını belirsizleştirdiği gibi, başka türlü var olamayacak sanat ya da edebiyat ürünlerinin sosyal bilimlerin saha verileriyle yer değiştirmesi demek olacaktır.[7] Bu gerçeğin farkında olmadan, romandan "hakiki" tarihsel vesika gibi söz etmek bizi en baştan yanlışa götürür. Pek tabii, edebiyat sosyolojisinin yapmaya çalıştığı gibi, Kemal Tahir'in yazdığı, yaşadığı bütün toplumsal ortamların ürettikleriyle bir ilişkisi vardır ama bu ilişki doğrudan nesnesinde apaçık olan bir bilgi değil, yorumlanması gereken ama yorumlanırken de kurgu-gerçek mesafesi ve ilişkisi akılda tutularak inşa edilen bir bilgidir.[8]

SEDA MİT

Kemal Tahir'in üzerinde, belki de en az romanları kadar durulan *Notlar*'ı ise (bazen birbirine karıştırılsa da) edebi eserlerinden farklı beklentilerle ele alınıyor ve değerlendirilmesi gerekiyor. Kemal Tahir'in kendisi 'bir sistem dahilinde' düşündüğünün altını çizse de *Notlar*'ı, belki de onun uzun süreler yaşadığı zor koşulların da neticesi, son derece dağınık herhangi bir sistematikten uzak fragmanlardan oluşuyor. Bora'nın da belirttiği gibi, *Notlar*, birbirine zıt fragmanların, fikirlerin, duygusal çıkışların, hipotezlerin çokça yer aldığı ve kesinlikle üzerinde durulması gereken verimli Kemal Tahir uretimleri olarak tartışmalara konu olmaya devam ediyor.[9]

Çok ılgınçtır ki, çoğu sosyoloji ve sosyal bilim alanından yazan Neo-Tahırilerin kurgu-gerçek ayırımında pek dikkatli olduğu söylenemez. Bu zavıyeden gıdıldığı vakıt, bütünüyle kurgu olan romanlardan gayrı geriye sistem iddiası taşıyan ama sistematık olmayan son derece dağınık, çelişkili ve tartışmalı *Notlar* kalıyor. Diğer taraftan, Kemal Tahir'in 60'lı ve 70 li yıllardaki okunması da bir Türkiye klasiği diyebileceğimiz *gerçekçilik* savaşları tartışmaları eşlinde yürüyor.[10] Fakat 2000'lerden sonraki okumaların, neredeyse tamamının edebiyat eleştirmenleri değil, sosyal bılım-

Andı (Ed), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 25-39.

7 Roman-hayat-hakikat arasındaki ilişkilere dair çok sarih bir tartışma için bkz. J. Paul Sartre, *Yabancının Açıklaması ve Başka Denemeler*, Bertan Onaran (Çev), İstanbul: De Yayınları, 1967

8 Kemal Tahir'in yazdıklarıyla ilgili pek çok yazı ya da inceleme bulunuyor. Fakat onun roman karakterleri ve romanları üzerine yazılanlar arasında Mehmet Narlı'nın çalışması, tıtızlığı ve edebi eser-hayat arasındaki mesafelerin farkında olarak yaptığı yorumlar açısından özellikle önemli ve dikkat çekici. Bkz. Mehmet Narlı, "Biyografi ve Roman. Kemal Tahir'in Hapishane Romanları, Hapishane İnsanları ve Hapishane Argosu", (İçinde) *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M Fatih Andı (Ed), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, ss. 85-102. Yine Ertan Eğribel'in editörlüğünü yaptığı Kemal Tahir 100 Yaşında adlı kitapta Kurtuluş Kayalı'nın "Herkese Selam Duran Edebiyat Yanında Ayrıksı Bir Düşünce ve Roman Dünyası: Kemal Tahir Düşüncesi ve Romanı" (s. 423-426), Ufuk Özcan'ın "Oğuz Atay'ın Toplumsal Kültürümüze Bakışında ve Yazınsal Arayışlarında Kemal Tahir İzleri" (s. 205-211) başlıklı yazılarının çok önemli tespitler içerdiğini belirtmem gerek.

9 Tanıl Bora, "Kemal Tahir'de "İnsan Ödevimiz" ve Verimli Tutarsızlıklar" (İçinde) *Kemal Tahir Kitabı - Bir Aydın Üç Dönem*, Asım Öz (Haz), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, s. 145-167

10 Bu konuda, çokça atıf yapılan ve dönemının en önde gelen romancılarının katıldığı tartışmalara bakıldığında da benzer argümanların olduğu görülecektir. Bkz. *Beş Romancı Tartışıyor*, Fakir Baykurt, Kemal Tahir, Mahmut Makal, Orhan Kemal, Talip Apaydın, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1960; diğeri de 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de edebiyata dair oldukça dikkat çekici tespitlerin yer aldığı, Attila İlhan, *Gerçekçilik Savaşı*, Yazko, İstanbul, 1980.

cıler tarafından yapıldığını görüyoruz. Bunun da ötesinde, 2000'lerden sonraki Kemal Tahır okumalarının, Türkiye'nın yaşadığı siyasi, kültürel ve ideolojik dönüşümlere denk gelmesinin bir tür zamanın ruhundan izler taşıdığını ileri sürebilirim. Hiç lafı eğip bükmeden söylemek gerekiyor: Kemal Tahır de AKP döneminin yarattığı veya var olduğu siyasi, ideolojik ve kültürel dünyadan nasibini alarak yeniden okunuyor, üzerinde tartışılıyor. Pek tabii, bu da edebi ürünün yahut sanatçının tamamlanması için anlaşılabılır bır durum. Ve yine, 2000 sonrasındaki Kemal Tahir okumalarında bazı kurumsal ızlekler kendını gösteriyor. Fakat bunların da dahil olduğu onu olumlayıcı veya olumsuzlayıcı, nerdeyse bütün yorumlar, Çağan'ın işaret ettığı gıbı, 'aynı eksende aynı şeyleri tekrar tekrar yazıp durmakta.'[11] Özellikle 2000 sonrasında Kemal Tahır'ın zamanın ruhuna göre yenıden okunması, bize, muhafazakâr, mıllıyetçi, yerlıcı sosyalıst ya da Osmanlıcı neo-Tahirilerin hangi konular etrafında kümelendıklerini de gösteriyor. Kuşkusuz, her metnın okunması ve yorumu eksıktir ve her seferinde okurda/izleyıcide belli bır tarıhsel, sosyal, kültürel *an*da tamamlanmaya ıhtiyaç duyar.

Birazdan değıneceğim birkaç başlıkta, çok genel hatlarıyla, Kemal Tahir'den yola çıkan neo-Tahırilerin hangi argümanlar etrafında kümelendiklerını göreceğız. Aslında, 'tekrar' hakikatının bize söylediği gibi, "Doğu cephesinde yeni bır şey yok"; devletçilik, Anadoluculuk, Osmanlıcılık, millicilik, yerlicilik ve anti-Batıcılık başlıklarında.[12]

"KUTSAL DEVLET" DEĞİRMENİ VE HERKES

2000 sonrası dönemde "Yeni Türkiye"nin Kemal Tahir okumalarının hangi saıkler üzerinde yürüdüğünü, birkaç çalışmadaki konuşulanlara ve tartışılanlara bakıldığında rahatça anlamak mümkün. Bilindiği gibi, Kemal Tahır'in düşüncesinde, onun 'yazdıklarına daır yazanlarda' ve tartışanlarda devletın merkezılığı önemlı bir yer tutar. Devlet, zaman ve mekân üstü, sınıfsız, çoğunlukla da bir hakem gıbi tanımlanır, övülür, övünç duyulur. Hatta, Osmanlı'da (ve devamında Cumhurıyet döneminde) devletın herhangı bır sınıfa dayanmadığına dair güçlü ve mükerrer bır iman söz konusu. Hal böyle olunca, devlete dair Kemal Tahir'ın yazdıkları etrafındaki yorum ve değerlendırmeler başlı başına yeni mevzular açıyor. Gerçi, 1960'ların başından berı Türkıye'de sol, sosyalist, Kemalist, İslâmcı-muhafazakâr ya da mılliyetçi dıskurların hepsinde (devletın ızin verdiği sınırlarda,[13] pek tabii) *devlet* tartışmaları yapıldığını ifade etmek gerekiyor. Sıstem tartışmalarında muhaliflık ya da taraftarlık dozunda mutlaka devletın varlığı söz konusu. Neo-Tahırıler'de de durum farklı değil; hatta Kemal Tahır ve neo-Tahırıler bu tartışmaların odağında yer alıyor dense, yerıdir.

'Devletıne Küsmeyen Kemal Tahir'[14] Neo-Tahırilerın devlet algısının çerçevesini de sunuyor. Devlet bır kurum olarak var fakat devletin araçsallığına sahip egemen grupları egemenlık ilişkılerinden azade tutma eğılımı barız biçimde göze çarpıyor:

> (Kemal Tahır'in) Türk toplum ve tarihine, Osmanlılığa bağlılığı aşılması mümkün olmayan bir düzen savunuculuğu nedeniyle değıldır. Yeni bır düzenin oluşturulmasında Türk toplum ve tarıhının yaratıcı potansıyeline duyduğu güvendedır. Öfkesinin keskinlığı roman anlayışının ve düşüncesi-

11 Çağan, *a.g.y.*

12 Burada, malumu ılam olan şu hususa değinmeden geçmemek gerekıyor. (Neo) Tahırılığın yeni yorumcularının kahır ekserıyetının İstanbul Unıversıtesi Sosyoloji geleneğinin ve onun dığer üniversitelere teşmılının mümessılleri olduğunu görüyoruz. Dığer bır ıfadeyle, neo-Tahırı okuyucular ya doğrudan İstanbul Unıversıtesi Sosyoloji Bölümü'nün (özellıkle, Baykan Sezer'in ızınde) yarattığı "ekolün" bızatıhı sürdürücüleri ya da başka üniversitelerin Sosyoloji tedrisatından geçmiş olsa da İstanbul Sosyoloji'yle aynı paradıgmaya sahip ve oranın etkısındekı okuyucu/öğrenci/yazarlardan oluşuyor. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji "geleneğının" kendını yerlıcı, mıllıcı, Osmanlıcı, Türkçü şekılde konumlandıran söylemlerının, zımnı olarak, Boğazıçı, ODTÜ, Ankara, Mımar Sınan ve belkı Ege gıbı sosyoloji bölümlerının ("Batılı" yahut onların jargonuyla "Batıcı") paradıgmalarına, hocalarına, tedrisatına ve pek tabı öğrencı ve okuyucularına karşı olduğunu görmek zor değıl.

13 İsmaıl Beşıkçı, Kemal Tahır in (de) mevcut düşünce sınırlarını geçmedığını ya da geçemedığını, Türkiye'de devlete dair en netameli sulara gırmedığını, hatta zaman zaman resmi ideolojının kavramlarını kullandığını belırtıyor. Bkz. İsmaıl Beşıkçı, "Kemal Tahır'in Yazmadıkları...", (içinde) *Bir Kemal Tahır Kitabı - Türkıye'nın Rukunu Anlamak*, Kurtuluş Kayalı (Ed.), İstanbul: İthaki, 2010, s. 103-115

14 İskender Özsoy "Devlet"ıne Küsmeyen Aydın Kemal Tahır", (İçinde) *Kemal Tahır 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara: Kültür ve Turızm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 41-47

nın tavizsizliğinden, düşünce namusundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden haksızlıklara rağmen mevcut düzene ve hiç kimseye kırgın değildir [15]

Benzer şekilde *Yorgun Savaşçı* filmi üzerine süregiden tatışmalara değin şöyle cümleler okuyoruz

> Filmin yönetmeni Halit Refiğ ömür boyunca devletle halkın bütünleşmesini savunmuş, hatta sinema anlayışını devlet yanlısı, ulusal temele oturttuğu için sinema dünyasındaki Batıcı sol çevrelerle karşı karşıya gelmiş birdir. *Yorgun Savaşçı* romanının yazarı Kemal Tahir ise on üç yıl haksız yere hapis yatmasına karşın devleti düşman bellememiş ve aydın çevrelerde yalnız kalmak pahasına devlete toz kondurmamış birdir.[16]

Bu iki alıntıdan anladığımız, Kemal Tahir'de pek çok şey, asıl mesele olan *devletin kapısında* gelip duruyor. O, sarsılmaz imanla devletin zaman, sınıf, tarih ve birey üstü varlığından şüphe etmez ve onun için bizatihi uğradığı zulüm ve haksızlıkların kaynağı, paradoksal bir şekilde zamane yöneticilerinin, *aslında öyle olmayan* devletin yetkilerini, yanlış kullanmalarındandır!

Batı-Doğu karşıtlığının en önemli dayanağı olan merkezi, adil, korumacı, düzenleyici, sınıfsız devlet kavramsallaştırması eleştiriye açık. Zira Batı'daki devletleri sınıflarla tanımlayıp, eşitsizlik, sömürü, adaletsizlik, "soygunculuk" ve belli zümrelerin hizmetkârı gibi hasletlerle yerdikten sonra, Doğu'da daha net olarak Osmanlı'da "devlet nasıldı?" sorusunu sormadan edemiyor insan. Siyasi örgütlenme olarak, devletin her türlüsünün, eşitsizlik üzerinden var olması, Kalemiye, Seyfiye, İlmiye ortaklığındaki Osmanlı hanedanının egemenliğini nasıl açıklamak gerekir? Hatta, Tahirilerin, bir tür tarihsel gerileme addettikleri Cumhuriyet dönemindeki sivil-askeri bürokrasi, yaratılmaya çalışılan sermaye ilişkisini de egemen olan-egemen olunan ilişkileri bakımından okumak gerekmez mi? Çok genel olarak değinmek gerek: Batı'da, neo-Tahirilerin (de) 'bizde olmadığını' söyledikleri aristokratların ve sonrasında burjuvazinin, kamusal alandaki pazardan ya da piyasadan kârların elde edilmesinden, korunmasından, dağıtılmasına kadar işlevsel devlet neden "bizde" olmasın? Devlet varsa, ki var ve bununla iftihar ediliyor, o vakit, devlet aygıtlarını güçleri nispetince ve eldeki iktisadi kaynakların meblağı ve meşrebi ayarınca işleyen bir *devletlu* grubu da söz konusu. Osmanlı'da devleti oluşturan meşhur üç kesimin maişeti nereden ve nasıl geliyordu, mesela? Tahirilerin ezber olarak tekrarladıkları "bizde feodalite yok" tezine, mutlaka şunu hatırlatmak gerekiyor: Tektip, standart, Avrupa'nın her yanında aynı şekilde görülen ve işleyen bir feodal sistem yok! Örneğin Bloch okunduğunda görülecektir ki, Avrupa'da "feodal" bir çağ var pek tabii ama Avrupa'nın hemen her yerinde farklı feodal işleyişler söz konusu.[17] Bütün farklı işleyişlere rağmen, toprağın son kertedeki mülkiyeti meselesinin de ötesinde, devletin ya da egemenlerin artı-ürün karşısındaki konumu belirleyicidir. Bu durum feodal Avrupa'da da böyledir, Doğu imparatorlukları için de aynıdır. Devletin artı-ürüne, herhangi bir ideolojik gerekçeyle el koyması ve bunu meşrulaştırması gerekiyor. Artı-ürüne el koyduktan sonra, onun kimler arasında, nasıl ve hangi oranda bölüşüldüğü, sömürülen sınıflar (köylüler en başta) açısından pek bir şey değiştirmiyor. Sömürülen; Doğu'da da Batı'da da aynı konumda kalıyor. Yoksa, enva çeşit vergi sisteminin okunması ve açıklanması devletin merkezde olduğu bir ilişkiler ağı nasıl çıkardı karşımıza? Devletin kurumsal işleyişinde, belli sınıfların üyelerinin ayrıcalıklı olarak yer almasıyla (Batı), Doğu'daki sonsuz halk (avam) okyanusundan her dönem taze insan gücü devşirmek görünüşte çok farklıymış gibi gelebilir. Fakat egemenlik ilişkilerinden nihai noktada faydalanan devlet ve hanedan açısından fazlaca bir şey değişmiyor. Batı tipi sınıflı devletlerden farklı olduğu ısrarla vurgulanan Osmanlı'da devlet değirmeni hanedanın selameti açısından, imparatorluk sahasındaki her etnisite, din ya da tanınan mezhep bireylerini öğütüyor. Batı tipi imparatorluklarda bunun daha yavaş olduğu doğru çünkü egemenlik ilişkilerinde aristokrasinin iktisadi gücü ve araçları hanedana karşı bir denge veya denetleme işlevi de görüyordu. Otoriteyi ve otoriter

15 Ertan Eğribel, "Kemal Tahir 100. Yaşında", (İçinde) Kemal *Tahir 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 19

16 Onur Güneş Ayas, "Yorgun Savaşçı Filminin Yakılması Üzerine", (İçinde) *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 119

17 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Ankara: Opus Yayınları, 3. Baskı, 1998.

olanı sınırlandırma mücadelesi ve mutlakiyet karşıtı siyasi yazın bu hikâyelerle dolu.

Despotik toplumlarda, Doğu ya da Batı fark etmeden, mutlak gücü iktisadi, kültürel ve askeri olarak dengeleyecek ya da frenleyecek kesimlerin yokluğundan, "kullar adına, kullar lehine" şiarıyla padişahın, halifenin, imparatorun sınırsız yetkiler le mücehhez olması kaçınılmaz. Pek tabii, kendi hanedanının veya egemen kesimlerin dışsallaştırarak somutlaştırdığı kendisinin ve yakın çevresinin sonsuz çıkarları için ve bütün potansiyel tehlikeler aktüel hale geçmeden 'kafasının koparılması' ve zenginliklerinin alınması (müsadere) kurumu ortaya çıkacaktır. Devletin gelir kaynağı ağırlıklı olarak toprak geliri, talan, ganimet veya çapul olunca (Osmanlı kuşkusuz sadece bu gelirlere dayanmıyordu ve ticaret yollarından elde edilen geliri de vardı), bu türden kazanımların imkânı 16. yüzyılda ortadan kalkınca kendisini kemiren bir devlet işleyişinin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Neo-Tahirilerin ısrarla vurguladıkları Batı'da ve Doğu'da köylülere karşı devletler farklı davranıyordu tezi, asıl üretici köylülüğün artı-ürün karşısındaki konumları gereği anlamsızdır; zira neo-Tahirilerin mücerret varlığına iman ettikleri kürenin Doğu'su ya da Batı'sı arasında, yerel örüntüler dışında, fazlaca fark yok. "Kerim devlet" ve "adalet dairesi" hem Osmanlı'da hem de anti-tezi addettikleri Batı'da gelir bolluğu ve refahla ilgili olduğu kadar, sınıflar arası ilişkilerdeki güç ilişkileriyle de bağlantılı. Devletin "irat" kaydı azaldığında hangi kaynaklara yöneldiğini görmek bile Osmanlı'daki devlet-toplum ilişkisinin nasıl egemen olan-egemen olunan ilişkisi ortaya koyduğunun emaresi. Doğu'nun devlet mümessili Osmanlı'da da olan farklı değildir; zira toprak temel iktisadi kaynak ise, ki öyledir, devlete egemen olanlar, kendi çıkarları gereği, her zaman bir bahanesini buldukları "lüzum üzerine" müsadere ediyordu. Yoksa, Hititlerden beri Anadolu'da işleyen toprak sisteminin hanedanlar tarafından benzer şekilde sürdürülmeye çalışıldığını anlamak zorlaşır. Devletin, özellikle Doğu'da bu kadar müşfik, adil ve ulaşılabilir olması, isyanları, 'kelle uçurmaları' (hadi Osmanlı'daki karşılığıyla söyleyelim, 'siyaset etme"yi), yoksulluğu, ulufeleri, ağır vergi yüklerini, öncelerî tımar sahiplerinin sonrasında mültezim ve ayan zorbalıklarını nasıl açıklamamızı gerektiriyor?

Öte yandan, neo-Tahirilerin (de) Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren öne çıkardıkları 'toplumlar arası ilişkiler'[18] mevzusu, eşitlikçi değil bütünüyle bir tabiyet, bıat, millet-i hâkime ve millet-i mahkume ilişkisidir. Vergilendirmeden mal-mülk sahipliğine kadar devleti oluşturan egemenlerin derin izlerini taşıyan ilişkiler söz konusudur. Dolayısıyla, Batı'nın sömürücü olduğu eleştiri yersiz değildir ama Osmanlı ya da Doğu devletlerinin de bundan azade olmadığını teslim etmekten imtina etmemek gerek.

Doğu devletlerinin alamet-i farikası kabul edilen "sınıflı olmak"tan kasıt eğer sadece işçi sınıfı, burjuvazi, aristokrasi ise sorun yok! Ama anti-tez ve olumsuz addedilen Batı'daki ilişki de baştan aşağıya kadar toplumsal ve iktisadi gücün yön verdiği bir sınıfsal işleyiştir. Tıpkı Osmanlı'daki iktisadi gücün, ganimet, gaza ve talanın yön verdiği ve devlete eklemlenenlerle eklemlenmeye çalışanların hiyerarşik ilişkisi gibi niteliksel durum söz konusu. Diğer taraftan, belirli bir tespitin ötesine geçip, olumsuzlayıcı bir değer olarak Batı'ya karşı kullanılan bu argümanın görünümleri olan feodalite, aristokrasi, burjuvazi, özel mülkiyet, kamusal alan, piyasa, müsaderenin çok zor devreye girmesi gibi olgular, Batının sınıflar arası ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkan Aydınlanma'nın, bilimsel devrimlerin, Sanayi Devrimi'nin, yurttaşlık hukukunun, mutlakiyeti sınırlandıran meşruti demokrasiler gibi pek çok kazanımları ortadayken, Doğu'da onun mücerret mümessili Osmanlı'da bunların olmamasını hangi "değer" etrafında ele almak gerekiyor? Batı'nın *devlet dersinde öldürulen*leri ile Doğu'nun feda edilen kulları arasındaki benzerliklere yahut farklara odaklanmak daha gerçekçi görünüyor. Doğu ile Batı devletleri arasındaki farklılığa işaret için neo-Tahirilerin eskisi ve yenisiyle en çok referans verdikleri *Devlet Ana* romanı, bir kurgudur, tarihsel vesika değil! Batı'daki devletlerin karakterleri sınıflar arası dengelerle nasıl şekillenmişse (ki, neo-Tahiriler için bu tartışmasız bir amentü)

18 Ertan Eğribel, "Kemal Tahir 100. Yaşında", (İçinde) *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 19-24

LEVENT GÖNENÇ

Doğu devletlerinde de yöneten-yönetilen ilişkisinin nitelıksel olarak benzer fakat zahiren aktörel değişikliğe sahıp, hanedan ve ıktidara yanaşmanın, müsaderenin, devletın tek dağıtıcısı ve tekelı olduğu iktısadı kaynakların dağıtımından ve yenıden dağıtımından ibaret olduğunu görüyoruz. Bunun, Batı devletlerındeki gıbi, vatandaş ya da sınıf çıkarının gerektırdığı ve gücünün yettığı bır mücadele dengesinin sonucu değil de kulların saltanata, devlete egemen gruplara (hadı, "sınıf" demeyelim!) sadakatının nışanesi olarak dağıtılması yönetenyönetılen ayrımını ortadan kaldırmıyor.

Dığer taraftan, 16. yüzyıldan sonra Batı'daki öncü devletlerde, kapıtalızmin, kentlerın, yeni ticaret yollarının, vahşi sömürge akınlarının, endüstriyel üretimın, bılımsel ve teknık buluşların netıcesinde bırıken sermayenın ve gücün bölüşümü üzerıne bır yapılanma var olduğunu bılıyoruz. Doğu'da yani Osmanlı'da 16. yüzyıldan sonra, tıcaret yollarındaki hakimiyetın Batı Avrupa lehıne kaybı, yükselen yeni güçler karşısındaki askerı ve sıyasi gerıleme, modern Batı karşısında yeni toprakların elde edılmesi sürecinin bitmesi, tımar sisteminin çökmesi (çünkü devletın gücü ve yükselışi toprak ve ganımet kazanıp muzaffer padışahın o toprakları ya da mülkleri devlete yanaşanların gücüne göre üleştırmesıne ve oradan gelecek vergılere ve yenıden savaşlara çıkacak *cebelülere* bağlıydı, en çok da) söz konusu. Batı'da devletleri şekillendiren ve yönlendiren egemen grupların/sınıfların çıkarlarıysa, Doğu'da da benzer saıkler geçerli. Neo-Tahırıler, pek çok mılliyetçi, muhafazakâr ve son dönem Osmanlıcı dıskurdan aşına olduğumuz *muşfik baba* portresi çiziyor. Fakat bılıyoruz kı, o *baba* çoğu zaman el koyan, döven, ezen ve öldürendır de. Sözün kısası, devlet polıtık yapılanma olarak, nasıl Batı denılen yerlerde belli bır grubun, sınıfın, çıkarlarına göre, çok farklı enstrümanlar kullanarak var oluyorsa, Osmanlı'da ve çokça yüceltılen edılen hayalî Doğu'da da durum farklı değıl. Sıvil askerı bürokrasi, ılmiye, sonrasında "bezirgân taifesi," ayanlar, mültezimler devletın aparatlarıdır. Paylaşılacak ve el konulacak artı ürün ya da zenginlik kaynakları sınırlı olunca, devletın despotik, kıyıcı ve şedıt yüzü kendini (Osmanlı'da da gerektığında, kı, bu sürekli ve kurumsal bır şiddet demek) gösteriyor. Fakat hem Batı'da hem de Doğu'da sonuçta, devlet, egemen sınıflar ya da zümreler lehine bütün toplumla eşit paylaşmamak, mutlak adalet yerıne söylemsel/ıdeolojık vaatler sılsılesi, artı ürüne tasallut etmek, güç ve mülke (devletın) gücü oranında müsaade etmek, egemenlığını kendi demografisi üzerinde kalıcı kılmak ve türüne göre gönüllü ya da zoraki ıtaat/bağlılık/sadakat üretiminin genel çerçevesi. Bu meyanda, neo-Tahırılerin

ve Türkiye'deki neredeyse bütün, sağ, Kemalist, muhafazakâr, İslâmcı cenahların devlete atfettikleri kutsiyet ve varoluşsal rol, son tahlilde bir ekonomi politik ve bunun yönetilmesinden başka bir olgu değil. Batı'da aristokratların, burjuvazinin, serflerin ya da seniyörlerin ekonomi politiğinin işleyişleri, ideolojileri, güç ilişkileri ne ise Osmanlı'daki Müslim ya da gayrimüslim, millet-i hakime ve millet-i mahkume, eşraf, reaya, kurra ahalisi, memur, kalemiye mensubu, seyfiye ya da ilmiye aidiyetlerinin benzer bir ekonomi politiği vardır. Osmanlı'da devlet, o meşhur kuruluş döneminde çok tavizkar, hoşgörülü ve katılımcılığı yüksek özellikleri haiz olmuş olabilir ama takip eden dönemlerdeki gidişat ve hanedanın kendi tekeli söz konusu ekonomi politiğin bir neticesidir. Tahrirlerin de Osmanlı devlet geleneğinin varisi ve devamcısı olarak gördükleri bugünkü Türkiye'deki devletin, sonuçta egemen çıkar gruplarının ve egemenlik ilişkilerinin neticesi ilişkilerden azade olduğunu söylemek zor. Biraz daha somutlaştırmak için sormak gerekir: Kemalist olmanın ekonomi politiği nedir ya da ülkücü/milliyetçi olmanın ya da son dönemde olduğu gibi muhafazakâr milliyetçi/İslâmcı olmanın? Bu soruların sosyolojide cevabı, çıkardır ve çıkar ilişkileridir; vatan, millet, din veya iman gibi ideolojik argümantasyonlar değil. Osmanlı'daki devlet de Kemal Tahir ve neo-Tahirilerin defaatle ileri sürdükleri ulvi, insani, müşfik, adil, Batı'ya karşı Doğulu halkların hakkını arayan, barış ve huzur elçisi bir kurum değil, hanedan ve egemen gruplarıyla işleyen bir makinedir; kendi çağdaşı Batı ya da Doğu'da olan bütün devletler gibi. Kendi iktidar alanını korumak için bütün enstrümanları kullanan, toplumdaki güç dengelerine göre konum belirleyen bir örgütlenmedir.[19] Osmanlı'daki devlet de bütün imparatorluklar gibi, kendi nitelikleri için asimilasyoncudur, milleti hâkime lehine. Devlet değirmeni, farklı kaynaklardan akan herkesi ve her detayı, devleti oluşturan yapıların işleyişine uygun parçalar haline getirme peşindedir. Doğu devleti olduğu iddia edilen Osmanlı ile Batılı devlet olan Habsburgların, Prusya'nın, İspanya'nın yahut Britanya'nın ya da Şark imparatorluğu Perslerin hiçbir farkı yoktur. Çünkü, devlet denilen organizasyonun bizatihi kendisi eşit olmayan ilişkiler üzerine inşa edilir, en temelden en tepeye kadar. Sadece, eşitlik ve adalet istenci vardır, hakikati değil. Osmanlılarda da güçsüz kuruluş dönemlerine denk gelen ve daha fazla toprak ve güç elde etmeye yönelik olarak geliştirilen stratejik toleranslar onu adil, eşitlikçi, barışçıl, hümanist yahut 'Doğulu, ezilen milletlerin mümessili' yapmaz, tıpkı benzer stratejilerin Britanya İmparatorluğu'nu, Fransa'yı İspanya'yı, Prusya'yı, Habsburgları yahut Abbasileri ve Emevileri adil ve başka "mazlumların" sözcüsü yapmadığı gibi! Çünkü her daim "yenenler yenilenlerin dikişsiz ak gömleğinde sildiler kılıçlarının kanını" (Nazım Hikmet). Bunu, neo-Tahirilerin (de) yaptığı gibi yenenlerin/millet-i hakimenin gözünden ve zaviyesinden değil, yenilenlerin/millet-i mahkumelerin yani avcıya av olan aslanların ve ceylanların yazdıkları tarihlerinden, hatta "devlet dersinde öldürülenlerin" cinayet mahallinden görmek çok zor değil.

MUHAYYEL DOĞU İLE BATI ARASINDA YA DA TARİHİN ALTERNATİFSİZLİĞİNE ÖFKE

Hem Kemal Tahir hem de neo-Tahirilerde en çok karşılaşılan kavramlardan biri Doğu/Batı ayrımıdır. Onun Marksizm, sosyalizm, ATUT, feodalite, Osmanlı, Anadolu, devlet ve toplum gibi temel tartışmalarının en önemli dayanak noktalarından biri uzlaşmaz ve birini diğerinin anti-tezi olarak gördüğü Doğu-Batı dunyalarının nitelikleridir. Onun en önemli takipçilerinden birisi olan ve Kemal Tahir hayattayken de konuştuğu, tartıştığı Baykan Sezer'in Doğu-Batı çözümlemelerinin de eklemlendiği bir tür paradigmanın inşa edildiğini görüyoruz.[20] Söz konusu paradigmanın, Kemal Tahir'in

19 Osmanlı'daki çıkar gruplarının (sınıflar yerine), "kadroların" mücadelesinin Türkiye'deki son dönem siyasi gelişmelerden de takip edilebileceğini tartışan bir çalışma için bkz. Yüksel Yıldırım, *Kemal Tahir ve Osmanlılık*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019. Yıldırım'ın çalışması, normalde Kemal Tahir'in düşüncelerine odaklanırken, dönemin ve zamanın ruhundan olsa gerek, ilginç bir şekilde, Ek-1'de "Kemal Tahir Düşüncesinde Bazı Kavramlardan Hareketle 15 Temmuz Girişimi" başlığı altında, Türkiye'deki devlet yapılanması, cemaatler, Gülenciler, kadrolar, devşirme kurumu, kapıkulu gibi kavramları irdeliyor ve nihayetinde, darbe teşebbüsündeki cemaatin ve zihniyetin mahkûm edildiği ilginç bir çözümleme yapıyor

20 Baykan Sezer, Kemal Tahir'in sohbetlerine ve yakın çevresinde bulunmuş bir sosyolog. Sezer, aslında ilk dönem Tahirci olarak kabul etmek daha doğu olacak fakat onun (Kemal Tahir'le eklemlenen) düşünceleri doğrultusunda ortaya koyduğu dü-

romanlarına ve *Notlar*'ına dayansa da asıl formunu Baykan Sezer'ın okumalarından ve Sezer'ın sosyolojik tahayyülünü ve yöntemini takip eden yazarlar tarafından yeniden ele alındığını görüyoruz. Neo-Tahirilerin kahir ekseriyeti, Kemal Tahir'i Baykan Sezer'le birlikte ele alıp okuyorlar; diğer bir ifadeyle, Baykan Sezer'ın düşüncesi Kemal Tahir'i anlamada ve yorumlamada Neo-Tahiriler için deyim yerindeyse, *mütemmim cüz* işlevi görüyor. Zira Baykan Sezer'ın Kemal Tahir'in *Notlar*ına yazdığı önsöz ya da takdimlerin, bir sosyoloğun bir romancının eserlerini tanıtımından öte içeriklere ve anlamlara sahip olduğunu belirtmem gerekiyor. Fakat burada, Baykan Sezer'in de inşasına katkıda bulunduğu anlaşılan neo-Tahirilerin Doğu/Batı ayrımının kabulleri üzerine birkaç söz söylemem gerekiyor.

Edgar Morin, *Avrupa'yı Düşünmek* adlı çalışmasında "Avrupa" denilen coğrafyanın, zihin dünyasının, kültürel ve siyasi sınırlarının belirsizliğinden, geçirgenliğinden, hatta sanılanın aksine, fiziksel manada 'Asya'nın bir uzantısı' olmasından söz eder. Avrupa'ya (Batı) dair kesin kanaatler ve sınırlar yerine, akışkan ve müphem geçmişin, kültürlerin, devletlerin şekillendirdiği bir Avrupa olgusu olduğunu dile getirir.[21]

Morin'in Avrupa için çizdiği çerçevenin, Asya için de geçerli olmaması için fazla sebep yok. Çünkü sadece Doğu ya da Batı'ya özgü olan bir şey yok, eski dünyada da günümüzde de! İnsanlık tarihinin sonsuz çeşitliliği içinde, küresel manada zamanın imkânlarına göre sürekli etkileşim halinde olan insanlar, devletler ve kültürler söz konusu. Dolayısıyla, eski dünyanın üç kıtasının her köşesinde yaşayan insanların, bir biçimde ve derecede birbirlerinden haberdar olduğu ve etkilendiği muhakkak. Uygarlıkların küresel düzeydeki seyahati de bize Mezopotamya olmadan Mısır'ın, Anadolu olmadan Antik Yunan ve Roma'nın, Hint ve Çin olmadan bugünkü İslâm ve Batı dünyasının anlaşılamayacağını gösteriyor. Hal böyleyken, sınırları kesin ve yalıtılmış Doğu ve Batı gibi kavramların tarihsel olgularla bağı tartışmalı hale geliyor. Fakat Kemal Tahir'in kılavuzluğunda yola çıkan eski ve yeni Tahiri yorumlar bunları görmezden gelir.

Bu açıdan Baykan Sezer'in ve onu Kemal Tahir'le birlikte okuyan ekolün bazı kalemlerin hacimli ve kapsamlı *Kemal Tahir 100 Yaşında* adlı kitapta iktibas edilen yazıları, inşa edilen kuramın ya da anlam dünyasının zihin haritasını takip etmede önemli işaretler sunuyor.[22]

Tarihî olgular, sonradan üzerinde düşünenlerin ya da okuyanların değerlendirmelerinden azade, alternatifi olmayan hakikatlerdir. Diğer bir ifadeyle, tarihte olan 'başka türlü olamadığı için, öyle olandır.' Tarihi olguların hakikati ve alternatifsizliği kadar bir başka realite de özellikle beşerî coğrafi tanımların, konumların, isimlendirmelerin kesinlikten uzak, keyfi oldukları; zamanın ruhu ve perspektifine göre anlam kazandıklarıdır. Bizim "Doğu" ya da "Batı" olarak konumlandırıp anlam kazandırdığımız ülke, bölge, kültür ya da medeniyet göreceliğini kendinde taşır. Örneğin, Anadolu'ya göre Batı ya da Batılı olan Balkanlar, güneşin biraz daha geç kaybolduğu bölgelerde yaşayanlara göre Batı değildir. Hatta pek çokları Balkanlar'ın Avrupalılığını yahut Batılılığını tartışma konusu dahi yapar ki, nihayetinde bulunan formül Balkan ya da Doğu Avrupa'dır. Kaldı ki, Osmanlı'nın Doğu, onun antitezi olan ve Doğu'ya karşı müebbet kin, nefret ve sömürü pozisyonunda olanın Batı olduğu tartışmaya açık olsa gerek. Dolayısıyla, mutlak olgular olarak ele alınıp, Osmanlılık paradigmasının üzerine inşa edildiği coğrafi yol işaretlerinde ciddi sorun var. Daha önce de değindiğimiz gibi, yekpare bir coğrafya, kültür ve devlet (hele imparatorluk!) yoktur; tam tersine, tarihin başlangıcından beri bireyden devlete kadar her düzeyde yüksek hareket, difüzyon ve geçirgenlikler, mutlak ve saf bir Doğu ve Batı paradigmasını kusurlu kılar. Bunun için, Kemal Tahir düşüncesine katkı anlamında Sezer'ın 16. yüzyıldaki kapitalizmin yükselişine paralel güçlenen imparatorluklar için ifade ettiği "Tarihinde ilk kez Batı kendi geliştirdiği ilişkilere dayalı bir dünya denetim ve egemenlik düzeni

şüncelerini sürdüren gelenekteki sosyal bilimciler veya yazarlar (burada, bu yazının imkânları nispetinde sadece birkaç kişiye değinebiliyorum) neo-Tahiriler olarak adlandırılabilir kanaatindeyim.

21 Edgar Morin, *Avrupa'yı Düşünmek*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: AFA Yayınları, 1988.

22 Baykan Sezer, "(Kemal Tahir), Doğu Batı Çatışması ve Marxisme", (İçinde) *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 13-18

kurmayı başarabilmiştir"[23] cümlesiyle Roma ve Yunanlıları mutlak Batı'nın dışında tutarak doğru bir saptama yaptığını söylemek isterdim; fakat bilakis Kemal Tahir'de ve ona dair yazanların neredeyse tamamında sınırları net coğrafya ve dunyalar var. Doğu, müşfik devletın, adil imparatorun ve adalet dairesinin, sınıfsız kaynaşmış bir halkın ve pek tabii özel mülkiyetsizliğin diyarını temsil ederken, Batı, özel mülkiyetin, feodalitenin, sınıfların, sömürünün ve pek tabii Doğu'ya karşı daimî bir kin potansiyelıne sahip olmanın adıdır. Ve Doğu bunca müspet hasletle mücehhez ıken, yöneticilerın (herkese, halka rağmen) yanlış istikamet tayin etmelerinin neticesinde, asla olamayacağı veya varamayacağı bır menzılde *(Batıcılaşarak)* heba olmaktadır! Osmanlı'nın 19. yüzyılda modernleşme, Tanzimat, Meşrutiyet şeklinde cereyan eden olaylar silsilesi, yöneticilerin bu zaruretten kaynaklanan mecburi istikameti olarak değil de yanlış tercihleri şeklinde anlam kazanır. Çünkü Batı ve Doğu o kadar uzaktır birbirine![24]

Sezer'e göre, Batı, bir blok halında, son derece bilinçli ve bütün kesimleriyle (sınıf) kolektif halde Doğu'nun nasıl egemenlik altında tutulacağının politikasını yapıyor:

> XX. yüzyılda temel sorunu, Batı dünya egemenliğine tepki gösteren Doğu ülkelerının Batı denetımı altında tutulması sorunu oluşturmaktadır. Günümüz gelişmeleri, Batı'nın bu kaygısının ürünü olmaktan başka bir anlam taşımamakta ve Batı toplum sınıfları da tüm çelişkıleri kapsar evrensel sıyasetler yerıne Batı dünya egemenlığı bıçımlerı konusunda sıyaset üretmekle yetınmıştır. Batılı taraflarca bıze önerılen, yeni bır dünya kurma çabası değil, Batı egemenlik bıçımlerınden bırısını seçip Batı denetımındeki dünya ılışkılerıne katılmayla sınırlı kalmaktadır [25]

Aynı ekolün güçlü sürdürücülerinden biri olan Eğribel, Kemal Tahır'in *Notlar*'ındaki tespitleri Baykan Sezer'in çözümlemeleri eşlinde değerlendirir. Benzer patıkayı Kaçmazoğlu ve Kızılçelik de izlemektedir.

> Kemal Tahır, bıze önerılen Batı toplum modelleri ve tarıh anlayışını köktenci bıçimde reddetmıştır. Bu sadece bır karşı çıkış ve savunma olarak da kalmamıştır. Doğu-Batı çatışması görüşüyle Türk toplum ve tarıh gerçeklığını anlamamızı sağlayacak yenı bır açıklama getırmıştır. (...) Batı'nın Doğu'ya da kapsayacak yenı bır düzen ve atılım yapamayacağı günümüzde Kemal Tahır düşüncesi doğrultusunda Türkıye Doğu'nun öncüsü ve sözcüsü durumundadır [26]

Eğribel'den çok daha net vurguları Kızılçelik yapıyor:

> (Kemal Tahır ve Baykan Sezer) Doğulu bır hüvıyete sahıp olan Türk toplumunu ve tarıhini, Batılı genellemelerın ve kalıpların dışına çıkarak, farklı ve yeni açılardan ele almış olmaları hasebıyle derınlemesıne ele alınmayı hak etmişlerdır. Toplumumuzla, tarıhımizle, kültürümüzle ve değerlerımizle kopartılan bağlarımızı yenıden tesıs etmek, ıkısı arasındakı düşünsel birlıktelığe daha etraflıca yoğunlaşmayı gerektırmektedır. Başkasıyla değil, kendımizle ılgılı olmak; yabancıya değil, kendımize taraf olmak; ecnebının safında değil, insanımızın yanında saf tutmak; evrensellık aldatmacalarının değil, yerlılığın ızınden gıtmek, Kemal Tahır-Baykan Sezer ılışkısıne odaklaşmakla mümkündür. Memleketımizde özgünlüğü ve yerlılığı, Kemal Tahir-Baykan Sezer sosyoloji çızgısi temsil etmektedir. (...) Bünyemizdeki yapısal hastalıklardan, Batı vırüsünün yaptığı tahrıbatlardan kurtuluş reçeteleri onların metinlerinde mevcuttur [27]

23 Sezer, *a.g.y.*, s. 15

24 Burada, Cemal Kafadar'ın özellikle ıkı çalışmasına gönderme yapmak elzemdir. Kafadar'ın belgeleriyle ortaya koyduğu hakıkatlerden anlıyoruz kı, Osmanlı nın kuruluşundan önce de sonra da Anadolu, her yönden demografik, kültürel ve ıktısadı olarak sürekli yenıden şekıllenen bır coğrafya. Ne Müslım-Gayrı Müslım, ne Frenk-Osmanlı ne de Doğu yahut Batı bızım düşündüğümüz ışleyişe sahip. Toplumun canlı hayatı, Anadolu ıçlerınden Venedik e, Asya ıçlerınden Avrupa'ya ve Akdeniz'in dolup taşan lımanlarına kadar bırbırınden haberdar ve ıçlı dışlı. Bkz. Cemal Kafadar, *Kım Var Imış Bız Burada Yog Iken - Dört Osmanlı Yenıçerı, Tüccar, Dervış ve Hatun*, İstanbul: Metıs Yayınları, 2009. (Bu çalışmanın özellikle üçüncü bölümü, Osmanlı ve Venedik arasındakı tıcaret üzerınden aslında, dönemın küresel dünyası hakkında enfes notlar içeriyor) & Cemal Kafadar, *Kendıne Aıt Bır Roma Dıyar ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kımlık Üzerıne*, Fatıh Özgüven (Çev.), İstanbul: Metıs Yayınları, 2017

25 Sezer, *a.g.y.*, s. 17

26 Eğribel, *a.g.y.*, s. 24

27 Sezgın Kızılçelik, "Batı Kopyacılığından Kurtulmanın ve Kendi Gerçekliğimize Yönelmenın Ruhu Olarak Tek Yerlı Fıkır Ikızımız: Kemal Tahir ile Baykan Sezer, (Içinde) *Kemal Tahır 100 Yaşında*, Ertan Eğribel & M. Fatıh Andı (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 165-200. Kızılçelik, bu kitaptakı görüşlerını genişleterek *Özgün ve Yetkin Bır Sosyal Teorısyen Olarak Kemal Tahır* adıyla bır kitap çalışması ortaya koyuyor (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012)

Kaçmazoğlu da Doğulu bir toplum ve devlet olan Osmanlı'nın 'Batıcılaşma' serüveninin maddi temellerine, zorunluluğa vurgu yapsa da Kemal Tahir'in düşüncesine geri dönmekte beis görmez:

> (*Osmanlı'da*) Batıcılaşma, III. Selim döneminde Osmanlı'nın ayakta kalması adına başlatılan radikal siyaset değişikliğinin adıdır. Batıcılaşma, Osmanlı'nın kendi adına ürettiği siyasetin yürütülemez hâle gelmesi sonucu gerçekleştirdiği politika değişikliğidir. (...) Günümüz sosyologları yeni yorumlara dayalı, yeni Batıcılaşma anlayışları ortaya atmışlardır. "Yerel modernlik", "alternatif modernlik" anlayışları ortaya atmışlardır. "Yerel modernlik", "alternatif modernlik", "çoğul modernlik", "Batı dışı modernlik", "post modernlik" gibi kavramlarla karşılanan bu yeni yaklaşımlar, Batıcılaşma anlayışının günümüzdeki açıklama modelleri olmuştur. (...) Ancak tüm sosyologlar bilmektedir ki modernleşme, çağdaşlaşma gibi kavramlar açık veya gizli olarak Batılı toplumların özelliklerini, Batıcılaşma anlayışını kapsar.[28]

Oysa, Batı karşısında, Doğu'nun ve pek tabii 'mazlumların' mümessili olan Osmanlı, imparatorluk olmanın sonucu, yekpare bir nitelikte değil. Dahası, feodalitenin yerine mülkiyetin devlete ait olduğu toprak ve köylülük rejimi (Batı'nın anti-tezi olarak) övülürken, aynı Osmanlı'da tektip bir toprak rejiminin olmadığı görülmek istenmez. Anadolu'da aristokrasi yoktu fakat Osmanlı'nın 18. yüzyıldan itibaren hızlanan merkezileşme politikalarının temelinde, özerk Kürdistan mirlıklerinin tasfiyesinde Kürt beylıklerinin direnç göstermesini nasıl okumak gerekir? Cezayir ve Tunus'un toprak yönetimi Osmanlı standartlarına ne kadar uyuyordu? Neden ayan ve mültezimler çok güçlendiler? Ya da 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, var olan eşitsiz toprak işletim hakkının mülkiyet sahipliği olarak tescili de demek değil mi? Kemal Tahir romanlarında anlatılan Çorum, Çankırı, Ankara köylülüğü Osmanlı ya da Cumhuriyet'teki köylülüğe teşmil edilebilir mi? Anadolu'daki Türk/Türkmen kimliğini bütün Osmanlı'ya genelleştirmek ne kadar mümkündür? Osmanlı ne kadar Anadolu'dur? Bu türden soruları çoğaltmak mümkün.

28 Attila Ilhan, *Hangi Batı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1982, s. 104'ten yorumlayarak aktaran H. Bayram Kaçmazoğlu, "Kemal Tahir ve Batıcılaşma Eleştirisi", (İçinde) *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ertan Egribel & M. Fatih Andı (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 243-245

BİTİRİRKEN

Zamanın ruhu ve Türkiye denilen koca ırmağın değişen akış yönü dikkate alındığında, Kemal Tahir'in popülerliğinin artması, "Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılı" söylemiyle ilgili olduğu kadar Hamidizm-Erdoğanizm çizgisinde vücut bulan neo-Osmanlıcı söylemin Kemalizm ideolojisine ve ulus-devlet yapılanmasına getirdiği eleştirilerle de ilişkisi olduğunu düşünüyorum. Kemal Tahir ve Tahirlerin büyük bir kısmı, İslâmi bir Osmanlı'yı Erdoğan ve AKP kadar öne çıkarmasalar da 'dünyaya nizam veren, mazlumun sesi Osmanlı', 'Batıcılaşmanın' bir tür bozulma, özden sapma, çürüme ve zayıflık olduğu şiarında AKP ve Erdoğanizm'in yeni devlet formasyonunda birleştiklerini söylemek abartı olmaz. Erdoğan ve AKP ile kuvveden fiile geçen imparatorluk söylemi ve politikası, Cumhuriyet ve Kemalizm eleştirisi, yeni medyanın imkânları ve internetin sağladığı sınırsız tekrarla son hız yükselişini sürdürüyor. Osmanlı'nın *diriliş*inin, *kuruluş*unun anlatıldığı tarih dizileri rekorlar kırarken, Osmanlı geçmişine çok açık vurgu yapan ve Erdoğan iktidarının da bugün savaştığını iddia ettiği yedi düveli karşıt olarak konumlandıran Kemal Tahir'in baş tacı edilmesinin sosyal ve siyasal zemini hazırlanmış oluyor. Osmanlı'nın fiili ve fiziki olarak genişlediği, 'fethettiği', 'aldığı' 'bir zamanlar bizim olan' coğrafyalarda inanılmaz bütçelerle işler yapılıyor. Emperyal tutku ve hevesler, ekonomik gücümüzün zayıflığına takılsa da müteahhitlerimizin 'çıkarma yaptığı' 'bizden yani Osmanlı'dan sonra huzur ve rahat yüzü görmeyen' bitap düşmüş coğrafyanın her noktasında, Batı sömürgeciliğine karşı Doğu'nun öncüsü olmayı sürdürüyoruz!

Doğu ile Batı arasında bu kadar zaman, yön, içerik, biçim, insanlık, iktisat, kültür ve tarih farkı sabit ve 'bizde' onlarda olmayan özellikler hepsi varsa, başlıktaki soruya cevap verme vaktidir. Doğu'da da Batı'da Osmanlı'da da Roma'da da Britanya'da da Prusya'da da yani devletin olduğu, hakim ve mahkûmun olduğu, kul ya da vatandaşın olduğu gök kubbenin altındaki her toplum ve tarihte her daim 'Maveraünnehir, devlet dersinde öldürülen çocukların kalbine doğru' dökülür, değişmez bir kaide olarak!

Kemal Tahir ve erkekliğe "tahammül etmek"

"Fakat gene de ben Şarklıyım"

ÇİMEN GÜNAY ERKOL

Toplumsal cinsiyete odaklanan araştırmaları cinsiyet meselesine gömülü ve ondan ibaret gören bir anlayış giderek taraftar kazanıyor. Bu türdeki yaklaşımlar, günümüz Türkiye'sinde yükselen toplumsal cinsiyet karşıtı neoliberal hareketlere de manidar bir destek oluşturuyor. Ben bu genellemeci tepkilere karşı, erkekliğin edebiyat araştırmalarında bir tür "hafıza mekânı" olduğunu iddia edeceğim bu yazıda, Kemal Tahir'i "erkeklik" odaklı okumanın bir gereklilik olduğunu ortaya koymaya çalışacağım. Kemal Tahir'in popülizmini, "yerlilik" anlayışını ve devrimci romantizmini, bütün bunların altında yatan "erkekliği" görünmezleştirerek tartışmaya devam edemeyiz. Görünmezleştirildikçe erkekliğin imtiyazlarını yitirme korkusunu, verili kabul edilen özellikleri ve toplumsal beklentilerle nasıl biçimlendirildiğini açıktan konuşamıyoruz. Annesini gençliğe adım atarken kaybeden, bu nedenle eğitimini yarıda bırakan ve çalışma hayatına atılan, uzun yıllar hapis yattıktan sonra Türkiye'deki entelektüel tartışmaların merkezine yerleşen Kemal Tahir'in "vatan-millet" sevgisi, halen çözümlenmeye muhtaç ve bence "erkeklik" buradaki tartışmalar için kilit önemde.

Kemal Tahir (gerçek adıyla İsmail Kemalettin Demir, 1910-1973) henüz on dokuz yaşındayken Nâzım Hikmet ile tanışmış, 1930'lu yılların başında toplumsal temalı yazılar yazmaya başlamış, ilk kitaplarını 1936-37 yıllarında yayımladıktan sonra, 1938 yılında henüz kısa bir süredir evliyken, Donanma Olayı adı verilen soruşturmada askerleri isyana teşvikten Nâzım Hikmet ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile birlikte hüküm giymiş ve on beş yıllık cezasını doldurmadan birkaç yıl önce, 1950'de çıkarılan genel afla serbest kalmıştır. On yedi yıl boyunca müstear isimlerle polisiye romanlar yazmış ve çeviriler yapmıştır. Hapisten çıktığında kırk yaşındadır. Türkiye'nin nasıl bir toplum ve devlet yapısı olduğuyla ilgilenmiş, romanlarını da bu minvalde siyasi tartışmalar yürütmek üzere kullanmıştır.

Kemal Tahir, "yerlilik" tartışmasını cinsiyetlendirilmiş bir tartışma olarak yürütür. Anadolu "irfanı"nın hiper erkekçiliği, cinselliğin bir cezalandırma aracı olarak ifadelendirilmesi; tecavüz kültürünün oyunlaştırılması gibi unsurları romanlarında kolayca tespit edebiliriz. Meseleyi erkekliğe çekmek hem bu yüzden hem de Kemal Tahir çoğu romanında kahramanlarına kendi görüşlerini söylettiği için gerekli ve önemlidir

ERKEKLİĞE TAHAMMÜL ETMEK

Bu yazının başlığını Orhan Koçak'ın *Birikim*'de yayımlanan bir yazısında geçen "kadın yazarlara tahammül etme" olgusuna borçluyum (18 Eylül

2023). Koçak, Ahmet Çiğdem'ın yürüttüğü bir tartışmadan hareketle, Çiğdem'in yazısında gözlerinin bir Nurdan Gürbilek referansı aradığını (ama bulamadığını) söyledikten hemen sonra, ama diyor "sanıyorum Çiğdem de biraz benim gibi kadın yazarlara pek tahammül edemiyor". Nedenleri bir başka yazının konusu olacak diye umuyoruz ve zannederim "tahammül edememe" olgusunu erkeklerden ödünç alabiliyoruzdur. Koçak'ın yazısındaki Cemil Meriç tartışmasını ve bu tartışmadaki "Batı karşıtlığı" zeminini, Kurtuluş Kayalı ve Hasan Bülent Kahraman arasında geçen *K24*'teki tartışma ile birlikte düşününce, sözü Kemal Tahir'e getirmek kolaylaşacak.

K24'teki tartışma, Hasan Bülent Kahraman'ın yazısı ve "hiçbir eleştirel yaklaşım görünmüyor Kemal Tahir hakkında yazılan kitaplarda" tespiti ile başlamıştı (Kahraman, 20 Nisan 2023). Kemal Tahir'in araçsallaştırıldığını ve romanlarının politik tezlerden azade bir şekilde incelen(e)mediğini belirttiği bu yazısında Kahraman, yeni nesil incelemelerin, eğer "mikro" ilgileri olursa, birbirini tekrar etmeyen yeni okumalara kapı aralayabileceğini düşündüğünü söyler. Kahraman, bu okumaların, Kemal Tahir'in romanlarını "köy romanları" veya tezli "tarih romanları" adlandırmalarının uzağında değerlendirebileceğini öngörür. Öte yandan, şimdiye kadar bu tip okumalar yapılamadıysa, demek ki malzeme yetmiyor mealindeki sözleriyle de, müstehzi bir şekilde, hem Kemal Tahir romanlarını, hem de Kemal Tahir metinlerine odaklanan "eleştirel okuma"ları şu sözlerle eleştirisinin hedefine oturtur:

> Sorun Kemal Tahir'de değil; nasıl olabilir ki? Sorun Tahir'e dönük yaklaşımların nitelığında. Bu önemli ve değerli yazarın görüşleri, Türkiye'de, roman-toplumsallık bağlamında gitgide tıkızlaşan, sığ, şematik, dolayısıyla da birbirini tekrar eden değerlendirmelerin ötesine geçen daha ileri okumalara henüz tabi tutulmamıştır. Belki de bu olguyu veri kabul etmek, cesur davranmak ve Tahir'in yapıtlarındaki birikimin daha fazlasına izin vermediğini ileri sürmek gerekiyor (Kahraman, 20 Nisan 2023).

Bu yazıya cevabında Kurtuluş Kayalı, sosyal bağlamı tarihsizleştirerek edebiyatı onu çevreleyen etkilerden ayırmaya çalışan "kültürel okuma" pratiğini ve Batılı teorilerin "modern hafızları"nı eleştirir ve Kahraman'ın bakışının "1980 sonrasının liberal anlayışının" izlerini taşıdığını iddia ettiği yazısında, Türkiye'deki edebiyat eleştirisinin bazı erkek eleştirmenlerine de bir geçit töreni yaptırarak (Fethi Naci, Semih Gümüş, Murat Belge gibi isimleri anarak) Kemal Tahir'in derinlikli bir şekilde ele alın(a)madığını ifade eder (Kayalı, 1 Haziran 2023).

Aslında hem Kahraman hem de Kayalı farklı yönlerden gelerek Kemal Tahir'e yönelik eleştirilerin eksik, yetersiz, giderek bir tekrara saplandıkları ölçüde de kavrayışsız olmasında ortaklaşırlar; ancak yazılarındaki polemik dili nedeniyle, tartışma iki yazıyla bir müddet daha sürer ve karşılıklı ithamlarla ilerlediğinden bir sonuca bağlanmaz. Kahraman'ın bir zamanlar solun gündeminde olan Kemal Tahir'in zamanla sağın gündemine geçmesinin tartışılması gerektiğinin tekrar altını çizdiği ikinci yazısına (15 Haziran 2023) cevaben Kurtuluş Kayalı, Kemal Tahir'e yöneltilen eleştirilerdeki tekrarlara dikkati çekerek "koro" olarak adlandırdığı yorumları eleştirir (29 Haziran 2023). Kahraman ve Kayalı arasında geçen bu tartışma, Kemal Tahir'in şahsının ve romanlarının konu edildiği tartışmalarda gergınlıkten beslenen bir kutuplaşmanın bugün de sürdüğünü göstermektedir.

Bu yazıdaki amacım eleştirinin eleştirisini yapmaktan ziyade, bu çerçeveye bir "eleştirel erkeklik" bakışı eklemek; bu nedenle yazılardaki tartışmayı daha fazla detaylandırmayacağım. Koçak'ın "zannederim o da benim gibi kadın yazarlara pek tahammül edemiyor" tespitini ve Kahraman ile Kayalı arasındaki polemiği bu yazıyı açmak için kullanmamın sebebi, Kemal Tahir'i ve onun gibi kurucu figürler olarak görülen diğer yazarları (ve yeri geldiğinde eleştirmenleri de) "erkeklik" üzerinden değerlendirmenin önemini ifade edebilmek. Bu anlamda, Cemil Meriç-Kemal Tahir ikilisi, yerlilik, milliyetçilik, Batılılaşma bahsinde olduğu kadar, Osmanlı tarihinden hareketle dirençli bir "biz" kurma çabasının erkek yüzü hakkında konuşurken de uzanmamız gereken isimler. Erkekliğin bir çırpıda tüm mensuplarını uzlaştırmadığı, gerek Cemil Meriç'in gerekse Kemal Tahir'ın yazdıklarının yankılarından kolayca takip edilebilir:

Cemil Meriç muhafazakâr çevrelerden aldığı tepkiyi "Batı ile savaşıyorum. Oysa onların nazarında tek değerim Batılı olmak" diye ifade eder (Meriç 1993, 199). Kemal Tahir, romanlarında "herkesin bildiği" ama kimsenin müdahale etmediği ahlâkı çöküş anlarına yerleştirdiği tahammül unsuruyla, aslında toplumun neleri zımnen onayladığını görünür kılmaya çalışır. Romanlarındaki meseleleri dramlaştıran da işte bu toplumsal tahammüldür

Murat Belge, buradaki "bız" meselesinin temelindeki unsuru, imparatorluktan kalan "şeref" olarak işaretliyor (Belge 2016, 17). İmparatorluk nostaljisinin, bizde kölelik yok, feodalite yok, burjuva yok şeklinde bir yoklar silsilesi sıralanırken yarattığı olumlu hislerin bugün 2000'li yıllarda da canlı bir söylem oluşturduğunu görebiliyoruz. Bunun en önemli kanıtlarından biri, 2021 yılında Türkiye Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülleri'nin Vefa Ödülü'nün Kemal Tahir'e verilmesidir. Toplumun çürümüşlüğünü gösteren romanların kaç kişi tarafından anlaşıldığı sorusu, bu ödül de gösteriyor ki, çok haklı bir sorudur.

Kültleştirilen bazı şahsiyetleri tekrar insan seviyesine indirmek kolay değil. Kemal Tahir de hakkında yazılan pek çok yazıda bir düşünür olarak övülür, akıntıya karşı durma cesareti dile getirilir ve yer yer aslında metinlerinde merkezî olmayan dinî değerler ona aitmiş gibi değerlendirilir. Kemalettin olan adını Kemal'e çevirmesine gençlik yıllarına atıfla politik bir önem atfedilir ve 60 darbesini solcular alkışlarken eleştirdiği ifade edilir (Mengüşoğlu 2021, 324). "*Kurt Kanunu*'nun önemi kavransaydı 1971 Mart'ında yaşananlar öngörülebilir[di]" tespitinde olduğu gibi, yazar zaman zaman bir bilici konumuna yükseltilir (Recep Ertürk'ten aktaran Şahbaz 2021, 362). Yarısı okunmuş *Huzur* (Ahmet Hamdi Tanpınar) romanının ölümünden sonra Selim İleri tarafından yazarın masasında görülmesine (Faruk 2021, 409) ve Ayşe Şasa'nın "Kur'an'la ilk tanışması"nın Kemal Tahir'in vefatından sonra onun kütüphanesinden aldığı Kur'an la başlamasına değinen bazı yorumlarda olduğu gibi, bazen Kemal Tahir yokluğunda bile "doğru yolu" gösteren bir figür olarak sunulur (Aktaş 2021, 102).

Kemal Tahir'i insan seviyesine çekerek yapılacak incelemelerin toplumsal cinsiyeti dışarıda bırakmadan yürütülmesi, yazar hakkındaki eleştirilerin yeterli veya yenilikçi olup olmadığına ilişkin tartışmalarda tarafların birbirini yetersizlikle suçlamasına biraz ara verdirebilir diye düşünüyorum. Kemal Tahir'i incelerken erkekliği görünür kılmalı ve mesele edinebilmeliyiz; çünkü, bugün hâlâ Osmanlı'ya dönüşün duygusal gücünü aldığı yer bizzat bu trajik zemin. Kemal Tahir, gerek eşkıyaları ve Anadolu köylüsünü gerekse gazeteci, avukat veya mahkum olan erkekleri çizsin, yiğitlik bahsını, erkeklere her an sahip oldukları gücü yitirme ihtimalini hissettiren bir sınır çizgisi üzerinde yürütür. Erkekliğin en yüksek sesle dile getirildiği ve sertliğin alkışlandığı yerlerde bile ontolojik güvensizlik devrededir; böylece sınır çizgisi hatırlatılır ve toplumun neleri alkışladığına daha dikkatli bakılması gerektiğinin altı çizilir. Bu nedenle Koçak'tan "tahammül" bahsini ödünç almak ve yönü değiştirerek bir "erkekliğe tahammül" bahsi açmak üzere Kemal Tahir'e yöneltmek istiyorum

ERKEKLİĞİN PRAGMATİZMİ

Osmanlı'dan kopuşun "radikalliğini" tartışma konusu eden ve Osmanlı İmparatorluğu ile Kemalist Cumhuriyet arasında keskin bir kopuş olduğu iddiasına eleştirel yaklaşan tarihçilerin çoğu, bu fikre Cumhuriyet'in kadrolarını ve ulus-devletin kurulması sürecindeki politikalarını inceleyerek varır. (Erik-Jan Zürcher, Fatma Müge Göçek). Edebiyat sahasında da kopuş "anksiyetesi"nin izi sürülmüş ve edebiyat bir tür "duygu sosyolojisi" yürütmek adına daha uygun bir alan olduğundan, "erkeklik" bu meseleye ilişkin tartışmalarda bir çekim merkezi olarak belirginleşmiştir. Örneğin, bu konuya değinen ilk eleştirmenlerden olan Nurdan Gürbilek, Cemil Meriç'in mağduriyet dilini incelemiş ve Batılılaşma bahsinde defansa geçerek "kadının yoldan çıkardığı erkek" hikâyesine geçiş yapabildiğini göstermişti (Gürbilek 2008, 89)

"Bız"ın erkek olarak kurulması, buradaki toplumsal sözleşmenin kadınları ikincil konumda tuttuğunu gösterir. Bununla birlikte, tam olarak hangi erkekliğin "muktedir" konumda olacağı

ise canlı bir mücadele anlamına gelmektedir. Zirve kimseye garanti edilmez. Siyaset teorisinde toplumsal sözleşme literatürünün feminist bir eleştirisi ortaya çıkana kadar, özel alan ile kamusal alan ve kadın ile erkek arasındaki ayrışma verili kabul ediliyordu. Milliyetçilik araştırmalarından da makbul vatandaşlığın bir çeşit erkeklik paktı olarak değerlendirildiğini ifade eden destekler gelmekteydi. Sözleşme yaklaşımı ve erkek kardeşliği üzerine kurulu makbul vatandaşlık teorileri, erkekliği birleştirici bir terim olarak kullansa da erkeklik, birleştirdiği ölçüde ayıran da bir unsur. Erkekliği incelemek işte bu yüzden sadece erkekliği incelemek anlamına gelmez.

LEVENT GÖNENÇ

Edebiyat eleştirisi, erkekliği kültürel ve politik bir "hafıza mekânı" olarak işaretlemiştir. Bu kavramı literatüre kazandıran ve Fransa örneğini inceleyen Pierre Nora'nın dediği gibi "geleneğin laboratuvarları" olan hafıza mekânları, arşivler, anıtlar, ders kitapları, ansiklopediler kadar, belki onlardan daha fazla, elimizle tutup gözümüzle göremediğimiz kolektif unsurların etkisi altındadır (Nora 1989, 7-24). Tarih ve belleğin nasıl karşı karşıya geldiği, geleneğin nasıl yeniden üretildiği ve dolaşıma sokulduğu, hangi noktalarda eski bilgilerin yetersiz kaldığı, kimlerin ne yaparak muktedir pozisyonlara yükseldiği, edebiyata yansıyan erkeklik anksiyeteleri üzerinden takip edilebilir. Kemal Tahir'ın toplumsal "tahammüle" ilişkin değerlendirmeleri de, cinsiyetçi dili de erkeklik anksiyetelerinin dışavurumu adına yol göstericidir. Meriç Sever'e göre, Kemal Tahir'ın romanlarındaki erkeklik övgüsü içeren vurguların yolunu "tarihi romanların erkeklere hitap edeceği varsayımıyla kaleme alınması" döşemiştir (Sever 2019, 82). Sever, Kemal Tahir'ın "fantezileştirici" diline dikkati çeker (93). Kimi araştırmacılar, Kemal Tahir'deki "sertliği" uzun yıllar süren hapisliğine vurgu yaparak açıklamaya çalışırlar. Barış Özkul, Kemal Tahir'de erkekliğin "patolojik bir cinsellikle" bütünleşmesine dikkati çekerek, bunu yazarın erkek karakterlerini ortaklaştıran bir unsur olarak değerlendirir (17 Mart 2018). Bütün bunlar, Kemal Tahir'de tekrar tekrar karşımıza çıkan "Anadolu şuuru" ile yan yana geldiğinde yeni sorular doğuracak olan tespitlerdir.

Yazarın tarihsel tezli romanlarının, toplumsal gerçekçiliğe sırtını dayayan bir tür "yiğitlik" ürettiğini, romanlarda bu yiğit erkekliğin olumlandığını görürüz. Ancak hemen hemen tüm metinler, aynı zamanda erkeklik performanslarını sorunsallaştırır ve okuru bu "gösteriyi" eleştirel bir gözle okumaya davet eder. Kemal Tahir'ın toplumsal gerçekçiliği, kişileri parçası oldukları toplumun içinden anlamaya çalışan bir yaklaşıma dayandığı için, yazarın romanlarında "sosyal bilimci" bir perspektif oluşur. Orhan Kemal'in frengili tipleri anlattığı için karanlık bularak eleştirdiği *Köyün Kamburu*'nda, Yedıçınar serisinin romanlarında veya asker karakterleri odağa alan *Yorgun Savaşçı*, *Kurt Kanunu* gibi romanlarda, Anadolu "şuuru" tartışmasının cinsiyetlendirilmiş bir yorumunu buluruz

Romanlarda cinsellığin baştan çıkarma ve kadınların erkekleri yönetme unsuru olarak ele alınması, karşılıklı rızaya dayalı cinselliğin azlığı, tecavüzün doğallığı ve yer yer toplumun "erkekçi" kültürü tarafından oyunlaştırılmasının gerçekçi anlatımıyla Kemal Tahır neyin eleştırısını amaçlamaktadır? Yeri geldiğinde paranın, yeri geldiğinde vatan sevgisinin cinsel arzulara benzetilmesi, cinsel arzuların çıkarlar için kullanılması, bir

türlü doyurulamayan cinsel açlık, bugün siyaset sahnesinde neredeyse her tür muhalif görüşü bir potada eriten "bunlar LGBT'ci" söyleminin hedefindeki "bunlar"ın oğlancılık, lezbiyenlik gibi unsurlar çerçevesinde köy hayatı içindeki doğallıkları, okura ne düşündürmelidir? Köyün, devlet işlerinin, Anadolu'nun "mahrem" tarihini, resmi tarihin görünmezleştirdiği pek çok unsuru merkeze çekerek romanlaştıran Kemal Tahir'in bu ısrarı, onun yerlilik söyleminin zeminine eleştirel bir duruş yerleştirir.

YORGUN ERKEKLİK

Toplumun ikiyüzlü hallerini Kemal Tahir'in en bilinen romanlarından biri olan *Yorgun Savaşçı*'da da görürüz. Burada mesele, toplumsal "çürüme" anlatısının ötesine geçerek erkekliğin (eleştirel) "iç sesi"nin duyulmasına olanak veren bir kişisel "dram" olarak karşımıza çıkar. Kemal Tahir, bu dram etrafında, erkekliğin normatif kabul edilen askerlik imgesiyle yaşadığı çarpışmayı başarıyla görünür kılar (Günay-Erkol 2021, 377-391). *Yorgun Savaşçı*, Kemal Tahir'in Osmanlı hakkındaki görüşlerindeki kimi değişiklikleri de dışa vuran metinlerden biridir. 1961 yılında *Vatan* gazetesinde tefrika edilirken Osmanlı'nın talan yaparak zenginleştiği şeklinde bir vurgu üzerinde yükselen bu metin, 1965'te romanlaşırken Kemal Tahir bu görüşünü gözden geçirmiş, Batı'daki sınıfların Türkiye'de oluşmadığı fikrine ve Asyatik üretim tarzı düşüncesine daha belirgin bir şekilde yönelmiştir.

Yorgun Savaşçı'da savaşın kaybı açıkça erkekliğin kaybı anlamına gelir. Bu romanı yazmaya hapisteyken karar vermiş, ilk eşi Fatma İrfan'a bu düşüncesini şöyle açmıştır: "Atatürk'le Mehmetçiğin yaşadığı bir romana ne dersin?" (aktaran Refiğ 2009, 264). Bu konuda yazmayı orduyu isyana teşvik suçlamasıyla hapisteyken düşünüyor olmaktan duyduğu kıvancı da mektubuna şu sözlerle ekler:

> 1938 senesinde Cumhuriyet Ordusu'nu isyana teşvik etmiş olmak cürmü ile hapse tıkılan Kemal Tahir'in Türk inkılabına dair en kuvvetli eseri yazması tarihte pek garip olacak. Her devirde kendine göre bir Namık Kemal ve bir Magosa Zindanı mevcut oluyor [...] Üç tane kıl kuyruk iftira edip başıma çorap ördü diye, 1918'den 1938 senesine kadar yeniden bir vatan yaratmaya uğraşan, bunun için üç neslin yükünü cesaret ve feragatle omuzlayan Türk milletini unutacak, onun bir ferdi ve yazıcısı olmakla iftihar etmeyecek değilim. Apartman dikip, aylık alarak vatanperver geçinmek de şüphesiz büyük manifet isteyen bir açık gözlülüktür. Fakat yurdunu ve milletini, her şeye rağmen sevmek, senin kocana daha çok yaraşır (aktaran Refiğ 2009, 265).

"Apartman dikmek" sözünün de gösterdiği üzere, inşaatçı düzenin o zamanki öncüllerinin karşısına, toplumun parası kadar kıymet verdiği erkekliği *değillemek* üzere, onun tam tersi yöne bakan bir erkeklik tipi, "yurdunu ve milletini sevmek" şiarı ile çıkarılmaktadır.

Bu romanda, Topçu Yüzbaşı Cemil'in eve "sığamayışı", askerliğin erkekliği geri dönülemez bir şekilde dönüştürdüğü iddiasının temelini kurar; Cemil'in "[Biz Yeniçeri takımıyız!] bizim yasamızda evlenmek yok" deyişi de bu "geri dönülemezliği" pekiştirir (Kemal Tahir 2016, 16). Tam bir erkekçi düzende, Yüzbaşı Cemil'in diğer askerlerin arasında huzur bulması beklenirdi. Oysa Kemal Tahir, Yüzbaşı Cemil'i bu *karanlık* tarafta da huzursuzluk içinde çizer: huzursuzluğun bir kısmı İttihatçılıktan Kuva-yi Milliye'ye dönüşmenin huzursuzluğudur; kalan kısımda da sakat, hasta, gönülsüz, "eksik" erkeklikerden nasıl tutarlı bir asker erkeklik inşa edileceğini tam bilememenin huzursuzluğunu izleriz. Kadınlara duyulan arzunun ancak bastırılarak idare edilebildiği, duygularla yüzleşmenin sürekli ertelendiği, zayıflıkların konuşulamadığı erkek ortamlarında, Yüzbaşı Cemil'in ve arkadaşlarının yavaş yavaş vücutlarındaki sızlayan yaraları hissetmeye başlamalarını, erkeklik gücü üzerine yapılan şakalara mesafelenmelerini ve en önemlisi kendilerini "subayın ağlaması ayıp" basitliğinde doğrudan ifade edilen şekilde (özeleştirel) aydınlanma anları içinde bulmalarını izleriz (Kemal Tahir 2016, 468-9).

Hapishaneden yazdığı diğer bazı mektuplarında da Kemal Tahir'in yer yer erkek sertliğinin müstehzi bir (öz)eleştirmeni ve erkeklik pragmatizminin inceleyicisi olabildiğini görüyoruz. *Yorgun Savaşçı*'da, erkeklerin savaşta birbirine "üstün çıkma" çabalarını gösterdikten sonra, aslında kazansalar da bu uğurda kaybettikleri yüzünden kendilerini muktedir olarak kodlayamadıklarını fark etmelerini işleyen Kemal Tahir, asker elbisesi giymeden de

erkeklerin üstün çıkma çabası içine yerleştiklerini ve yanlışlarının farkına varsalar da sert bir tepkiyle karşılaşmadıkları sürece bunları değiştirmek için çaba sarf etmediklerini bizzat gösterir.

Kemal Tahir, ilk eşi Fatma İrfan'la (Akersın) 1937'de evlenmiştir. Donanma Davası'nda on beş yıla hüküm giymesi üzerine boşanırlar. Kemal Tahir, hapisliği sırasında Melahat hanımla nişanlanır; ancak, mektuplarından da anlaşıldığı üzere, bu ilişki iki tarafın da bitirmeye yanaşmaması nedeniyle bir yıldan ötekine sürüklenir. Melahat hanım ile de arasında belirgin bir yaş farkı olduğunu mektuplarında ondan "çocuk" diye söz etmesinden anlıyoruz. Mektuplarda tırnak boyası yüzünden çıkan bir kavgaya ve Kemal Tahir'in tırnak boyasından hoşlanmadığı için sözünü dinletmesine ilişkin bir anekdot bulunuyor: ikinci eşi olacak Semiha hanıma hapishaneden yazdığı mektupta şöyle diyor Kemal Tahir: "Melahat, çok şükür, tırnak boyası meselesine, senin gibi isyan etmedi. (Bir daha yapmam) dedi. İtaatli bir çocuktur. Onu belki de bunun için daha çok seviyorum." (Kemal Tahir 1993, 237)

İlk kuşak komünistlerden Hüsamettin Özdoğu'nun kardeşi olan ve bu mektuplaşmalar esnasında Kerim Sadi (Ahmet Nevzat Cerrahoğlu) ile evli olan Sıdıka Semiha hanımın bu yüzeysel yorumlara itiraz ettiğini, bir sonraki mektuptaki cevaptan çıkarabiliyoruz: "Evet, Melahat uslu bir kızdır. Tırnağını boyamaz. Ama sen tırnağını boyadığın için uslu değil sayılmazsın ki..." (Kemal Tahir 1993, 239). Kadınlara tanınan özgürlüklerin kendi içinde çelişkili bir erkeklik pragmatizmi içerisinden değerlendirildiğini gösteren bu satırlar, Osmanlı'daki toprak mülkiyeti üzerine düşünen, döneminde akıntıya karşı sesini yükseltmeyi başaran bir yazarın, "özgün"lük atfedilen bir düşünürün, kadın bedenlerinin mülkiyeti konusunda pek de "özgün" olamayabildiğini gösteriyor.

Semiha hanıma mektuplarından birinde, onun Bolu'da çorapsız sokağa çıkmanın kabahat sayılmasından söz etmesi üzerine "Bilirsin ya, ben bazı hususlarda fena halde yobazımdır" diyerek şu sözleri ekler Kemal Tahir:

> İnce ipek çorapların tesettürle hiçbir alakası olmadığını bilakis kadın bacaklarına bir acayip çıplaklık verdiğini aklımla bıldığım halde, gene de baldırı çıplaklığa tahammül edemem. Bu telakkilerinden dolayı Bolulular pek sevdim. Bence çorapsızlığın yalnız bir mazereti var: parasızlık (Kemal Tahir 1993, 202).

Semiha hanımın yalnızlığının onu düşündürdüğünü söylediği bir başka mektupta ise şu sözleri göze çarpar: "Bir kitapta bir kadın 'ben korunacak kadınlardan değilim' der. Sen de elbette pek kuvvetsiz bir kadın değilsin. Fakat gene de ben Şarklıyım. Kadını daima himayeye muhtaç düşünüyorum. Erkeklerden çok daha yiğit, kahraman kadınların mevcudiyetini aklımla bildiğim halde, bu yürek o dilden pek anlamıyor" (Kemal Tahir 1993, 213).

Erkeklerin çelişkilerinin farkında olma ve bunları gülünçleştirerek de olsa "eleştirme" halinin her zaman değişime kapı aralayan bir farklılık yaratamadığını belirtmekte fayda var. Semiha hanımın onu "gerici" bulduğunu söylemesi üzerine, Kemal Tahir'in "gerekirse padişahı bile bu uğurda karşıma alırım" temalı defansif tepkisi şöyledir:

> Beni geri fikirli buluyorsun. Yeni bir keşif değil şekerim, ben eskiden de böyle idim. Denizin güneşin insan sıhhatine ne kadar faydalı olduğunu bilirim ama neylersin... Faydasını bildiğimiz halde yapmadığımız, faydasızlığını bıldığımız halde yaptığımız nice işler var. Bu hususta beni, yalnız Melahat değil, padişahın kızı da olsa dinlemeye mecburdur Dinlememek istediği anda, mesele kalmaz. Ben ancak kendi kadınıma karışırım. Benim kadınım, benim olduğu muddetçe, bana mutlaka itaat edecektir. Hayatını hürriyet yoluna koymuş bir adamda bu derece müstebitliğe [zorbalığa] ben de şaşırmıyor değilim ama, neylersin ki huy canın altında duruyor (Kemal Tahir 1993, 234).

FITRAT VE ERKEKLİK

Kemal Tahir'in erkeklik meselesindeki bu "bu yurek o dilden anlamıyor" veya "neylersin ki huy canın altında duruyor" şeklindeki özcü yaklaşımı, onun karakterlerini de güç peşinde bir cendereye sokar. Örneğin *Yorgun Savaşçı*'da Yüzbaşı Cemil, savaş meydanında asker kaçaklarını astıran, eşkıyaya yemek verenlerin peşine düşen ve hiper erkekliğin simgesi sayılabilecek bir komutanın, Kasap lakaplı Yarbay Osman Bey'in, gücü elinden alınınca adeta bir çocuğa dönüştüğünü görür. Güç

ve iktidar kimsenin doğuştan tekelinde olmadığı gibi, savaş ortamındaki zemin o kadar kaypaktır ki askerler bir günden diğerine, güce göre hizalanmaktadır. Özcü yaklaşım boşa düşmüştür. Bu durumun incelemecisi konumundaki Yüzbaşı Cemil, kadınlarla ilişkisinde onları korunmaya muhtaç kişiler olarak görmek ve aileye bakışında erkek liderliğini kanıksamış olmak gibi kesitlerde, çevresindeki diğer erkeklere ters düşecek bir ayrıksılıkta değildir. Ancak, erkeklerin onlara atfedilen rollere sığmayan yönlerini de görür ve tespit eder. Bu da mektuplarında "faydasını bildiğimiz halde yapmadığımız, faydasızlığını bildiğimiz halde yaptığımız nice işler var" diyen Kemal Tahir'in, göz göre göre sıkıştığı "gerici" patriyarkal köşeyi aydınlatır

2021 Vefa Ödülü'nün Kemal Tahir'e verilmesi, onun Anadolucu yerlilik ve Türkiye'nin özgünlüğü fikrinin, bugünkü iktidarın "yerli ve millî" söyleminin içine çekilmeye çalışılması anlamına geliyor. Bu tür ödüllerle, politik ve tarihsel "muhasebe" romanlarına duyulan ilgiyi diriltmek mümkün müdür veya okuma becerileri dijital kültür tarafından sakatlanmış bugünün Türkiye toplumunda, Kemal Tahir imgesini özellikle genç okurların iltifatlarını kazanacak şekilde yeniden canlandırabilir miyız, emin değilim. Ama madem ki yazar bu Vefa Ödülü ile taltif edilmiş, en azından Kemal Tahir'deki "yerlilığın" bir ölçüde resmi tarihi sorgulatmayı amaçladığının altını çizerek, ödül meselesine bir parantez açabiliriz. Dünün resmi tarihini sorgulamayı sorumluluk kabul edenler için bugünün resmi tarihini sorgulamanın de aynı şekilde bir sorumluluk olacağının hiçbir garantisi olmadığını bilerek...

Kemal Tahir'in romanlarının, mektuplarının, notlarının erkeklik odağa alınarak okunması, şu anlama da geliyor: kolaya kaçtığı "fıtrat" söyleminin arka planını aydınlatacak yeni çözümlemelerin yolunu açmak üzere, "kendi anneme hiçbir zaman layıkıyle doymuş olmamanın azabını çekerim" gibi itiraflarının (Kemal Tahir 1993, 201) ve ilk eşi Fatma İrfan hanım ile ikinci eşi Sıdıka Semiha hanımın yazdıklarının ve yaşadıklarının iç içe geçirilerek çözümlenmesi ve nihayetinde, Kemal Tahir'in kişisel tarihinin, yazarın hayatındaki kadınları da içine alacak şekilde genişletilmesi... Kemal Tahir bir yandan tırnak boyası konusunda hapishaneden mektup aracılığıyla kadınlarla çatışma yaşarken, diğer yandan yazarlık için cesaretlendirmeye çalıştığı Semiha hanıma "Vallaha Suat Derviş senden daha iyi romancı değildir" (Kemal Tahir 1993, 204) diyerek tezahürat ettiği için, mektuplardan cımbızlanan alıntılar değil; ancak karşılaştırmalı incelemelerle kurulacak toplu bir değerlendirme anlam kazanacaktır.

Bu şekilde erkekliğe odaklanma çabası, Hasan Bülent Kahraman'ın sözünü ettiği "mikro" okumalardan birine denk sayılabilir mi, ona da emin değilim. Ben çoğunluk tarafından ısrarla görünmez kılınan erkekliğin bu ülkede en "makro" okumalara layık olduğu düşüncesindeyim.

KAYNAKÇA

Barış Özkul, "Yerli ve Millî Kültür Arayışı Çerçevesinde Kemal Tahir", 17 Mart 2018, https://birikimdergisi.com/haftalik/8801/yerli-ve-milli-kultur-arayisi-cercevesinde-kemal-tahir

Cemil Meriç, "Sağ Sol, Münzevi Aydın", *Jurnal - cilt 2*, İstanbul İletişim Yayınları, 1993, s. 199-200.

Çimen Günay-Erkol, "Arka Arkaya Yenilmiş Bir Ordunun Subayı Olmak. *Yorgun Savaşçı*'da Erkekliğin Mahrem Tarihi", *Kemal Tahir Kitabı. Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2021, s. 377-391

Erik-Jan Zürcher, "The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization", *Die Welt des Islams* 32 (2): 237-253.

Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians 1789-2009*, Oxford: Oxford University Press.

Halit Refiğ, "Atatürk ve Kemal Tahir", *Doğruyu Aradım Güzeli Sevdim*, haz. İrmak Zileli, İstanbul: Bızım Kitaplar, 2009, s. 262-267

Hasan Bülent Kahraman, "Kemal Tahir üstüne... değil", 20 Nisan 2023, https://www.k24kitap.org/kritik/olumunun-50-yilinda-kemal-tahir-ustune-degil-4082

Hasan Bülent Kahraman, "Kurtuluş Kayalı'ya cevap: Yine Kemal Tahir üstüne... değil", 15 Haziran 2023, https://www.k24kitap.org/tartisma/kurtulus-kayaliya-cevap-yine-kemal-tahir-ustune-degil-4159

Kemal Tahir, *Notlar/Mektuplar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993

Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016

Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir metinlerinin alışılagelmiş yorumları üstüne", 1 Haziran 2023, https://www.k24kitap.org/tartisma/kemal-tahirin-metinlerinin-alisilagelmis-yorumlari-uzerine-4143

Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir'i anlamadan ahkâm kesmenin ahvali üzerine bazı notlar", 29 Haziran 2023, https://www.k24kitap.org/tartisma/kemal-tahiri-anlamadan-ahkam-kesmenin-ahvali-uzerine-bazi-notlar--4179

Merin Sever, "Sınavı Geçemeyen 'Büyük Yazar' Kemal Tahir", *Gaflet: Modern Türkçe Edebiyatın Cinsiyetçi Sınır Uçları*, ed. Sema Kaygusuz ve Deniz Gündoğan Ibrişim, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, s. 80-95.

Metin Önal Mengüşoğlu, "Türkiyeli Kemallerden Biri: Kemal Tahir", *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2021.

Murat Belge, *Step ve Bozkır*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, İstanbul: Metis, 2008.

Orhan Koçak, "Tıkanan Güzergâh", 18 Eylül 2023, *Birikim*, https://birikimdergisi.com/haftalik/11499/tikanan-guzergah

Ömer Faruk, "Bir Okur Olarak Kemal Tahir", *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2021, s. 403-410.

Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, no. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), 7-24.

Ümit Aktaş, "Yurdunu Arayan Bir Göçebe Ya Da Kavramını Arayan Bir Coğrafya", *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2021, s. 87-113.

Yusuf Şahbaz, "Kemal Tahir Milliyet Meselelerini Tartıştı mı?", *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2021, s. 359-375.

iletişim

Stalinizmin en karanlık günlerinde kaleme alınmış *Usta ile Margarita*, sihirbaz kılığında 1930'lar Moskovası'na gelen şeytanın şehri birkaç gün içinde sersem etmesini, rejimin ardındaki korkaklık ve ikiyüzlülüğü ortaya çıkarmasını anlatıyor.

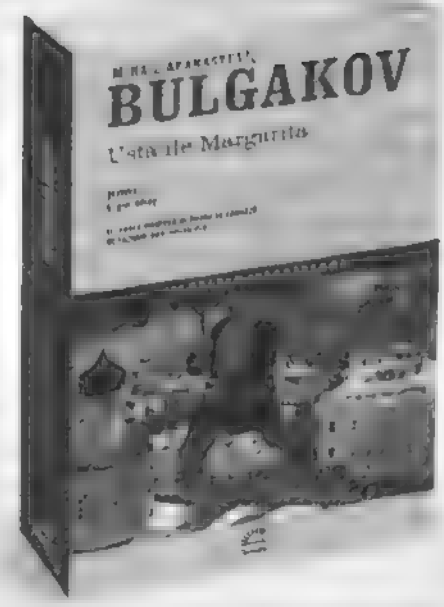

MIHAİL BULGAKOV
USTA İLE MARGARİTA
Çeviren: Ergin Altay
İletişim Klasikleri Dizisi, 515 sayfa

Bir sol-İttihatçı olarak Kemal Tahir ve Türkiye sağının Kemal Tahir'den anladığı

ERGUN AŞÇI

Kemal Tahir Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerinde İttihat ve Terakki diktatörlüğünün pekişmeye başladığı günlerde doğmuştur. Gözlerini açtığı, aklının ermeye başladığı dönemlerde İttihat ve Terakki çoktan Osmanlıcılık'tan vazgeçmiş, doludizgin milliyetçiliğe doğru yelken açmıştır. Tarık Zafer Tunaya "Türkiye'nin yakın tarihine egemen olmuş ve damgasını vurmuş ilk ve en büyük bir siyasal örgüt vardır: İttihat ve Terakki" tespitinde bulunmuştur İttihat ve Terakki hakkında yazdığı kitabının ilk satırında.[1] İktidar olma ve iktidar olabilme potansiyeli taşıması açısından tüm partiler İttihat ve Terakki'nin uzantısıdır. İttihat ve Terakki'nin iktidar tahakkümünü tam olarak kurmaya başladığı günlerde doğmuştur Kemal Tahir. Böyle bir ortamda doğmuş olan Kemal Tahir İttihatçı mıydı? Belki de doğru soru şudur, Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki siyasi kadrolar arasında İttihatçı olmayan kim vardı ki?

İttihatçı kadroları farklı görüşlere sahip olsalar bile bir araya getiren şey ise çöken bir imparatorluğun çöküşünü durdurmak ve bilahare imparatorluğu Avrupalı imparatorlukların seviyesine ve niteliğine kavuşturabilmekti. Tabii ki Namık Kemal'den beri Osmanlı münevverlerine umumiyetle hâkim olan romantizmin etkisiyle. Mamafih bu romantizmın vardığı yer, bırakın emperyal restorasyonu bir çöküş ve varoluş mücadelesi oldu. Düvel-i muazzama sayılan devletlerle eşdeğer bir devlet olmak isterken düvel-i muazzama tarafından yok edilmek aşamasına geldi Osmanlı İmparatorluğu. Bu kadere karşı gelebilmenin tek yolu onlar kadar kuvvetli bir devlet olabilmekten geçiyordu. Kemal Tahir'in çocukluğu bu düşünce ikliminde geçti. Kuvvetli ve halkın mutluluğunu düşünen bir devlet tek çıkar yoldu. Devrilen Abdülhamit iktidarı ise İttihatçılara göre bunu kesinlikle başaramamıştı. İttihatçı kadrolar bu niyetle yola çıkmışlar ama cehaletlerinden/aculluklarından dolayı her şeyi berbat etmişlerdi. Bilahare sosyalist ve Marksist olan Kemal Tahir toplumlarının varoluşunun kuvvetli ve adil bir devlete sahip olmaktan geçtiği fikrinden asla vazgeçmeyecekti:

> Gerek Osmanlı Tarihi içinde gerek Cumhuriyet tarihi içerinde "Halk Hareketi diyebileceğimiz bir sosyal patlamaya rastlamıyoruz. Bütün hareketler, kadrolar tarafından yapılmıştır... Hep bildiğimiz şeyler olduğu için üzerlerinde ayrı ayrı durmuyorum. Kadrolar, bazen doğruya çatmışlar, bazen yanlışa düşmüşler .. Doğruya çattıkları zaman ulusumuz için iyi sonuçlar ele geçmiş, yanlışa düştükleri zaman da ulusça zıyan etmişiz. İşte Jöntürk hareketinin getirdiği İttihat ve Terakki kadrosu, bütün vatanseverliğine, bütün idealist

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal partiler*, cilt III *İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s 7

girişimlerine rağmen, koca bir imparatorluğu elden çıkarmamıza sebep olmuş, işte bir Mustafa Kemal ve arkadaşlarının oluşturduğu kadro, yeni bir devlet kurmuş! Bu iki kadroyu kuranlar –az farkla– hemen hemen aynı insanlar... Birinde devleti elden çıkarıyorlar, birinde yeni bir devlet kuruyorlar.[2]

İttihatçılık bir siyasi diktatörlük olduğu kadar bir kadro hareketiydi de ve çöken imparatorluğu kurtaracak başka bir kadro yoktu. Mamafih İttihat ve Terakki'nın bütün siyasi kanatları ihtiva ettiğini söyleyebilmek de pek mümkün değildir. Sosyalist bir kanadı yoktur İttihat ve Terakki'nın; ancak bu imparatorlukta sosyalistlerin olmayacağı manasına gelmez. İstanbul'un işgal altına girmesi ile başta İttihatçıların Karakol cemiyeti olmak üzere Anadolu'ya silah kaçırarak bir mücadele başlatılır. *Hür Şehrin İnsanları*'nda Kemal Tahir 10 yaşında bile olmayan bir çocuk olarak bu mücadelede nasıl yer aldığını da anlatır. İttihat ve Terakki mensubu olmadığını varsaydığımız işçi sınıfından sosyalist kişilerin ve diğer romanlarının aksine olumlu olarak çizdiği din adamı portresi ile Millî Mücadele'ye nasıl destek verildiğini anlatır. Sosyalistlerle küçük yaşta irtibat halinde olması Kemal Tahir'i sosyalist yapmaz ama onurlu duruşlarından dolayı sosyalistlere hayranlık besler. *Hür Şehrin İnsanları*'nda romanın kahramanı Murat'a, yani kendisine "Bolşevik" adı verildiğinin altını çizerek sosyalistliğinin çocukluğuna kadar uzandığını söylemekten geri durmaz. Ama yine de kendisini İttihat ve Terakki'nın bir mensubu olarak sayar – mensup ama tümüne muhalif. Çünkü elde iş yapacak kadro İttihatçılardır, başka bir kadro da yoktur. Cumhuriyet sonrası bu kadro kendi içerisinde iktidar çatışmasına düşer. Kemal Tahir başlangıçta iktidarı kazanan tarafın bir mensubudur ancak haksız yere hapse atılması onu değişime uğratır. Marksizm'e yönelir ama onun Marksizm'i de İttihatçı bir Marksizm'dir. İttihat ve Terakki'nın geç kalmış Marksist kanadını oluşturur adeta. Günümüzün moda deyimiyle söyleyecek olursak Kemal Tahir siyasete bir "beka" meselesi olarak bakan Marksist bir İttihatçıdır.

SAĞ VE KEMAL TAHİR

"Beka" meselesi/kavramı, günümüz iktidarından da önce şüphesiz sağın kilit ve hayati kavramlarındandı. Kemal Tahir'e Türkiye sağının gösterdiği alaka üzerine düşünmeye buradan geçebiliriz.

MHP'nin 12 Eylül öncesindeki önemli yöneticilerinden olan ve sonrasında da ülkücü camiada saygınlığını koruyan Nevzat Kösoğlu, 2010 yılında yayımlanan nehir söyleşisinde birkaç defa üniversite talebesi olduğu dönemde Türk milliyetçiliğine dair okuyacak fazla kaynak bulamadıklarından yakınır.[3] Bahsettiği yıllar 60'ların hemen öncesi ve sonrasıdır. Kemal Tahir'in *Devlet Ana*'sı bu bilgi açlığına denk gelir. Kemal Tahir, Türkiye sağının üretemediği, fakat özlediği bir romanı yazmıştır. *Devlet Ana*, Türkiye sağı için bir takdir ve içten içe bir kıskançlık mevzusudur.

Kemal Tahir'in erken ölümünden sonra Türkiye sağı donmuş/dondurulmuş, Marksizm'den tamamen ayıklanmış bir Kemal Tahir'i daha fazla sahiplenmeye başlar. Osmanlı'yı *Kerim Devlet* olarak sahiplenen biri sola bırakılamayacak kadar değerlidir çünkü.

Sağ bir akademisyen olarak nitelendirilebilecek Polat Safi bu sahiplenmenin sebebini ve nasıl olacağını çok güzel bir misalle ifade eder:

> Ancak Kemal Tahir belli bir siyasi çevrenin akıl hocası veya unsuru olmadığı için, görüşlerini bir ideolojinin yahut partinin hamiliği altında vazife gören yazar ve akademisyenlerle değil, kendi bütünlüğü içinde ve tarihsel olgu karşısında değerlendirmek daha doğru olur. Elbette siyasi bir görüşe sahipti fakat bu reel politik veya konjonktürel dalgalanmalara göre şekillenmemiş, daha önce de belirtildiği gibi hamisi sadece 'Türkiye nasıl kurtulur?' sorusu olan daha felsefi diyebileceğimiz bir dünya görüşüydü. Tarihçi veya bilim adamı olmamasına rağmen, sahip olduğu bu zihinsel berraklık ve bıricıklık, Tahir'in düşüncelerini başka şeylere bağlamadan kendi içinde gözden geçirmeyi haklılaştırmaktadır. Tarihçinin nispi tarafsızlığı romancı Kemal Tahir'de de tespit edilebilir. Bu durum karşısında muhafazakârlar ve sağcılar ise sadece görevlerini yerine getirmektedir: hangi yönden Kemal Tahir'le uyuştuklarını bilmeden; bir anlam-

2 İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, 1980, s. 73.

3 Osman Çakır, *Hatıralar yahut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi - Nevzat Kösoğlu ile Söyleşiler*, Ötüken Neşriyat, 2010

da, liberallerin attıklarını tutmayı uzun yıllardır vazife edindi.[4]

Milliyetçi-mukaddesatçı yazar D. Mehmet Doğan, Kemal Tahir'ın kendisini Marksist olarak tanımlamasından memnun değildir.

> Kemal Tahir'in sonuna kadar Marksist olma iddiası var. Bunun elbet kendine has bir bağlamı vardır. Fakat Türkiye'de Marksist tezlere en çok karşı çıkan bir kişilik olduğunu unutmayalım. Belki materyalistlik ağır basıyordur. Şunu söylemek yanlış olmaz sanıyorum: Kemal Tahir düşüncesinde temel eksen devlet'tir. Devlet kavramı aslında Marx'ı değil Hegel'i çağrıştırır. Türkiye'de devlet eksenli düşünmek demek, daha çok Osmanlı konusunda dönemin olumsuz kanaatlerinin üstüne çıkmak demektir. Kemal Tahir, bilhassa *Devlet Ana*'dan itibaren Osmanlı'yı, onu var eden zemini keşfetmeye azmetmiş olarak yakın dönem tarihini, yakın dönemin değişimini değerlendirmeye yönelmiştir. Roman olarak bu hususta varılan son nokta *Yol Ayrımı*'dır.[5]

D. Mehmet Doğan, Kemal Tahir'ın aslında Hegelci olarak tanımlanmasını hatta keşke kendisini de öyle tanımlamış olmasını tercih eder. Ne de olsa Hegel düşüncesinde devlet temel eksendir. Kemal Tahir başka Marksistlere göre yanlış neticelere varmış olsa da kendince Marksist metodoloji kullanan bir münevverdir. Bunu da sık sık tekrar etmekten geri kalmamıştır. Kemal Tahir'ın bu geçmişini saklamak için "zihinsel berraklık ve biriciklik" gibi değerlendirmelere başvurmak, Kemal Tahir'i sahiplenmek isteyen sağın vazgeçemeyeceği çabası ve yöntemidir.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SAĞI VE SOLU

İttihat ve Terakki mensuplarının hatta liderlerinin entelektüel kapasitelerinin halkı ikna edecek güçlü bir ideoloji üretmeye yetmediği malumun tekrarı. Millî Mücadele döneminde bile halkı sürüklemeyi pek başaramadıklarını söyleyebiliriz. Zaten İttihatçılık –sonradan Kemalizmin dile getireceği bir şiar– *bir halk için halka rağmen* hareketi değil midir?

Millî Mücadele sırasında 1. Grup ve 2. Grup arasında çıkan fikri ayrılık Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda vücut bulurken 1926 yılında İzmir suikastı sonrasında Mustafa Kemal önderliğindeki grup diğer grubu tasfiye etti. Bu grup daha sonra Türkiye'nin "sol"u olarak değerlendirilecek, tasfiye edilen grup ise "sağ" sayılacaktır. Aslında söz konusu olan, İttihat ve Terakki'nın sağı ve soludur. Kemal Tahir ise bu "Türkiye 'sol'u"nun, dolayısı ile İttihat ve Terakki'nin de solundadır. Ancak "beka" meselesi itibarıyla İttihat ve Terakki'nin hem sağı hem solu ile paydaştır. Bu paydaşlık temelinde, 1926 tasfiyesine taraf olur. *Kurt Kanunu* romanı ile bu taraflılığını ortaya koyar. Haklı olup olmadıklarına bakmaksızın adil yargılanmayanların mağduriyetini dile getirir. Kemal Tahir'ın Mustafa Kemal Paşa yerine "Sarı Paşa" demesi Türkiye sağının daha farklı bir alakasına mazhar olmasını sağlamıştır. O "sarı"lık, Paşa'nın suyun öte suyun öte tarafından" oluşunun alametidir; dolayısıyla cumhuriyetin kurucu elitinin" bu topraklara yabancılığına" dair imalara yaramıştır.

SARI PAŞA

Kemal Tahir'ın Millî Mücadele'yi ve sonrasını anlatan romanları yazdığında Millî Mücadele dönemini yaşayan ve aktif rol oynayan birçok kişi henüz hayattadır, Kemal Tahir de onlardan biridir.

Mustafa Kemal Paşa etrafında önce "Gazi" sonra da Atatürk olarak bir lider kültü inşa edilmesine bizzat şahit olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra bu kült daha da yükseltilecektir.

İttihat ve Terakki "sağ"ı Mustafa Kemal Paşa'nın tek başına vatanı kurtaran kahraman imajından bir hayli rahatsızdır. Çünkü kendilerinin olmasa bile babaları ya da başka yakınları aktif rol oynamışlardır. Bu rollerin küçümsenmesi ve arka plana atılması kabul edilebilir değildir.

Millî Mücadele'nin başlangıcında "Sarı Paşa" en fazla paşaların arasında birincidir. Birincilikten tek adamlığa çıkışın bir gönül burukluğu yaratığı kesindir. Kemal Tahir'in Atatürk yerine "Sarı Paşa" demesi bu gönül burukluğuna ilaç gibi gelmiştir.

Unutmayalım ki Kemal Tahir'in bilahare Türkiye kanonunda yer alacak eserleri yayımlandığında ülkücü-milliyetçi sağın Mustafa Kemal Atatürk'e yaklaşımıyla günümüzdeki yaklaşımı çok çelişkilidir.

4 Polat Safi, "Yargılamak mı Anlamak mı? Vefatının 37. Yılında Kemal Tahir," *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhu*, der. Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, 2010, s. 121.

5 D. Mehmet Doğan, "Edebiyat ve Tefekkür: Kemal Tahir Örneği," *Kemal Tahir Kitabı* (derleyen Asım Öz), Zeytinburnu Belediyesi, s. 50.

DENİZ KARAGÜL

Kemal Tahır'in Mustafa Kemal Atatürk'e "Sarı Paşa" demeyi tercih etmesi onun "suyun öteki yanından", "Rumeli'nden" olmasına da bir göndermedir. İttihat ve Terakki'nin söz sahibi kadroları umumiyetle "Suyun öteki yanından"dır. İzmir suikastı sonrasında da İttihat ve Terakki'nın "sol"unu oluşturan Cumhuriyet kadroları da "suyun öteki yanından olur umumiyetle. Kaybeden tarafta ise Anadolu kökenliler vardır ya da Anadolu'dan olanlarla ittifak kurmaya yakınlık.

Güdülen milliyetçi siyasetler sayesinde Anadolu'dan da birçok ülkücü-milliyetçi kadro sahne alır. Ama suyun başında umumiyetle "suyun öteki yanından" olanlar vardır. Hal böyle iken tabii ki "Sarı Paşa" hitabı Türkiye milliyetçi-ülkücü sağının ve diğer sağ siyasetlerin alakasını çekecektir.

Günümüz Türkiye sağı bu mevzuyu bırakın gündeme getirmeyi konuşulmasını bile onaylamaz. Öyle ki düzenlenen panellerde Kemal Tahır'ın en az gündeme getirilen kitabı *Hür Şehrin İnsanları*'dır ve bu kitap çok sert bir erken Cumhuriyet dönemi eleştirisi taşır. En son yazdığı *Yol Ayrımı* romanında *Hür Şehrin İnsanları* romanındaki birçok karakterin ve hadisenin varlığına rağmen en azından eleştirinin dili de yumuşar. Ancak bu mevzu da Türkiye sağının alakasını yeteri kadar çekmeyi başaramamıştır.

KEMAL TAHİR'İN İSTANBUL'U

Kemal Tahır'ın İstanbul'u bir çöküşün İstanbul'udur, bir imparatorluğun çöküşünün gerçekleştiği ve de en fazla yaşadığı yerdir. "Kerim devlet"ın sermayeyi tamamen tükettiği yerdir Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir medeniyet timsali olarak gördüğü İstanbul'la ilgilenmez o, ne mimarisiyle ne musikisiyle. Erken Cumhuriyet dönmelerini anlattığı *Hür Şehrin İnsanları* ve aynı zaman aralığında benzer olaylar ve kahramanlarla geçen *Yol Ayrımı* romanında da bu çöküşün sona erdiğini söylemez ya da erebileceğini. Umum olarak imparatorluğun payıtahtından umutsuzdur. Umutsuzluğunun kökeni bir yönüyle entelektüalizm eksikliğidir. Yöneticilerde entelektüel kapasite ve dolayısıyla da entelektüel cesaret göremez ve bundan yakınır. Entelektüel cesaretin yolu ise ama öyle ama böyle sosyalizm ile ilgilenmekten geçer. Karşı çıkılsa bile bir kapasite ile karşı çıkılmalıdır.

Hür Şehrin İnsanları'nda anlattığı İstanbul'un iki

yüzü vardır, kozmopolit olan ve olmayan. Romanın kahramanı Murat bu iki farklı İstanbul'u da yaşar. Göreceli de olsa refaha kavuştuğu İstanbul kozmopolit olan İstanbul'dur. Ancak bu kozmopolit İstanbul'dan bir "beka" inşa etmek imkânsız gibidir. Bir yönüyle *Hür Şehrin İnsanları*'ndaki İstanbul Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* romanının erken Cumhuriyet dönemindeki devamı gibidir. Türkiye sağının Kemal Tahir'in çöküşün sembolü olarak gördüğü İstanbul imgesiyle uğraştığı da pek vakı değildir. Çöken bir imparatorluğun payitahtında yükseliş döneminin eserlerinden hamaset üretmek Kemal Tahir'in gerçekçiliğine pek münasip düşmezdi zaten.

II. ABDÜLHAMİT

II Abdülhamit'e bakış açısını ele almadan Kemal Tahir'i anlamak zor olabilir. Zoru kolaya çevirmek için, *Yorgun Savaşçı* romanındaki bir diyaloga bakmamız mecburidir.

> Yolu yoktu doktor! Ben bu meseleyi çok düşündüm' sen de düşünmüşsündür, var mıydı?
>
> – Vardı Paşa Emmi!
>
> – Nerede?
>
> – Abdülhamit'te...
>
> – İndirmekle suç mu işledik?
>
> – Galiba...
>
> – Anlamadım! "Hürriyeti almak da suç" suç diyeceksin neredeyse!
>
> – Hayır! Kim istediydi, bizden bu hürriyeti? diyeceğim?
>
> Halil Paşa birden ciddileşti.
>
> – "Millet" diyeceksiniz ister istemez!
>
> – Bu evet biraz yavaş çıktı Paşa emmi! Biz bir avuç asker-memur takımıydık. Koca imparatorluğa yaygın gizli açık hiçbir politika örgütü yokken, milletin hürriyet istediğini nereden anladık."[6]

Kemal Tahir, İttihat ve Terakki'ye yönelttiği eleştirilerin en ağırlarını Farmason lakaplı doktor Münür'eyaptırır. Doktorun eleştirdiği kişi de Enver Paşa'nın küçük amcası Halil Paşa'dır. Bu diyaloğa göre Abdülhamit'i tahtan indirmek büyük hata olmuştur. İttihat ve Terakki'nin Abdülhamit ile kuracağı iktidar kombinasyonunun, partinin mutlak hâkimiyetinden çok daha hayırlı olacağını, o zaman belki de imparatorluğun çöküşünün bu kadar hızlı ve kahredici olamayacağı ihtimalinin altını çizmektedir. Roman Doktor Münir'in kalfası Gülnihal'e Abdülhamit'e övgüler düzdürerek ve İttihatçılara lanetler okutarak halkın bakışının da bu yönde olduğuna işaret etmekten geri kalmaz. Sultan Reşat'ın konyak müptelası olduğunu belirterek, hal edilen padişah ile tahta geçirilen padişah arasındaki farkın nelere mal olmuş olabileceğine dikkat çeker.

Ancak bu dikkat, Necip Fazıl'ın "Ulu Hakan Abdülhamit Han" tanımlamasına da Kemalist söylemin "Kızıl Sultan" tanımlamasına da uymaz. Abdülhamit'i övenlerle yere batıranlar arasında hakemliğe soyunmuş gibidir Kemal Tahir. Hal edilmesini bir mağduriyet olarak değerlendirirken belli belirsiz Abdülhamit'i kollar gibidir

II. Abdülhamit'e bu bakış açışı, Kemal Tahir'ın Türkiye sağı ile solu arasındaki tartışmalı konumunun bir fragmanı gibidir.

Türkiye solunun, ki bu solu İttihat ve Terakki'nın solu anlamında kullanıyorum, "eski" ve "geri"nin simgesi saydığı II. Abdülhamit sağın alaka ve sempati alanındadır.

DEVLET ANA - KERİM DEVLET

Türkiye sağının Kemal Tahir'e dikkat kesilmesi asıl *Devlet Ana* romanı sayesindedir. Sağın mümeyyiz vasıflarından Osmanlı İmparatorluğu'nun yok sayılmasına ve ya onunla bağların radikal biçimde koparılmasına *Devlet Ana* karşı çıkar. Devlet Ana her şeyden önce Osmanlı'ya muhabbetin ifadesi olarak okunmuş ve sahiplenilmiştir. Mamafih Türkiye sağının da Osmanlı'ya bakışında ayrımlar vardır. Ülkücü-milliyetçi olmayan sağ Osmanlı İmparatorluğu'na sadece veya esasen İslami mahiyeti itibarıyla sahip çıkma hevesindedir. Dolayısıyla Kemal Tahir'e mukaddesatçı ve İslamcı sağda ülkücü-millıyetçi çevrelerden gördüğü oranda alaka ve saygı gösterilmemiştir.

Kemal Tahir'ın Osmanlı'ya bakışı diğer millıyetçilerden de farklıdır. Anadolucu milliyetçiler milliyetçiliklerinin başlangıç noktası olarak umumiyetle 1071 tarihini mılat kabul ederken Kemal Tahır bu tarıhı 200 yıl kadar öteye taşır. Selçukluların devlet yönetme şeklındeki Farsilik, "kerım devlet" kavramına müsait değildir, bellı ki. Selçuklu, "kerim devlet"ın kurulması için çökmesi gereken bır im-

6 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 142

paratorluktur. Selçuklularda onun alakasını çeken, Türklerin devlet kurabilme kabiliyetinin vücut bulması olsa gerektir. Yine de *Devlet Ana* romanının sonunda silahı bırakıp kalem ehli olmaya karar veren Kerim Can'a Selçuklu veziri *Siyasetname*'sini okutmaktan geri kalmaz. Ertuğrul Gazi *Devlet Ana* romanında kurucu devlet adamı olarak belirtilir. Moğollara vergisini zamanında göndererek her şeyden önce beyliğinde yaşayanları Moğol belasından uzak tutmaktadır. Ancak diğer taraftan bu, Cengiz Yasası'nın tahta geçme ilkelerinin yani Moğol asaletinin de teyididir. Bilahare *Devlet Ana* Cengiz asaleti yerine Oğuz asaletine bağlı olmayı koyarak 15. yüzyılda üretilen tezleri ve efsaneleri kabullenir. Oğuz asaleti ülkücülerin her daim var olduğunu varsaydığı bir asalet anlayışıdır. Bu sebeple Kemal Tahir'in belli belirsiz vurguladığı Cengiz asaletinden Oğuz asaletine geçiş teması ile ilgilenmez. İslâmcılar ise bu asalet meselesi ile hiç ilgilenmez. Ortak paydaları, Osmanlı'nın ama öyle ama böyle Batı'nın karşısında duran bir anlayışı vurgulamasıdır.

Kemal Tahir "kerim devlet" kavramını ileri sürerken kafasını bu kavrama yatırmak için çok mücadele etmiş olmalıdır. *Devlet Ana* romanının içerisindeki bir bölüm, "kerim devlet"in de "kirli" siyasi oyunlardan ne kadar uzak olabileceği sorusunu sormaktan geri kalmadığını düşündürür:

> Bu elçiliğin Kaplan Çavuş'a düşmesi, Yunus Emre ozanın, kendisi doğmadan önce meydana gelmiş Baba İlyas meselesinden Ertuğrul Bey'e küskün olmasından, bu küskünlüğü Osman Bey'e de aktarmış bulunmasındandı. Kırk beş-elli yıldır gerçeği aydınlanamamış bu karmakarışık olayda, Selçuk Sultanı İkinci Giyasettin Keyhüsrev'in, vezirlerinden bile sakladığı baskını, Ertuğrul Bey'e hazırlattığı, bir gece, bir uygun yerde buluşup ılgarla Çat nahiyesine giderek Baba İlyas'ı cuma namazını kılarken öldürdükleri söyleniyordu.[7]

Eldeki bilgiler Baba İlyas'ın idam edildiği yönünde. Ancak Kemal Tahir, Baba İlyas'ın Ertuğrul Gazi'nin de karıştığı bir komplo ile öldürüldüğünü öne sürüyor. Bu paragraf sağ okurun ilgisini pek çekmez. "Kerim Devlet"ın kurucusuna Bitinya ucunun yurtluk olarak verilmesinin bir komploya hatta bir suikasta bağlı olması, "Kerim Devlet" kavramının Kemal Tahir'in zihninde de tartışmaya açık bir ucu olduğuna dair bir işaret sayılabilir. "Batı" karşısındaki "beka" davasını Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar taşımaktan kendini alamamıştır. "Yahu yine yanılmışız" diyebilmek için bir arka kapı bırakmak üzere bu komplo teorisini romanına yerleştirmiş olabilir mi?

Bu mevzuda araştırmacı Muhammed Hüküm'ün bir yorumu vardır:

> Devlet Ana'da Yunus Emre'nin Baba İlyas isyanı dolayısıyla Ertuğrul Bey'e kırgınlığından vazgeçmesi dinin devlet karşısında ancak tamamlayıcı sosyolojik bir olgu olarak kavranıldığının göstergesidir. Dikkat edilirse Kemal Tahir'ın din konusunda geliştirdiği önyargıların din adına oluşturulan hurafelere ve dinin politik bir menfaat olarak kullanılmasına yöneldiği görülebilir. Kemal Tahir'in Türk tasavvufuna karşı geliştirdiği bu olumlu bakış açısı *Devlet Ana*'da ahilik gibi hem dinî hem sosyal özellik gösteren bir yapıda devam eder.[8]

Yazar, "kerim devlet"in kurulduğu coğrafyanın bir yurtluk olarak verilmesinde siyasetin kirli yüzünün rolünü hiç umursamıyor. Kemal Tahir'ın üzerinde durmaya çalıştığı bir nüansı görmemezlikten gelme çabası bu.

70'li yılların başında ülkücü hareket henüz "toplumculuk" iddiasıyla bağını koparmamıştı. Alparslan Türkeş'in Dokuz Işığı'ndan biri "toplumculuk"tu. Belki de MHP'nin oy oranı sadece Tanrı Dağı'yla artmış olsa, Hıra Dağı'na çıkmak gerekmeyecekti. "Milliyetçi toplumcuyuz, kuracağız Turan'ı" diye başlayan marş hâlâ söylenebiliyordu, unutturulması belki de yasaklanması sonranın işidir. Gerçi milliyetçi-toplumculuk Batı dillerine çevrilince *Nasyonal Sosyalizm* gibi bir kavram ortaya çıkıyordu ama "halisane" toplumcu yönü ağır basanların varlığını da göz ardı etmemek gerekir. "Kerim devlet" kavramı hem güçlü hem de adil bir "sosyal" devlet çağrışımı yaptığı için özellikle bu toplumcu eğilimlere hitap etti.

Devlet Ana, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Kurt Kanunu* ve diğer romanlarının açtığı yolun ve ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) tartışmalarının ülkücülerin entelektüel çabalar içerisinde olanlarının alakası-

7 *Devlet Ana*, s. 265.

8 Muhammed Hüküm, *Şair-Sosyolog Kemal Tahir*, İthaki Yayınları, 2017, s. 115.

nı çekmesi kaçınılmazdı. "Kerim Devlet"in hayata geçirilmesinde acaba ATÜT kavramının sunduğu tarihsel mirasın bir katkısı olabilir miydi? ATUT milliyetçilikle buluşturulabilir miydi? Bu alakada başrol ATÜT kavramının kendisinden çok Sultan Galiyev'e aitti. Hakkında bilinen, Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde dersler verdiği, sosyalist birleşik bir Türkistan kurmak istediği, bilahare de Stalin tarafından susturulduğu idi – aslında öldürüp öldürülmediği bile bilinmiyordu. Birleşik sosyalist bir Türkistan daha da büyüyerek Turan neden olmasındı ki? Dünyaya hâkim olma ülküsü sosyalist ya da kapitalist olsa ne fark ederdi? Soğuk Savaş döneminin iki devinin biri sosyalist biri kapitalist değil miydi? Hâlâ milliyetçi-toplumculukla bağların tamamen kesilmediği bir atmosferden bahsediyoruz netice itibarıyla. Kemal Tahir ülkücülere aynı zamanda Sultan Galiyev'i tanıştıran, hediye eden kişiydi. Sultan Galiyev'in Lenin'e Asyatik üretim biçimi ile Marksizm uygulamaları arasında yeni bir dengenin kurulmasını gerektiğini söylemesi Kemal Tahir'in ATÜT alakasının şiarı gibidir. Bu fikre itibar etmeyen Sovyetler Birliği'nin Kemal Tahir'de bir değeri yoktur. Bununla birlikte Kemal Tahir'in Sultan Galiyev ile alakalı geniş kaynaklara ulaşabildiğini ve bu konuda yetkin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir

Kemal Tahir için millilik ve yerlilik birbiri yerine ikame edilecek kavramlar olduklarından, devletin millîliği çözümün ta kendisidir. Lenin ve Galiyev'e göre ise milliyet sorunu ve milliyetçilik, çözülmesi gereken bir meseledir. Kemal Tahir'in Mollanur Vahidov'dan ise haberi yoktur.[9] Kısacası Kemal Tahir'in ATÜT literatürü hakkındaki bilgisi yetersizdir. Bunu söylemek Kemal Tahir'e haksızlık değil bir saygı ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Türkiye sağının bu meseleye alaka göstermesini beklemek de anlamsızdır. Sürekli sağcılaştırılmaya çalışan bir Kemal Tahir imgesine ters düşecek konular kategorisindedir çünkü.

9 Halit Kakınç *Sultan Galiyev ve Milli Komunizm* kitabında (Bulut Yayınları, 2003) Vahidov dan Galiyev in öncülü diye bahseder Hüseyin Adıgüzel de *Milli Komünizmin Öncüleri* kitabında (İleri Yayınları, 2006) Vahidov'un Galiyev in fikri planda hocası olduğu tespitinde bulunur Ahmet Kardam'ın *Mustafa Suphi* kitabında da (İletişim Yayınları, 2006) arka planda Vahidov a bu misyonu yüklediğini söyleyebiliriz

TOPRAK REFORMU, KÖY VE KÖYLÜLÜK

60'lı ve 70'li yıllarda toprak reformu çok tartışılan siyasi bir mevzudur. Türkiye solu (ve daha solu) köylüye toprak dağıtılmasına taraftır İttihatçı Marksist Kemal Tahir ise buna karşıdır

> Mülkiyet fikri olmayan bir insana sen istediğin kadar, 'Sana toprak vereceğim' de, bel bel yüzüne bakar, işte o kadar. Sen bir kere kimin malını kime veriyorsun? Sonra sen kim oluyorsun da ağanın malını başkasına verecekmişsin?... Neyin nesisin sen!... Ya sonra ağa ne yapar adamı n'apar... Eşekten düşmüşe dönmez misin?[10]

Babasını anlattığı *Bir Mülkiyet Kalesi* romanında da esasen bu fikri fazlasıyla işlemiştir. *Dost* dergisinin Şubat 1961 sayısında Fethi Naci'nin yazısına cevaben yazdığı mektupta aslında toprak dağıtmanın sadece Türkiye'de değil tüm dünyada gereksiz olduğunu ifade eder: "Bugün yalnız 'Toprak Dağıtmalı' demenin hiçbir şey olmadığını, dünyanın da Türkiye'nin gerçeklerine hiç uymadığını elbette bilirsin."

Karşı oldukları "köylüye toprak dağıtma" projesine Türkiye solundan da bir karşı çıkışın olması elbette ki sağı ilgilendirecekti. Köylüye toprak dağıtılması bir yönüyle de köylüyü köyde tutma çabası olarak değerlendirilebilir. Kemal Tahir her ne kadar romanlarında köylü kahramanlarına karşı acımasız davranmış olsa da onlarla mahpus damında dostluk kurmayı başarabilmiştir. Karşı olduğu şey köylülük değil "köylü kurnazlığı"dır. Köylülerin birbirlerine karşı acımasızlığıdır. Köylünün bu küçük kurnazlık oyunları içinde gelişip çiftçi olmayı da başaramadığı için yetersiz üretim neticesinde yokluğa mahkûm olmasına da gönlü elvermez Kemal Tahir'in.

Köy romanlarında çizdiği din adamları portreleri de köylü kurnazlığından öteye geçebilmiş kişiler değildir, onları din adamı oldukları için değil köylü kaldıkları, köylü kurnazlığı ile hareket ettikleri için eleştirir. Din adamı olarak sahip oldukları yarım yamalak bilgileri köylüyü sömürmek ve onun üzerinde otorite kurmak için kullanırlar. Köyde din bir varoluş meselesi değil bir ritueller toplamıdır ve bu ritueller toplamının icrası estetikten de tamamen uzaktır.

10 İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, 1980, s 52-53

Sağırdere ve *Körduman* romanlarındaki kahramanı Yamörenli Mustafa'ya, Ankara'ya gıdıp taş ustalığı öğrendiği halde köylü kalmakta ısrar ettiği, taş ustalığını bir adım öteye taşımadığı ve şehirli olmayı hiç düşünmediği ya da buna cesaret edemediği için alabildiğine acımasız davranır. Köyden bir medeniyet tasavvuru çıkmayacağının sürekli altını çizer köy romanlarında. Halbuki Türkiye solu o günlerde köy romanlarını öne çıkarmakta hatta kanon haline getirilmesi için uğraşmaktadır. Köylüsüz bir köylülük yüceltilmesi yapılır bu söylemde. Bu noktada (da) Kemal Tahir Türkiye solu ile ters düşer.

Bu ters düşme tabii ki Türkiye sağının alakasını çeker ancak bu alaka sadece o ters düşme ile alakalıdır. Türkiye sağı Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* hariç köy romanlarına pek alaka göstermez, onun köy romanları o yakada pek okunmaz, düzenlenen bol miktardaki Kemal Tahir toplantılarında köy romanları fazla konu edilmez. Ülkücü sağa da Kemal Tahir'ın köy romanları kendi ideolojik ve kişisel yakın geçmişlerinin nakış taraflarını hatırlatır. Ülkücü sağ 1944'te CHP'den dışlanan/kopan bir fraksiyon olarak, "Köylü milletin efendisidir," hamasetini gerçek olmasa bile benimsemişti. Köycülük Türkçü dergilerin ideolojik temel şiarları arasındaydı. Köylü, şehirli gibi bozulmamış, ırken de karışmamış "arı" Türk'ün simgesiydi. Kemal Tahir ise "Köylü milletin efendisi filan değildir" demekten gocunmaz. *Bozkırdaki Çekirdek* hariç Kemal Tahir'in köy romanları sağın çok alakasını çekmez, sadece Yaşar Kemal'ın eşkıyalığı yüceltmesine karşılık devletin yanında duruyor olması ile umumi bir itibar gösterilir. Köydeki cinsellik ya da kurnazlık gibi mevzular pek gündeme getirilmez.

Bozkırdaki Çekirdek bilindiği gibi Köy Enstitüleri'nin eleştirisidir. Önce Kemal Tahir'ın bu mevzudaki açıklamasına bakalım:

> Sonrasını biliyorsun, Stalin efendi şaşırıp toprak istedi, üs istedi diye, İsmet Paşa muhalefete kurban veriyor bu koskoca teşebbüsü ve Anadolu köylüsü bir daha aldatıldığını anlıyor! Milletin kafasına, Devletin kendisini aldatabileceği bir kez girerse, artık onu oradan çıkarmak zordur; Devlete güvenini sağlamanın yolu kapanır. Bir Devlet aldatmacası olduğu için Köy Enstitülerinin kuruluşunu eleştiriyorum. Bana 'Sen Köy Enstitülerine neden düşmansın?' diyorlar. Yahu ben Köy enstitülerine değil bu enstitülerin kuruluş biçimine karşıyım Devletin Milleti aldatmasından yana değilim .. Devlete, sorumsuzluğunun hesabını sormak istiyorum.[11]

Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın 1944 yılında Osman Yüksel Serdengeçti'ye söylediği sözleri de ıskalalarsak Köy Enstitüleri'ne devletin bakışını eksik bırakmış oluruz. O sırada Nevzat Tandoğan 15 yıllık Ankara valisidir. *Sağırdere* ve *Körduman* romanlarının ana karakteri Yamörenli Mustafa'nın Ankara gurbetine gittiği zamanlara da denk gelir Nevzat Tandoğan'ın valiliği:

> Ulan öküz Anadolulu! Sizin milliyetçilikle, komünizm ile ne işiniz var? Milliyetçilik lazımsa bunu biz yaparız. Komünizm gerekirse onu da biz getiririz. Sizin iki vazifeniz var: Birincisi, çiftçilik yapıp mahsul yetiştirmek. İkincisi askere çağırdığımızda askere gelmek.[12]

Bozkırdaki Çekirdek romanı sözcülüğünü bir nevi Nevzat Tandoğan'ın yaptığı bakış açısının sert eleştirisi olarak algılanır. Ekonomik olarak daha alt seviyeden gelen ve Cumhuriyet elitinin imkânlarına kavuşma imkânı pek bulunmayan ülkücü-milliyetçi sağ ama öyle ama böyle bu toplum mühendisliğine kurban olmuş bir geçmişten gelmektedir. Enstitü mezunlarının umumiyetle komünizme ucu açık şekilde solda yer alması komünizmle mücadele fikriyatında teşkilatlandırılan ülkücülerin ister istemez alakasını çeker, en azından entelektüel çaba içerisinde bulunanlarının. Köy Enstitülerini eleştirmesi nedeniyle sağda sevgiyle kucaklanan bu roman, ülkücülerin alakasını ayrıca bu yönden de çeker. Tabii, köylü kurnazlığını gayet acı bir şekilde eleştiren kısımlar görmezden gelinerek.

CHP-ORTANIN SOLU

2018'den beri CHP milletvekili olan Doç. Dr. Yunus Emre, 2016'da kendisine Kemal Tahir'ın Türkiye solu üzerindeki izleriyle ilgili sorulan soruya çarpıcı bir cevap verir.

11 İsmet Bozdağ: *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, 1980, s. 125

12 Akt. Osman Yüksel Serdengeçti: *Kara Kitap - Bir Devrin Yüzkarası*, Berikan Yayınevi, 2016.

• *Günümüz solunda Kemal Tahir'in izlerini görebiliyor musunuz?*

– Bence artık Kemal Tahir'in izleri kalmadı. Kemal Tahir konusundaki çalışmaları ile öne çıkan Kurtuluş Kayalı'nın bir sözü vardır: 'Kemal Tahir herkesi, her Türk aydınını hayatının bir döneminde çarpmıştır' bence bu çok doğru. Tahir, herkesi çarpmıştır ama doğal olarak bu çarpma geçici. Çarpıyor ve sonra etkisi geçiyor. Mesela 2000'lerdeki Ecevit'te Kemal Tahir etkisi artık yoktur. Ben eminim Deniz Baykal'ı da bir dönem çarpmıştır. Solda olup Kemal Tahir tarafından çarpılmamak mümkün değil ama bir de Türkiye'nin bu hareketli, cıvıl cıvıl siyasi ortamı, gürül gürül yaşanan bu siyasi ortam da insanları etkiliyor. Bu nedenle çoğunlukla Kemal Tahir sizi çarptığı ile kalıyor. Siyasi projeye dönüşmüyor.[13]

Bu sorunun cevabı iktidar olmak ile alakalıdır. İktidar olmak devletçi olmak ve de devletlu olmak manasına gelir. İktidar olduğunda, artık sol olmak gerekmiyordur. Burada devletın Kemal Tahir'in "kerim devlet" tasavvuru ile bir alakası yoktur artık. Kemal Tahir tarafından "çarpılmış" olmanın, iktidar olmaktan hatta ebediyen iktidar olma hülyalarından vazgeçmek anlamında yorumlandığını anlarız. 2000'li yıllardaki Ecevit ve Deniz Baykal bunun birer misalidir.

Halbuki Kemal Tahir başta Ortanın Solu tercihinden ve Ecevit'ten çok umutluydu. Ama zaman onun umutlarının tersine ilerlemiştir. Bu vaziyetten en çok Türkiye sağı memnun olmuştur muhakkak ki. CHP sadece kendilerinden biraz daha solda –daha seküler– bir yer işgal etmiştir; aslında o da sağdadır ama "sol" adıyla öyle bir yer işgal etmiştir ki, onu yerinden edebilmek çok zordur. Kemal Tahir bu kaotik tıkanmaya şahit olabilse umutlarının niçin ve nasıl boşa çıktığına dair kendisiyle bir hesaplaşmaya muhakkak giderdi.

NETİCE YERİNE

Kemal Tahir benim kişisel tarihimde çok mühim yer tutan bir şahsiyet. Bizatihi gelişen olaylar içerisinde sıkışıp kaldığım sağda daha da sağa kayabilme potansiyeli taşıdığım bir zamanda 19 yaşında (1977'de) bana yeni ufuklar açarak düşünmesini öğretti. Hamasetten boğulurken, hamasetin beyhudelığını öğretti. Mesela "Köylu milletin efendisidir" hamasetinin ne kadar boş olduğunu Kemal Tahir'in köy romanları sayesinde öğrendim. Erken Cumhuriyet döneminin bir asrı saadet dönemi olmadığını öğrendim. Tarihi nasıl okumak gerektiğini sayesinde öğrendim. Öyle ki bugün için Kemal Tahir'in "kerim devlet" kavramının ne kadar isabetsiz olduğunu yine Kemal Tahir'in bana öğrettikleri üzerinden öğrendim.

Cemal Kafadar'ın *Kendine Ait Bir Roma* kitabını (Metis Yayınları, 2017) okurken, ikisinin çağdaş olmadıklarına çok üzüldüm. Üzüldüm çünkü Kemal Tahir'in günümüzün Cemal Kafadar ve onun paralelinde düşünen tarihçileri okuyup onlarla tartışabilse belki de "kerim devlet" kavramı için, "Yahu, biz yine yanılmışız galiba, arkadaş!"[14] diyebileceğini düşünmekten kendimi alamıyorum. Kemal Tahir düşünmekten ve yanılmaktan korkmazdı ki!

Ancak günümüzde Kemal Tahır algısı bambaşka bir yönde ilerliyor. Kerim olsun ya da olmasın, Devlet'ın her şeyin merkezinde olması yönünde. Kemal Tahir'in sağda bu kadar alaka görmesinde, devleti icraatından bağımsız olarak, bizzat kerim olarak görüp yüceltmeye hazır bir anlayış hâkim.

İttihatçı "sağ" tarafından sahiplenen Kemal Tahir, İttihatçı "sol"un ve İttihatçı "sol" ile geçişken bir yapıda olan devrimci "sol"un alakasını her geçen gün kaybetmeye de mahkûm bulunuyor. 60'lar ve 70'lerde devrimci sol ile temas etmeyen, onların yaptıklarını pek umursamayan ve bunu hatırlayanlar varken bu mahkumiyet daha da uzayacağa benzer.

Ve ortada Türkiye sağı tarafından donmuş, dondurulmaya devam eden bir Kemal Tahir imgesi var. Üşenmezseniz Zeytinburnu Belediyesi tarafından yayımlanan *Kemal Tahir* kitabına bakınız. 800 sayfalık bu kitap arada birkaç kırıntı hariç sanki bunun için hazırlanmış.

Kemal Tahir'den öğrendiğim gibi düşünerek bugün artık Kemal Tahir gibi düşünmüyorum, ancak bu, düşünme ustama saygımı bir nebze olsun azaltmıyor!

13 İrfan Bozan, aljazeera.com.tr, 21 Nisan 2016

14 *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, s. 188.

Sınıfsız, zümresiz, kaynaşmış, müteşekkil toplum: *Devlet Ana*

OSMAN ÖZARSLAN

> Bir ülkede düzen bozulursa, her şey bozulur. Buralarda, düzeni güçlü sultanlar tutar Eskiden halifeler, sultanlar da ahi şalvarı giyermiş .. Çıraklar da ahi sofrasında yermiş... Giderek bir kazandan yemek, "bekâr kalfalara kaldı. Zenginleşen ustalar evlenip çekildi... Parasız çabalayan çıraklar kapı dıplerinde, yarı aç sürünür. Duyduğum doğruysa, pek umursayan yokmuş Ahi Baba töresini şurda burda... Şeyh Edebâlî başkadır. Tuttuğu uzar tutamak olur, basuğı düzelir basamak olurdu. Ben görmedim, kerameti söylenir (*Devlet Ana*, Kemal Tahir)

Kemal Tahir'ın, 1967 yılında yayımlanan *Devlet Ana* kitabı tarihsel ve edebi özellikleri bakımından oldukça önemli bir kıtaptır ve Türkiye edebiyatı içinde, yalnızca edebi olarak değil, tarihsel-siyasal tartışmalarla girişmiş olduğu ilişkiler bakımından da oldukça önemli bir yerde durur.

Devlet Ana, Osmanlı'nın henüz bir beylik halinde olduğu ama büyük bir tarihsel potansiyel biriktirdiği ve tarih sahnesine çıkmak üzere olduğu 1290'lı yıllarda geçer. Bu bakımdan, kitabın kahramanları da ya bizzat Şeyh Edebalı, Ertuğrul Gazi, Osman Bey, Orhan Bey, Yunus Emre gibi tarihsel kahramanlardır ya da tarihsel temsiliyeti olan Bacı Bey (Baciyan-ı Rum kadınlarının lideri), ahiler, cavlaklar, şövalyeler, tekfurlar, gaziler, esirler, Turkapol Uranha gibi tiplerdir. Kitap dil, anlatım ve hikâyelerin epikliği bakımından, Dede Korkut Masalları, Hamzanameler ve Battalnamelere benzer.

Fakat kitabı özellikle politik bakımdan 1960'ların tartışmalarının merkezine taşıyan asıl unsur, *Devlet Ana*'nın, Kemal Tahir'in Feodalizm vs. Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışmalarında tuttuğu pozisyon için bir tür manifesto şeklinde kaleme alınmış olmasıdır. Dolayısıyla kitap teknik olarak AKP hükümetinin 2010'dan beri imal ettiği kendi iktidarı için bir Osmanlı-Selçuklu anlayışına benzer bir şekilde, Kemal Tahir'ın 1960'lı yıllar Türkiyesi muhalifleri için, Türklüğü ve devletçiliği de içerecek bir Osmanlı şablonu oluşturmasıdır.

1960'lı yıllarda özellikle 27 Mayıs darbesinin ardından, muhalif hareketler, sosyalist örgütlenmeler, cuntacı faaliyetler, ulusal kurtuluşçuluk fikri önemli oranda yükselişe geçer. Üstelik, bunların hangisinin nerede başlayıp nerede bittiği belli olmadığı gibi, DP ve Menderes'lerde cisimleşen halk düşmanlığının karşısında olmak, anayasalcılık, anti-emperyalizm gibi başlıklar kesişim kümesinin içindeki karambolü büyütmektedir. Tüm bu karmaşanın içerisinde, Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının çıkardığı *YÖN/Devrim* dergileri büyük bir ideolojik merkez olarak, tüm bu çevrelerin tarih-iktisat-sosyoloji-teori gibi konularda hizalandığı oldukça güçlü bir hat oluştururlar.

Avcıoğlu ve arkadaşları, klasik Kemalist çizgiyi takip ederek, Osmanlı ile aralarına büyük bir çizgi çekerler ve bilhassa Osmanlı'nın Türkiye'nin milli

unsuru olacak olan Türkmenleri ezdiği ve aralarında derin sınıfsal çatışma olduğu fikri üzerinden, Osmanlı toplumunu bir bütün olarak sömürgeci bir devlet olarak görürler. Avcıoğlu, 1968'de yayımlanan *Türkiye'nin Düzeni* (2001) ve 70'lerin sonundan itibaren yayımlanacak olan *Türklerin Tarihi* (5 cilt) isimli çalışmalarında, Osmanlı'yı halkın sömüren ama özellikle 17. yüzyıldan itibaren Batı tarafından sömürülen işbirlikçi asalak bir sınıf olarak değerlendirir. Ki, bu analiz daha önce de söylediğimiz gibi bir yandan Kemalist tarihin Osmanlı'yı yerleştirdiği pozisyon, diğer yandan da kapitalist olmayan anti-emperyalist yolun bağımsızlıkçı kodları ile de uyumludur.

Fakat, Marx ve Engels'in mektuplaşmalarında değinip geçtiği Asya Tipi Üretim Tarzı yaklaşımı, Fransa Komünist Partisi, SBKP ve kimi batılı entellektüellerin 1930'lardan itibaren yürüttükleri tartışmalarla yeniden canlanır (Fogel, 1988), Türkiye'de 1960'lardan itibaren çeviri eserlerin gösterdiği nicel artış ve konuya ilgili muhalif aydınların teveccühü ile de (Belli, 1968; Boran, 1962a; Boran 1962b; Divitçioğlu, 1965, 1966, 1981) Türkiye'ye ithal edilir. Böylelikle, Hikmet Kıvılcımlı'nın *Osmanlı Tarihinin Maddesi* (1974) gibi eserlerinde zaten uzun zamandır savunduğu görüşler, ATÜT tartışmaları ile yeni bir boyut kazanır. Zira, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınıf merkezli tartışmalar en azından Sovyetler'in kan kaybına paralel büyük bir erime yaşamıştır. Dahası gene Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı'nda kendi eliyle şişeden çıkardığı faşist olmayan ulusçuluk ve anti-emperyalist burjuvazi söylemleri, BAASçılık üzerinden büyük bir güç kazanmış ve Türkiye'de de 27 Mayısçılık üzerinden önemli bir pozisyon elde etmiştir

Kemal Tahir'in uzun cezaevi yılları ardından yazdığı *Devlet Ana* kitabını işte tam da bu ortamda, Osmanlı'nın dolayısıyla Türkiye'nin rejimlerinin niteliğinin ne olduğuna ilişkin edebi özellikleri de olan politik bir ütopya olarak okumak mümkündür

Aslında feodalizmin bir formu ya da ayrıca değerlendirilebilecek bir tarihsel üretim tarzı olarak ATÜT, elbette sonradan onu kooperatist bir biçimde yorumlayacak olanların heves ettiği biçimde, sınıfsız-sömürüsüz pastoral bir toplum çerçevesi çizmiyordu. Dahası, konuyu Türkiye'de tartışan muhalif aydınlar da meseleyi genel olarak buradan tartışmadılar. Fakat, Kemal Tahir, zaten istismara açık, sınırları belirsiz, basit bir mukaddimeden ibaret olan ATÜT'ü de Osmanlı'nın sınıfsızlığını, kaynaşmış, müteşekkilliğini inşa etmeye yarayan basit bir teorik aparata indirgedi. Türkiye'de, Kemalizm'in oldukça erken dönemlerden itibaren, Ziya Gökalp (Parla, 2016) aracılığıyla kendisini yerleştirmeye çalıştığı ve resmi komünistleri, komünist partileri ve Kadro hareketini bir tür nasyonal sosyalist parti ya da en azından kooperatist maya olarak kullanmaya çalıştığı da hatırlanırsa, buranın velut bir zemin olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

Marx ve Engels arasındaki tartışmalara/mektuplaşmalara[1] dayanan ATÜT tartışması, dikkatle ele

1 Karl Marx to Friedrich Engels, 2 June 1853, Karl Marx and Friedrich Engels, Selected Correspondence 1846-1895, Dona Torr, çev. (1942, Westport, Conn., 1975), 64-66.

alınmadığında, pek çok diğer kavram gibi, örneğin anti-emperyalizmin rahatlıkla cuntacılıkla zenofobi arasında bir yere düşmesi gibi, rahatlıkla kooperatist bir aparata dönüşebilir. Çünkü, tartışmanın başladığı yer mülkiyet meselesidir ve Asya toplumlarını klasik feodal değil de ayrı bir başlık altında ele almayı mümkün kılan şey, 'toprakta özel mülkiyetin olmaması'dır. ATUT'ün en önemli özelliği budur. Özel mülkiyetin gelişmemesinin ise coğrafi, hidrolojik, demografik nedenleri vardır. Asya'nın çetin coğrafyaları ancak büyük güçlerle bayındır hale getirilebilir ve bu gerçeklik her biçimde despotik bir devlet babayı doğurur. Kemal Tahir'in romanından baktığımızda ise devlet despotik baba değil, tatlı-sert bir anadır. Ki bu analık müessesi kitap boyunca oldukça idealize edilerek indirgenir. Romanın Türk-Müslüman kadınları (örneğin Bacı-Bey, Aslıhan, Bal Hatun, Nilüfer) manevi-ahlaki olarak Müslüman, ama evlilik, cinsel hayat, savaşçılık bakımlarından tümüyle sekülerlerdir.

Asya coğrafyasının doğal şartlarından ortaya çıkan bu sosyal yapı, özel mülkiyetsiz mülkiyet yapısı ve despotik devlet ara sınıfların ortaya çıkmamasına ya da eser miktar ortaya çıkmasına sebep olur. Böylelikle, feodalizm için ara sınıf olan ama kapitalizmin asıl aktörü olacak olan burjuva-zanaatkâr-tüccar sınıflar buralarda yeterince gelişmez. Bu sosyal yapı, dünyadan izole, kendi kendine yeten (handiyse komünal diyebileceğimiz) bir köy toplumu yaratır. Bu köy toplumunun bir başka özelliği de, kölelik toplumunun kölesi ya da feodal toplumun serfinden farklı olarak, ATUT köylüsünün hür olmasıdır. Ki, romanda Bilecik'te hancılık yaparak geçimini sağlamaya çalışan Mavri ile oraya imparator olmaya gelen Sen Jan şövalyesi Notus Gladyüs arasında geçen konuşmalar zaten bu farkı vurgulamak üzere yapılır gibidir. Mavri işinde gücünde, öksüz-yetim bir çocuk olmasına rağmen ablası ile birlikte Bitinya'da malı ve canı Osmanoğulları tarafından korunan, vergisini verebildiği kadar veren hür bir zanaatkârdır ve uçlarda bu düzeni şöyle anlatır:

> Türkmen kitabının kavlince, varlıklılar, mallarının onda birini yoksullara verecek. . Hıristiyan reayadan haraç alır. "Alır" dedimse, varsa alır. Ertuğrul Bey'in gücü yeterse yoksula, üste verdiği

LEVENT GÖNENÇ

> olur. Bu sebeple beylik sürüleri azalmıştır iyicene! Beyin uç sürüsü olmak kanundur Türkmen'de... Biz her bir sürüyü üç yüz baş sayarız! Yoksulu doyurmaktan, çalışmaz aptal takımını, savaşçı dervişleri besleyeceğim derken, Ertuğrul Bey'in sürüleri yüzer, yüz ellişer kalmıştır. Demircan eniştem geçende dedi ki: "Yoksulluğa alıştık, koca Tanrı'ya şükür, ah, şu Moğol valisinin yıllık armağanları olmasa". (*Devlet Ana*)

Notus Gladyus ise geldiği Napoli ve Avrupa'nın sisteminin, ağır vergiler, feodal beyin mutlak despotizmi, köleliğe yakın bir serflik biçimi olduğunu ballandıra ballandıra anlatır.

> – Höst! Bundan böyle aklına yaz, hiç unutma! Şövalye adayısın! Dahası benim bayraktarımsın! Soylu Hıristiyan hiç suçlu olmaz. Çünkü soylunun soyluluğu gibi, yaptığı da hep Allah'tandır. Pazar bacını artırmaya geldi mi, senyörün keyfinedir. Kimse karışamaz. Kendi toprağında dilediğini yapar. Çünkü toprağı da soylular için yaratmıştır, Allah! Salt toprağı değil, üstündeki köylüyü de bağışlamıştır mal diye, canı çekerse, asar! Asar mı? Asar da, nasıl öder kanını?
>
> – Kanı sorulmaz köylü takımının soylulardan... Mavro bir şeyler havramaya çalışarak daldı, sonra çekinerek sordu: Böyle midir gerçekten sizin oraların zagonu?
>
> – Elbet... Sizin soylunuz, neden asar köylüyü? Durduğu yerde mi?

– Yok... Gölünde, deresinde, izinsiz balık tutanı asar, ormanında avlayanı, çalı kesenı... Angaryasından kaçanı, harmanda, bahçede soylu payına hile katanı... Sıkı çalışmayan kunduracıyı, demırcıyi de canı çekerse asar, acır da bağışlarsa, demire vurur ölene kadar...

Osman Bey zamanında, ayrıcalıklı sınıfların olmadığı, bey ile reayanın bir tür eşitlik içinde olduğu, kitap boyunca vurgulanan bir temadır. Özellikle Osman Bey ile amcası Dündar Bey taht için dıvan topladıklarında, taht hakkı için Cengiz Han örnek verildığında, ayrıcalıklı sınıflar meselesine şöyle itiraz edilir:

Akçakoca söze karıştı:

– Gündüz Alp'le Savcı Gazi beni vekil ettiler, "Beyimiz, Kara Osman kardaşımızdır" dediler Cengiz Selçuk töresine geldi mi, hıç yakıştıramadım Dündar Alp. . Çünkü bura, babadan mıras kalmadı Ertuğrul Bey'e... Gazilerın kılıcıyla da açılmadı. Selçuk ucudur. Hizmete karşılık verılmıştır. Çevresine baktı. En yiğidımız, en akıllımız Ertuğrul Bey değil miydi ihvanlar? Meydandakiler toptan "Hay hay" dediler

– Altı yıldır, kimi vekil dıktı başımıza?

– Kara Osman Bey'i...

– Ya Osman Bey bizi nasıl gezdırdı, o zaman bu zamandır? Bastırdı mı, ezdırdı mı? Utandırıp yere baktırdı mı, yok yoksul bıraktı mı? (*Devlet Ana*)

Osmanlı Beyliği'nın erken dönemlerinın böylesine idealize edılmesına ılışkin tarıhî problemler bır kenara, Osmanlı'nın devlet haline gelmeye başladıktan sonra, Notüs Gladyüs'ün burada anlattığı türlü eziyetlerin daha fazlasını, Osmanlıların reaya ve ısyancılar üzerınde uyguladığı tarihe mal olmuş bir konudur, burayı ayrıca açmaya gerek yok, fakat burada Osmanlı'da mülkiyet meselesi yakın dönem tartışmalarla birlikte yeni bır boyut kazanmış durumda.

Öncelikle, Osmanlı'nın klasik dönemine ılışkın yapılmış pek çok güncel çalışmada, Osmanlı'da mülkıyet yapısının mıras bırakılamaz bır devlet mülkü olmadığı, Osmanlı'da vakıfçılığın (tıpkı günümüz Türkiye'sinde olduğu gibi) tam da bu yüzden, vergisız mülk edinme, tefecilik üzerinden spekülatıf sermayeye eklenebılmeye tekabül ettığı (Çiftçi, 2011) ve vakıf mütevelli heyetleri aracılığıyla, mülkün denetimının sonraki nesıllere aktarılabildiği, bu sistemın de özellikle Osmanlı klasik döneminin doruğu olan Kanuni'nın damat paşalar döneminde inşa ve icat edıldığı söylenir.

Keza, Cemal Kafadar'ın eserinde (2019) bir yeniçeri tarafından bir kadıya yazılmış olan dilekçede görüldüğü üzere memlekette aılesine aıt mülklerde birtakım muvazaa yaşandığına ilışkin belge, hem yenıçerılığin hem de Osmanlı'da özel mülkıyete ılişkin tartışmaların çokça su götüreceğine ılışkın işaretlerle doludur.

ATÜT tartışmalarının ötesinde, *Devlet Ana*'yı ıdealize edılmiş bir ütopyaya dönüştüren şeylerden birisi de, ileride Osmanlı Devleti olacak olan beyliğin bütün ılerı gelenlerının, açıkça Müslüman ınsanlar olmasıdır. Ama bu Müslümanlık bır tür Hazreti Ömer adaleti ile taçlandırılmış, idealize bir Müslümanlıktır. Küfür etmezler, hak yemezler, adaletı elden bırakmazlar, düşmanları ile eşit şartlar altında savaşmak ısterler vb... Kemal Tahır'ın büyük bir iştahla köpürttüğü bu Müslüman Osmanoğlu Beylığı meselesi, tarıhsel olarak oldukça tartışmalı bir meseledır, ki Gibbons (2017), Barkan (2023) gibi klasik Osmanlı araştırmacılarına göre, Osmanoğlu Beylığı şamanlığa daha yakın senkretik bir inanış içindedır ve gene kimi tarihçilere göre, Osman Bey'in ilk ıstedığında Edebali'nin kızını alamamasının sebebi, onun senkretık bir yörük olarak görülmesidir.

Bugün üç kez sordu, "Cumayı kıldılar mı? Osman'ım cumadan geldi mi? Cuma camisi kalabalık mı?". . Geçende, ne dese iyi? "Bır kez cumayı Oğuz'umla kılaydım da, Tanrı alaydı canımı," dedi. Hayma Hatun'umuz ol da, ağlamayabıl bakalım. Gözleriyle cumasını kılmaya çabalamakta Ertuğrul Bey'imiz... Hoca karısı oldun sen, göz çevırerekten namaz kılmanın var mıymış kıtapta yerı? (*Devlet Ana*)

Osmanlı Beylığı'nin güzellemesi, mülkıyet, ayrıcalıklar ve bilge yöneticiler üzerınden yapılmakla kalmaz, gene ATÜT üzerinden, tüm bunları doğuran bır Devlet Ana olarak, Anadolu ve onun üzerınde yaşayan yerlı kavimler, bu güzellemenın asıl nesnesi olarak ele alınırlar. Böylelikle Kemal Tahir'ın *Devlet Ana* ısimli çalışmasında bır katman daha ortaya çıkar; tarıh sınıf, statü ve ayrıcalıklar üzerinden ilerleyen bır çatışma olmaktan ziyade,

temelde Doğu ve Batı medeniyeti olarak ele alınabilecek iki çatışma biçimi olarak ele alınabilir. Örneğin, Osmanlı Beylıği'nın nüfuz alanı içerisinde, Rumlar (örneğin Bacıbey'in oğlu Kerim Çelebi'nin can kardeşi ve öldürülen Liya'nın erkek kardeşi Mavri), öldürülen Demircan'ın sadık yoldaşı Ermeni Toros, Moğol Dervişi Kamagan gibi gayrimüslim ve gayri-Türk unsurlar vardır. Ama bunlar ekseriyetle iyi olan Doğu medeniyetinin salıh tarafını temsil eden, toplumsal barış unsurlarıdır. Hatta, Bilecik, Bursa, Kütahya civarındaki Bizans tekfurları bile kitapta pek de kötü olarak çizilmezler.

Öte yandan, Notüs Gladyüs, ona uyan Turkapol Uranha (Balkan göçmeni Türk), Keşiş Benito ve Moğol bozguncusu Çudaroğlu ve onlara uymuş olan Alışar Bey, ekseriyetle kötülükten oluşan Batı Medeniyeti'nın Anadolu'daki fitnelerini temsil ederler.

Fakat bu medeniyet projeksiyonu üzerinden sınıfsız zümresiz müteşekkil millet toplum anlayışı, dünyanın her yerinde olduğu gibi, milliyetçilik, muhafazakârlık ve devletçiliğin perdelenmesine yarayan, 'toplumu anlama' 'topluma yabancılaşmama' gibi ulvi bir amaca tahvil edilen bir meseledir. Bununla birlikte dediğimiz gibi, bu medeniyet projeksiyonu kitabın milliyetçiliğe ve devletçiliğe bir tür mukaddime halıne geldiği en ilginç yerlerden birisidir çünkü, Türkiye'nın Balkan halk cumhuriyetleri ile mesafelenmeye çalıştığı bir dönemde, Batı Medeniyeti'nin mutlak kötülüğünü, Balkan bir muhacir kavimde tecessüm ettirmek, elbette tarihsel arka planı olan ama güncel politikaya temas eden bir tercih olmalı. Dahası, 6-7 Eylül olaylarından itibaren, Türk milliyetçiliğinin kendisini Rum karşıtlığı ve göstermelik Kıbrıs davası üzerinden inşa ettiği günlerde, Napolı Prensinin Piçi olduğunu iddia eden ve kitapta mutlak kötülüğü temsil eden Notüs Gladyüs'ü Kıbrıs'lı Saint Jan şövalyelerinin Bıtınya'daki fitnecisi olarak kitaba sokmak da herhalde bir başka bilinçli tercih olsa gerektir.

Sonuç olarak, *Devlet Ana*, Turkıye edebıyatının önemli kıtaplarından birisidir. Söyleyiş özellikleri, tipleri, geleneksel Türk edebıyatı ile kurmuş olduğu kuvvetli ilişki vb. oldukça güçlüdür. Bununla birlikte, kitap Kemal Tahir'in Osmanlı ve Türkiye'yi Marksizm'ın geleneksel çatışmacı yaklaşımının dışında, daha nev-i şahsına münhasır bir yapı olarak görme eğilimlerinin sonucunda, siyasi söylem bakımından kötü şekillendirilmiş imkânsız bir ütopya gibidir.

KAYNAKÇA

Avcıoğlu, D. (1982), *Türklerin Tarihi*, 5 cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcıoğlu, D. (2001), *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün Yarın*, İstanbul: Tekın Yayınevi.

Barkan, Ö.L. (2023), "Kolonizatör Türk Dervişleri", https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/k/o/kolonizator-turk-dervisleri-1616170282.pdf

Belli, M. (1968), "Asya Üretım Tarzı Üzerine Bırkaç Not", *Aydınlık*, 1-7. 1, 279-286.

Boran, B. (1962a), "Metod Açısından Feodal ve Mülkiyet I. Marksist Metod Nedir?", *Yön*, 1. yıl, 50, 28 Kasım, s. 13.

Boran, B. (1962b), "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II. Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", *Yön*, 1. Yıl, 51, 5 Aralık, s. 13.

Çiftçi, M. (2011), "Osmanlı Imparatorluğu Döneminde Özel Mülkiyet ve Yapısal Özellikleri", *Journal of Turkish Studies*.

Divitçioğlu, S. (1965), *Asya Uretim Tarzı ve Azgelişmiş Ulkeler*, İstanbul: Elif Yayınları.

Divitçioğlu, S. (1966), "D. Avcioğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, 5,171, 8 Temmuz, 11-12.

Divitçioğlu, S. (1981), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Kırklareli: Sermet Matbaası.

Fogel, J.A. (1988), "The Debates over the Asiatic Mode of Production in Soviet Russia, China, and Japan", *The American Historical Review*, 93(1), 56-79, https://doi.org/10.2307/1865689

Gibbons, H.A. (2017), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul: Altınordu Yayınları.

Kafadar, C. (2019), *Kim Var imış Biz Burada Yoğ'iken*, İstanbul: Metis Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (1974), *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Tarihsel Maddecılık Yayınları.

Parla, T. (2016), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: Metis Yayınları.

Kemal Tahir'de Batı düşmanlığı, ajanlık ve Masonluk paranoyası

Tahiriliğin altın çağında *Kurt Kanunu*'nu tekrar okumak

BARIŞ ÖZKUL

Kemal Tahir'in geç dönem romanlarından *Kurt Kanunu* (1969), 1926 İzmir Suikastı etrafındaki olayları, karakterleri, siyasi atmosferi konu alır. İttihat Terakki'nın eski fedailerinden Ankara valisi Abdülkerim'le eski iaşe nazırı, Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Kemal'in suikast planının açığa çıkması sonrasında saklanma hikâyesi İttihat Terakki ve yakın tarihe dair bir sorgulamayla aktarılır. Bir siyasi yöntem olarak komitacılık/suikastçılık, "dava" uğruna gözünü kırpmadan adam öldürmeye dayalı kıyıcılık "hemen atılıma geçmeyen düşünceyi bir çeşit sakatlık sayan"[1] (113) Abdulkerim'le simgelenirken "tabancayla devlet idare edilemeyeceği"nin (53) bilincindeki Kara Kemal, İttihat Terakki'nin 1908'den erken Cumhuriyet'e kadar savunduğu fikirlerin, öğretilerin, siyasi ütopyanın, ıskalanmış politik fırsatların sözcüsüdür. Abdülkerim'le Kara Kemal'in Belgrad Ormanı civarında saklandıkları çiftliğe yolu düşen "İnebollu Şaban" ise İttihatçıların ve Cumhuriyet'i kuran kadroların Anadolu halkı gözündeki imajının temsilcisidir. Şaban'a göre İttihatçılar "Rumeli çingenleridir ve de resmen Bulgar tohumudur." (137) "Hareket Ordusu... Rum eşkıyası, Sırp kaptanı, Bulgar komitacısı ordusudur." "Gazi Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve bütün kalpaklı takımı [başlangıçta]... Anadolu halkı tarafından din düşmanı, domuz İttihatçı gavuru" (132) olarak bellenmiştir.

Kemal Tahir'in başka birçok romanında olduğu gibi *Kurt Kanunu*'nda da 1915'ten erken Cumhuriyet'e devrolmuş geniş suç ortaklığı olarak Ermeni Soykırımı'ndan; Ermenilerin malı, bağı bahçesiyle zenginleşen kesimlerden, İttihatçılarla Anadolu halkı arasında Ermeni mallarına el koymak amacıyla yapılan işbirliğinden ("Ermeni kırımında çok vurgun vurduk, sayesinde," 267), 1920'lerin Millet Meclisi'nde endişe kaynağı olan mülkleri gasp edilmiş Ermenilerin geri dönüş ihtimalinden bahsedilir. Fuat Dündar'ın dosyadaki yazısı Kemal Tahir'de Ermeni sorunu konusunda aydınlatıcı olduğundan, burada *Kurt Kanunu*'na başka bir açıdan bakmayı deneyeceğim: Batı düşmanlığı. Batı düşmanlığı Kemal Tahir'in bugün Türkiye sağı (özellikle siyasal İslâm) tarafından alımlanma, sevilip sahiplenilme biçimini açıklayan köklü eğilimlerinden biridir ve liberal, Mason, sömürgeci, serbest piyasacı, misyoner gibi sıfatlarla donatılmış, büsbütün değilse büyük ölçüde muhayyel bir Batı tasavvuruna dayanır.

* * *

Kurt Kanunu'nda Batılı "dış güçler"in Osmanlı-Türk tarihinde belirleyiciliği, toplum hayatında bin türlü musibetin kaynağı oluşları İttihat Terak-

1 Yazıda sayfa numaraları verilen alıntılar *Kurt Kanunu* nun Tekin Yayınevi'nden yapılan 5. basımından (1994).

ki'den eski arkadaşı Malıyeci Emın Bey'ın Aksaray'daki evında köşeye sıkıştırılan Kara Kemal'in son günlerında arkadaşıyla yaptığı "yakın tarıh" sohbetlerinde ışlenir. *Yol Ayrımı*, yahut *Devlet Ana*'yla aradakı ses benzerlığı düşünüldüğünde, Kara Kemal'e kendi görüşlerını söyletenin Kemal Tahır olduğu bellıdır

"Dış güçler" bahsi ilk olarak Emın Bey'in Kara Kemal'e Cumhurıyet kurulduktan sonra Gazi Paşa'yla ("Sarı Paşa") ittifak yapmak yerine nıçın tarafsız kalmayı ya da öyle görünmeyi seçtığini sormasıyla açılır. Terakkıperver Fırka kurulmadan Gazi Paşa, Kara Kemal'i İzmıt'e çağırmış ve aralarında uzun boylu bır görüşme olmuştur. İttihatçılık orduda ve meclıste hâla büyük bır güçmüş, kendısi de İttıhatçıların başıymış gibi konuşan Kara Kemal, Mustafa Kemal'in gözünden düşmüştür. Eski İttihatçılar dışında esnaf örgütlerı, bir banka ve beş altı büyük şirketı arkasına almanın özgüvenıyle hareket eden Kara Kemal siyasette değişen aktörleri görememiş, başına gelecekleri tahmin edememıştir. Şimdı kısılıp kaldığı kapanda bir yandan "Gazi Paşa"yla ittıfak ıhtimalını ıskalamış olmasına hayıflanır, öte yandan "Paşa da, bıze sürgit güvenemezdi" diye avunur. Çünkü dış örgütlerin böyle bır anlaşmayı onaylaması mümkün değildir: "Böyle bir anlaşmayı dış örgütler de hoşgörmezdi... Yüz ellı yıldan berı bu memlekette, her zaman, bızım işlerımıze karışan, daha korkuncu, her zamanda, sözlerını geçiren dış örgütler vardır." (188-189)

"Dış güçler" memlekette o kadar etkılıdır ki Anadolu halkının "sosyal adalet arayışı" onlar yüzünden başarısızlığa uğramıştır. İttıhat Terakkı "kapıtalıst batıya benzeme çılgınlığı"ndan vazgeçıp "bütün tarıhi boyunca sosyal adaleti uygulayacak devleti arayan" (199); bu arayışı tarıhsel geleneklerıyle cısimleştıren "Anadolu halkının yatkınlığı"na dayanmadığından çökmüştür. Böyle bır arayışı tehlıkelı gören dış güçler Osmanlı'yı alelacele parçalamış, Karakol Cemiyetı'nın "zoraki burjuva yetiştırmek değil gerçek halkçılık" adına başlattığı sosyal adalet arayışı boğulmuştur. Kara Kemal'ın "Batılılaşma debelenmesı"nin yanlışlığını Anadolu halkının sosyal adalet arayışına yatkınlığıyla gösterme gayreti Kemal Tahır'ın Osmanlı toplumu ve devletının bırıcıklığı varsayımını yerlici-sosyalızan temalarla ışleme çabasına paraleldir. Nasıl kı Osmanlı devleti "Batılı anlamda sınıf karakteri olmayan" (212) özgün bır yapılanma ıdiyse, Anadolu halkı da kapıtalıst modernleşmeden farklı, kendıne has dinamikleri tarıh boyunca bağrında beslemiştir.

Kara Kemal, III. Selim devrine kadar uzanan yüz ellı yıllık bır maziden bahsetse de dış güçlerin Anadolu'yu istılasında kritik dönemeç Tanzimat'tır. "Akçora oğlu Yusuf"un *Siyaset ve İktisat* kitabını elinden düşürmeyen Kara Kemal, Akçura'nın Tanzımat eleştırılerinden sitayışle bahseder ve yakın zamana kadar Tanzimat-ı Hayrıye adıyla anılan, eleştırı yöneltmenin yobazlık, ilerleme düşmanlığı sayıldığı reform devrinin eski kutsallığını kaybetmesine sevınır. "Tanzimat, yani Babıalı'nin Avrupa sermayesine bağlandığı, hizmetkâr olduğu çağ... Avrupa'nın Osmanlı Devleti zararına kullandığı en öldürücü sılah olmuştur" (207) ve siyasi bağımsızlığı, milli egemenlığı hedef alan bır başka Haçlı seferidir: "Haçlıların bilmem bu kaçıncı seferinde, İslâmlar üstüne çektiği bu... zehirli silah... yalnız dını ve mıllıyeti değıl, geçım imkânını kökünden kesiyor ve bu suretle Müslümanların hayatına, varlığına saldırıyordu." (207) Tanzımat'ın tam başarısı halinde Doğu halkları "Avrupa'nın kul ve kölesi olacaktır."

Mustafa Reşit, Alı, Fuat paşalarla devlet idaresi ve bürokraside; Şinasi, Ziya Paşa gibi aydınlarla düşünce ve kültür hayatında girişilen Batılılaşma, "medenıyet"ı bütün olarak kavrama atılımı özellikle 1913'ten sonra adım adım Anadolu'yu Türkleştırme projesini devreye alan İttihat Terakkı kadroları tarafından tepkiyle karşılanmış; Cemıyet içinde azınlıkta kalan lıberal hızbın görüşleri yerine toprak kayıplarıyla ıyice azıtan bır mılliyetçi hamaset politikası hâkim kılınmıştır. *Kurt Kanunu*'nda memlekete girişinden Tanzimat zihnıyetinin sorumlu tutulduğu serbest piyasa düzenının eleştırısi kapitalizmin yahut emperyalizmin yapısal analizinden ziyade devrın mıllıyetçi, yabancı düşmanı dıskuruna özgü komplocu tezlerle ıfade edılır. Komplocu tezlerin hedefınde daima Anadolu topraklarında gözü olan "Batılı dış güçler" vardır

Dış güçlerin ekonomideki istilasının Cumhuriyet devrinde de sürdüğünün başlıca delili İzmir İktisat Kongresi'dir. "İki kere ikinin kaç ettiğini bilmeyen" (208) Kazım Karabekir Paşa'nın başının altından çıkan İzmir İktisat Kongresi'nde "memleketin çobanları ve çiftçilerinin de katıldığı" bir sosyal adalet anlayışı belirleneceği yerde "memleket ekonomisinin Liberal sistemle kalkınacağı"na karar verilmiştir; oysa "bırak yapsın, bırak geçsin" anlamında liberallik dış güçlerin işine gelmektedir: "Dış güçler insanı hiç tutar mı kârı olmayınca... Memleket dışarıya sürgit kazanç verse, toplayamaz iki yakasını bir araya."

Kara Kemal'in serbest piyasa rejimine alternatif olarak gördüğü sosyal adalet reçetesi "memleket evladının el ele vererek ...çalışmasıyla elde edilecek sonuç"tur. Esnaf cemiyetlerinin başı çektiği, "milli iktisat müesseseleri" öncülüğünde örgütlenmiş, korporatist bir kalkınma ekonomisinden yanadır o. Aslında Mustafa Kemal'in "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış" millet idealinin pek uzağına düşmeyen bir solidarist kalkınma modelidir bu Ama ideale ulaşmanın araçları farklıdır; erken Cumhuriyet, ekonomide serbest piyasa modelini uygularken Kara Kemal'e göre "ekonomide liberalizmi kabullenmek, içimize yerleşmiş gizli-açık yabancı örgütlerle boğuşmaktan, onları söküp çıkarmaktan vazgeçmektir... Doğulu toplumlarda bütün kalkınma çabalarının gerçek cellâdı, Batı sömürüsüdür." (212) Anadolu halklarının "devlet kurucu, yaşatıcı özellikleri"ni milli iktisat "zenaati"ne borçlu olduğuna inanan Kara Kemal'e (Tahir) göre, cumhuriyeti yaşatabilmenin yolu dış etkileri silmekten geçer. Bu yüzden Borçlar Kanunu'nun, İcra İflas Kanunu'nun Batı'dan alınmasını yanlış bulur

* * *

Kara Kemal'in serbest piyasa eleştirisi geç Osmanlı'nın bütün politik gelişmeleri, toplumsal sorunları, harp yenilgilerinde "Batı parmağı" arayan komplocu akıl ışığında paranoyalarla örülü bir sömürü tarihçesini kerteriz alır. Tarihçenin anahtar kelimesi "oyun"dur. Dış güçler son dönem Osmanlı sultanları ve İttihat Terakki'ye sürekli oyunlar oynayıp emellerine ulaşır

Oyuncular arasında İngilizler ve Ruslar gibi Osmanlı'ya "hasta adam" muamelesi çeken son devrin düşmanları dışında Almanlar gibi "dost görünen" düşmanlar da vardır: "Balkan yenilgisi olağan değildir, Alman oyunudur. Yirmi beş yıldır ordumuzu Almanlar eğitiyordu... Balkan'da yenseydik, başarı ordumuzu eğiten Alman heyetinin olacaktı. Balkan'da o kadar rezilce yenilmeseydik, dünya savaşına o kadar kölece girmezdik. Alman elçisi Amiral Soson, İstanbul'u yakacağı tehdidini savurdu açıkça Sadrazam'a." (196). Kara Kemal, "yerli iktisat kurumları kurmaya çabaladığı" için Almanlar tarafından sevilmez: "Kendi yağıyla kavrulmaya çabalayan Doğulu suç işliyor sayılır Batılılarca." (200)

Abdülhamit zamanının Ermeni kırımlarından "suç ortaklarımız Rus çarıyla İngiliz hükümetleri" dışında "baş suçlu" olarak Almanlar sorumludur: "Akılları sıra, savaşı nasıl olsa kazanacaklar, Anadolu'ya Alman kolonileri yerleştirecekler... Çarşı'yı gerek zenaatkârlıkta, gerek ticarette Ermeniler tutmuyor mu?... Kesilecekler ki, Almanlara iş alanları açılacak." (197)

Ermenilerin "kesilmesi"nden yabancıları (esasen Batı'yı) sorumlu tutmak, "emperyalist devletler"i sanık sandalyesine oturtmak İttihat Terakki'yle sınırlı kalmayıp Türkiye'nin çağdaş siyasi akımlarının tamamına sirayet etmiş bir inkâr stratejisidir. Recep Tayyip Erdoğan'dan Devlet Bahçeli, Ümit Özdağ, Doğu Perinçek'e, CHP içindeki ulusalcı kanada iktidarıyla muhalefetiyle günümüz Türkiye siyasetinin irili ufaklı aktörlerinin Ermeni Soykırımı'na bakışı Kara Kemal'ın komplocu zihniyetinin devamıdır. Lisanımünasibe uygun olmayacağından, açıkça "Ermenileri katletmekle iyi ettik" diyemeyen milliyetçi-mukaddesatçı Türk sağı "dış güçler"in Ermenileri kışkırttığı iddiasını öne sürmektedir. Ermeni Soykırımı'nı (ve Kürt meselesini) emperyalistlerin Türkiye'yi bölme projesiyle açıklayan, iç sorunların kaynağını daima dışarıda arayan bu görme bozukluğu yaygın bir milli marazdır

* * *

Kurt Kanunu'nda bunca dış güç/dış etki bahsi edildikten sonra Emin Bey'in sizin devrinizde

bunlar bilinmiyor muydu, "dış etkileri neden önlemediniz" sorusuna cevaben Kara Kemal, sözü bir başka zehirli dış etkiye, misyoner okullarına getirir ve 1914'te Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yabancılara ait altı bin okul olduğunu hatırlatır: Büyük paralar harcanan misyoner okulları "işe yarar ajan yetiştirmek" için açılmıştır (197). Misyoner okullarından yetişen ajanlar Anadolu içlerinde cirit atarken misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak Osmanlı ordusunda yabancı devletlere bağlı cuntalar oluşturulmuştur. Abdülhamit'e ve İttihat Terakki'ye türlü *oyun*lar oynayan cuntaların iç yüzü sergilenir:

> Makedonya'da Hüseyin Hilmi Paşa komutasına verilen on bin kişilik ordu, dıştan İngiliz-Fransız, içten Alman kontrolundaydı. Manastır cuntası... Miralay Sadık... Vehip İngiliz cuntasıdır Arnavutların toplanıp hurriyet istemeleri resmen İngiliz oyunu... Hürriyeti İngilizciler ilan ettiği halde, neden iktidar son hesaplaşmada bize kaldı, bil bakalım? (195)

Geçerken, bir komplo teorisi daha öne sürülüp 31 Mart'ı Almanların desteğiyle avcı taburlarını kullanan İttihat Terakki'nin tertip ettiği söylenir.

"Batılı misyoner okullarından yetişmiş ajanlar" yabancı düşmanlığı repertuvarında İttihat Terakkı'den Cumhuriyet'e devrolmuş popüler temalardan biridir. Dönem dönem ajanlıkla eşleştirilen misyonerlik faaliyetlerine karşı milliyetçi hamasetle beraber "dın elden gidiyor" vaveylası kopartılmıştır. Misyonerlik konusundaki tehdit algısının yaygınlığına örnek olarak, 2000'lerin başında daha siyasal İslam iktidar olmamışken Bülent Ecevit'in çabalarıyla misyonerlik tehlikesinin MGK gündemine sokulduğunu, ardından 2005'te Rahşan Ecevit'ın İncil dağıtan misyonerlere tepki olarak "AB'ye giriyoruz diye her şeyi serdik, rahata bıraktık. Büyük çoğunluğu Müslüman bir ülkede yaşıyoruz ve Müslümanlığın gerilemesini istemem," diye çıkıştığını hatırlatalım. İmparatorluk bakiyesi Türkiye toplumunun hücrelerine kadar sinmiş paranoyak endişe ıklımının ürünü olan bu misyoner-ajan korkusu AKP iktidarının sonraki yıllarında Zirve Katlıamı gibi karanlık olaylarla, Rahip Brunson vakası gibi grotesk davalarla devam etti. Rahip Brunson, bizzat Cumhurbaşkanı tarafından meydanlarda yuhatıldı, hedef gösterildi. Hukuktan ekonomiye, ünıversıteden sıyasete modernleşme-Batılılaşma sürecinin ürünü olan tüm kurumlara karşı keyfilığın, pervasızlığın, kural tanımazlığın alıp yürüdüğü, avamî otoritarizmin zirve yaptığı son dönemde ise liberal Batı'nın hayat ve düşünce tarzını sahiplenenleri ajan torbasına doldurmaya yönelik ekstra bir gayret sarf edildiği kesin. Tahsilli kesimleri "elitler" yakıştırmasıyla aşağılayıp bu doğrultuda günah keçileri belirlemek ve onları "ajan" ilan etmek günümüz popülizminin alametifarikalarından. *Kurt Kanunu*'nda Batı düşmanlığının meşru dayanağı olarak sunulan 1920'lerin ajan paranoyası 2023 Türkiyesinde salt propaganda malzemesi olmaktan çıkıp devlet politikası haline geldi. Bu bakımdan, Tahirîliğin altın çağındayız.

* * *

Kurt Kanunu'nda ne yapıp edip her daim başarılı olmanın yolunu bulan bir başka sinsi dış etki Masonluk'tur. Masonluk konusu Kara Kemal ve Emin Bey, eski Maliye nazırı Cavit Bey'in akıbetini konuşurlarken açılır. İttihatçılar arasında Batı devletleri nezdındeki itibarıyla tanınan Cavit Bey, 1926 yılının suikast planına bizzat dahil olduğundan değil Mustafa Kemal tarafından pek sevilmediği, ama ondan öte itibarını hâlâ koruyan bir eski İttihatçı nazırın varlığı yeni rejim açısından tahammül edilemez olduğu için İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla "avukatsız, yargıtaysız" (166) apar topar asılmıştır. Ordunun muhtemel tepkisinden çekinildiği

için Kazım Karabekir gibi paşalara dokunmayan İstiklal Mahkemesi, "tabancalı bombalı işlerle hiçbir ilintisi olmadığı bilinen" (250) Cavit Bey'e aynı müsamahayı göstermemiştir.

Selanik'li bir dönme olan Cavit Bey, Kara Kemal'le Emin Bey'in sohbeti sırasında daha asılmamıştır ve ikili, Masonluğunun Cavit Bey'i kurtarmaya yetip yetmeyeceğini sesli olarak düşünürler: "Bakalım bu kıyamette Mason kardeşleri bizim Cavit'i koruyabilecekler mi?" Emin Bey'in "Cavit Masondu değil mi?" sorusunu "ne demek Mason [muydu]... Maşriki azamın vekiliydi bir aralık..." diye yanıtlayan Kara Kemal, Masonlarla ilgili teorisini detaylandırmaya başlar. Mason localarının kerameti tarihin akışında doğru anları beklemeleri, "sırasında sinmeyi bilmeleri", bugün değilse yarın şiarıyla hareket ederek başarıya erişmeleridir:

> Hiç belli olmaz. Güçlerini yüzyıllar boyu yitirmemeleri, sırasında sinmeyi bilmelerindendir. Baskı çok sert geldi mi, hiç direnmezler... Elverir ki locaların gücü silinmesin büsbütün... Babasına yapamadıkları yardımı oğluna yaparlar... Sözgelimi Ali Kemal, Mason'du. Kurtarmadılar. Oğlunu ilerde çok önemli bir makama çıkmış görürsen hiç şaşırma (195).

Masonluğun, Mason localarının dünyayı perde arkasından gizlice yöneten "asıl güç" olduğu zehabı Rıza Nur'dan Kemal Tahir ve Yalçın Küçük'e Türk düşünce hayatında, özellikle bütün musibetlerin Batı'dan geldiğine kani olan yazarların metinlerinde sıklıkla işlenmiştir. İttihatçıları ve Mustafa Kemal'i Selanik Mason localarının uzantısı olmakla suçlayanlar (mesela Rıza Nur) olduğu gibi Atatürkçülük davası adına Masonların maskesini düşürmeye çabalayanlar da olmuştur. Masonluk, kâh Batılı güçlerin kâh dünya Yahudiliğinin "hain" emelleri doğrultusunda kozmopolit bir elit zümre oluşturma girişimlerinin küresel mihrakı sayılmıştır. Neo-faşist çevrelerin ideologlarından Yalçın Küçük'ün 2006 yılındaki beyanatına göre, Türkiye'yi sadece Mason ailelerin çocuklarının gidebildiği Galatasaray Lisesi mezunları yönetiyor ve Galatasaray mezunları Masonluk davasına hizmet ediyordur. Hükümet yanlısı medyanın ekran yüzü Abdülkadir Selvi ise bir yazısında "Mason locaları, Erdoğan'ı tasfiye operasyonunun içinde biz de varız mesajını vermek istemiş olabilirler" uyarısıyla teyakkuz çağrısı yapar. *Kurt Kanunu*'nun gizli kapaklı işler çeviren istilacı dış güçler panteonunda yerini alan Masonluk paranoyası Türkiye'de Batı düşmanlığının yeşerdiği zehirli toprakta dönem dönem biten, karanlıkta büyüyen sarmaşıklar gibi ortalığı saran bir başka patolojidir.

* * *

Bu dosyada Kemal Tahir'in son yirmi-yirmi beş yılda İslâmcı ve millîyetçi-muhafazakâr sağ tarafından tekrar keşfedilen ve sahiplenilen bir figür haline gelmesi sorgulandığından, son olarak onun erken Cumhuriyet'in Batılılaşmacı reformlarına mesafelenirken önerdiği alternatif toplum idealine, "ütopyasına" (ya da distopyasına) bakmak Tahirilığin günümüzdeki popülerliğinin nedenleri konusunda açıklayıcı olabilir.

Türk edebiyatında resmî ideoloji eleştirisine öncülük etmiş yazarlardan olan Kemal Tahir'in romanlarında Terakkıperver Fırka'nın kapatılışı, Takrir-i Sükun, İstiklal Mahkemeleri, Köy Enstitüleri gibi konular hakkında cesur ("sürü"den ayrılmaktan korkmayan) analizlere, Ermeni Soykırımı'ndan utanç manzaraları sunan tasvirlere rastlamak mümkündür. Bu bakımdan Kemal Tahir, Cumhuriyet devrinde unutturulmak istenen sayfaları tekrar açmıştır. 1960'larda ATÜT tartışmaları paralelinde öne sürdüğü Osmanlı'nın "özgünlüğü" tezleriyle, "Kerim Devlet" kavramlaştırmasıyla Cumhuriyet'in Osmanlı'yı toplumsal hafızadan küllîyen silme politikasına neo-Osmanlıcı bir teorik nostaljiyle yanıt vermiştir. Ama fikrî cüreti beraberinde bir nesnellik kaygısı ya da gerçek saygısı getirmemiştir. Cumhuriyet'in reform gündemine muhalefeti genellikle komplocu tezlerle dışa vurulan bir Batı düşmanlığını ele verir ve reformların gerisinde hep "dış güçlerin" parmağı aranır. *Kurt Kanunu*'nda hilafetin kaldırılmasını sorgulayan Emin Bey, İngilizleri ima ederek "Halifeliğin kaldırılması işi, görünürde, bizden çok Müslüman sömürgeleri olan büyük devletlerin işine gelse gerek... Halifelik sürülüp çıkarılırken, Fener Patrikhanesi'nin İstanbul'da bırakılmasına akıl erdirmek zordur," (251) der. Türkçeden başka dil bilmeyen Anadolu Rumları mübadeleyle Yunanis-

DENİZ KARAGÜL

tan'a gönderilirken, "Feneryot Rumları"nın bu işin dışında tutulması, "tekkeler kapatılırken Mason loncalarına dokunulmaması" rahatsız edici gelişmelerdir. Sonuçta Atatürk reformlarının özünde Batı güdümlü, yüzeysel değişiklikler olduğu; "dış güçler"in kurduğu istila düzeninin temelde değişmediğine dair dokundurmalarla Osmanlı'nın iyi yönlerinin kaybından duyulan üzüntü ifade edilir: "Osmanlılığın bütün iyi yönlerinin reddedilmesine karşılık, dış borçların yüklenilmesine, doğrusu akıl erdirmek zordur. İlerde de akıl erdirecekler pek bulunmasa gerektir." (251)

Tahirilik meşrebince; tarih boyunca Anadolu topraklarına gözünü dikmiş dış güçlerin sızma ve istila operasyonlarına maruz kalan, etrafı ajanlarla çevrili ve daima beka tehdidi altında olan Türk devleti; Batı karşısında tetik durmalıdır. Oysa yeni Cumhuriyet yüzünü Batı'ya, "muasır medeniyetlere" çevirerek bu uyanıklıktan yoksun olduğunu ortaya koymuştur. Kemal Tahir'e göre yakın tarih bir kurtlar boğuşması halinde geçmiş ve İttihatçılar yenik düşmüştür. Galip tarafta kurtlukta düşen Osmanlı'yı yediği gibi Cumhuriyet'i de yemeye hazır olan Batı devletleri ve genel anlamda Batı medeniyeti vardır. Kemal Tahir'in tarih anlayışı halklardan, toplumlardan ziyade devletlere odaklıdır. Devlet karşısında araçsal bir değere sahip olan halklar, toplumlar "devlet kurucu, yaşatıcı özellikleri"yle önemlidir. Jeopolitik hesaplarla, sömürü saikleriyle sürdürülen savaşlar, kavgalar, fetihleri esas alan, milletlerin birbirini sürekli "boğduğu" bu tarih anlayışında toprak büyüklükleri kilometrekaresine kadar hesaplanır ve etno-kültürel çeşitliliğin, birlikte yaşama imkânının değil metrekare mikyasına vurulmuş toprak kayıplarının yası tutulur: "Bir politikacı için en müthiş ceza devletinin batmasıdır. Bunun hiçbir özrü yoktur... Koca imparatorluk elimizde öldü... Bir milyon sekiz yüz bin kilometre toprağı vardı. Kongo'yu, Sudan'ı, Eritre'yi, Somali'yi içine alıyordu..." (215)

Batı medeniyetine dair yüzeysel ve genelleyici yorumlarla dolu olan *Kurt Kanunu*'nda "gavur padişah" II. Mahmut ve Mustafa Kemal'ın Batılılaşma girişimleri yüzeysel ve şekilci bulunup alaya alınır. İnebollu Şaban, "Şapka geleceğine, börk geleydi, kallavi kabuklar geleydi" (136) diyerek reformların Anadolu'da hiçbir zaman geniş ölçekte kabul görmediğini hatırlatır. Buna koşut olarak İttihat Terakki ve Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Rumeli kökenli oluşu ırkçı bir taşlamanın malzemesi yapılıp "Rumeli göçmeniyle gavur"luk bir tutulur.

Sonuç olarak, Tahirilığin Cumhuriyet'e alternatif rejim/toplum ütopyası veya ideali nedir; ya da tutarlı bir alternatifin varlığından söz edilebilir mi? Kemal Tahir, hayatının uzunca bir bölümünde kendini Marksist olarak tanımlamış olsa da, Aydınlanma'nın toplumsal dinamiklerini, kurumlarını, yurttaşlık bilincini veyahut sosyalizmin radikal eşitlikçi, demokratık, enternasyonalist ufkunu Türkiye toplumunda kökleştirecek gerçek bir değişimden yana değildir. Aksine, modern öncesi çağların imparatorluk düzenine enfantil sayılabilecek bir nostaljik özlem duyar. Osmanlı'nın kerameti kendinden menkul –babacanlığa bükülmüş– patrimonyalizmini, klasik çağın beka politikalarını, "devlet aklı"nı yüceltir; tarih boyunca Anadolu halkları arasına ekilmiş olduğuna inandığı "millicilik" tohumlarına dayanarak Sünni-İslâm'la Türk milliyetçiliğinin yerlici bir sosyal adalet diskuruyla harmanlanmasını önerir. Tekrarlamak gerekirse, ona göre Anadolu halkının asıl zanaatı "devlet kurucu, yaşatıcı" özellikleridir. Milli zanaatı yaşatabilmek dış etkileri silmekle, "güçlu bir devlet" etrafında örgütlenmekle mümkündür. O nedenle "batılılaşma belasına kapılarak" imparatorluğu dış etkilere açan Tanzimat bürokratlarına; Osmanlı ordusunu Alman subaylarına, İngiliz güdümlu cuntalara teslim ederek ülkeyi kurtlukta düşüren İttihatçılara; "batılıları okşayarak, etekleyerek memlekete çağıran" (103), Batı'nın kanunlarını, serbest piyasasını, yabancı sermayesini, Masonlarını, ajanlarını buyur eden yeni düzenin muhafızı Atatürkçülere eleştiriyle, istihzayla, bazen aptallık bazen vatan hainlığı isnatıyla bakar.

Tahirilığın hasılası Batı'nın liberal düzenine, kurumlarına, kozmopolit değerlerine yerlici, faşizan bir tepki yöneltmek; dünya meselelerine her taşın altında komplo arayan bekacı ve paranoyak bir akılla yaklaşmak; eşitlik, özgürlük, medeniyet çağrılarını dış mihrakların oyunu olarak görmek; demokrasi taraftarlarının maskesini düşürüp onların "küresel" ali cengiz oyunlarının parçası olduğunu teşhir etmek ve kaba iktidar mücadelesine odaklı jeopolitik, devletçi zihniyeti yüceltmektir.

AKP-MHP önderliğinde girilen "Türkiye yüzyılı"nı düşünce planında meşrulaştırma arayışları için Tahirilığin daha uzun süre cazibe odağı olarak kalması şaşırtıcı olmayacaktır.

Bozkırdaki Çekirdek'i yeniden okumak

"Siz enstitücüler ayaklanırsa umut vardır"

TANIL BORA

BİR KAVGA KİTABI

Bozkırdaki Çekirdek, Kemal Tahir'in deyim yerindeyse solun nüfusundan düşüp sağın teveccüh sahasına 'giriş yapmasını' sağlayan romanıdır.

Roman ilkin 1964 sonlarından başlayıp 1965'e sarkarak *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edildi. 1967'de kitaplaştı. Özellikle kitaplaşmasından itibaren, Köy Enstitüleri camiasında, genel olarak solda, şedit bir tepkiye yol açtı. Vedat Günyol, *Çekirdek*'in Köy Enstitüleri'ni "maskara etmek" maksadıyla yazıldığını ileri sürdü, ayrıca romanın gölge yazarının –Kepirtepe Enstitüsü'nden kovulduğu için kinli olan– Tahir Alangu olduğu iddiaları ortaya atıldı.[1] Yazarı, bilmeden anlamadan, önyargıyla, Enstitüler'i karalamakla suçladılar. Köy Enstitüleri camiasında, kısmî ve 'yapıcı' eleştirilere bile kaş kaldıran, –hatta alışıldık söylem dışında yapılan övgüyü bile yadırgayabilen–, bir tutumun hâkim olması; Kemal Tahir'in çizdiği büyük resim içinden, 'hayra' yorulabilecek bazı karelerin, bazı motiflerin süzülmesine de mani oldu. Oysa, *Bozkırdaki Çekirdek*, Enstitüler'i *yanlış* bir girişim saymakla beraber, bu projenin taşıdığı niyete, güttüğü emele cepheden hasım değildir. İçeriden-eleştiriye çekilebilecek bir fazı vardır.

Belki karşılaştığı olağanüstü sert tepkinin de etkisiyle, Kemal Tahir giderek Enstitüler bahsinde iyice sertleşti. *Bozkırdaki Çekirdek*'te bulabileceğimiz çok yönlülüğü yansıtmayan sözler söyledi. *Çekirdek*'in milliyetçi-muhafazakârlarca Köy Enstitüsü karşıtı bir roman olarak sevinçle sahiplenilmesi, –soldan gelen bir yazarın Enstitü-karşıtı olması vakıası, başlı başına ganimetti–, yorum kapılarını tamamen kapadı. Köy Enstitüleri şeytanlaştırması, Türk anti-komünizminin kurucu temalarındandır. *Bozkırdaki Çekirdek*'in, bu anti-komünizmin, umumiyetle sol karşıtlığının *modernleşmesine* yardımı dokundu. Kemalizm'e ve onunla kökteş sayılan sola atfedilen sakatlıkların (tepeden inmecilik, toplum mühendisliği, toplumuna-yabancılık vs.) teyidi olarak okundu. Bir noktadan sonra, kazandığı bu kanonik işlevle, artık okumaya da hacet kalmadan, Kemalizm'in ve solun ahmaklığının, yab kanıtı olarak zikredilmesi yeter hale geldi.[2]

Şimdi, bu büzüşmüş *Bozkırdaki Çekirdek* okumalarını biraz açıp havalandırmaya çalışalım.

1 Akt. Hüsniye Gülsev Koç, "1960'lı yıllarda süreli yayınlarda Kemal Tahir imgesi," *Kemal Tahir Kitabı* (haz. Asım Öz), Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2021, s. 685. Roman etrafındaki tartışmalar hakkında aşağıda aktardıklarım için bkz. Tanıl Bora, *Hasan Âli Yücel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021 (2. Baskı), s. 364-365.

2 Hem neticede yine böyle bir toplamın örneği, hem de yer yer nispeten göreceli dikkatler içeren bir okuma: Mustafa Gülali, "Bozkırdaki Çekirdek ve Kemal Tahir'in Köy Enstitülerine Bakışı," *Kemal Tahir Kitabı* (haz. Asım Öz), Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2021, s. 607-638.

"KÖYÜN DEĞİŞMESİNİ GECİKTİRMEK"

Bozkırdaki Çekirdek'te Köy Enstitüleri hakkındaki resmî ve genel sol anlatının benimsenmediği açıktır. Kemal Tahır, "gözde vezir" Hasan Âli Yücel ve "Bulgaryalı genel müdür" İsmail Hakkı Tonguç'un (16-17)[3] bu gözde projelerine atfettikleri köyü kalkındırma iddiasına veya projenin üzerine sonraları kondurulan "Anadolu Aydınlanması" hâlesine itibar etmez. Ona göre Köy Enstitüleri, "yerinde kalan köylü millet yetiştirmeyi" amaç tutan, "köylü çocuklarının köylülüklerini kaybetmeyecek biçimde" yetişmelerini hedefleyen (20) muhafazakâr bir projedir. Maksat, "köyün değişmesini durduramasak da geciktirmek"tir: "Köyü değiştirmek gelmez bizim işimize." Zira "teknik geri teptiğinden," "Batı'da kan gövdeyi götürüyor"dur; (25) yani teknolojik gelişme ve şehirleşmenin 'yozlaşmaya,' 'toplumsal kargaşaya' yol açtığı görülmüştür. Onun için, modernleşme sürecine fren yaptırmak gerekiyordur.

Öte yandan, "Okuyan köylü çocuğu... köyden kurtulmak" isteyeceğinden, *Bozkırdaki Çekirdek*'te aktarılan değerlendirmelere göre kendi maksadıyla da çelişkilidir Köy Enstitüleri projesi. Ancak hükümet erkânı, bu tür arızalar çıksa veya köylüler benimsemese bile, Mihver'in (yani Nazi-faşist paktının) savaşı kazanması halinde, projeyi zorla uygulatmayı tasarlamıştır. Yani hem toplumsal hem siyasal bakımdan, faşistçe bir proje söz konusudur.

Ancak dünya savaşını Batılı demokrasiler & Sovyetler ittifakının kazanacağı belli olunca, tek parti rejiminin Enstitü projesinden yüzgeri edeceğini anlarız, romanın başında hükümet adamlarının konuşmalarından. Romanın hikâye edeceği enstitü kuruluş hikâyesinin, baştan itibaren bir mağlubiyet hikâyesi olduğunu anlarız. Zira tek parti rejimi, "Yeni durumda, köyü kurcalayamayız!" diyordur Demokratikleşme ortamında, her ne kadar köylüyü köyde ve köylü tutması hedeflenmişse de Köy Enstitüleri köye hareket getirebilecektir (ki bunun işaretlerinin şimdi bile görüldüğü ima edilir) – ve CHP erkânı bunu asla istemiyordur. Velhâsıl, Enstitüler'in ipi çoktan çekilmiştir. Roman kahramanlarından İlköğretim Müfettişi Şefik Ertem, arkadaşı idealist Enstitücü Halim Akın'a, bu hususta çok güvendikleri Millî Şef'e de bel bağlamamaları ikazında bulunur.

Enstitüler'in yakında kapatılacağını haber veren siyaset erkânı, bu tasfiyenin komünistlik suçlamasıyla icra edileceğini de haber verir. Etkili bir usuldür bu: "Komonist suçlamasının karşısındaysa, kimse kimseyi savunamaz!" "Ortada gerçekten komünistlik olmayınca," Enstitülü öğrenci kitlesine bulaştırmadan, rahatça kullanılabilecek bir iftiradır bu: "Çalarım karayı mimlediğim birkaç densize." (27-28) Sağcı Kemal Tahır methiyelerinde, anti-komünizmin müstehcen kullanımının bu incelikli eleştirisi, elbette yer bulmaz

ESDİDÜCÜLER

Roman, devlet ricali arasındaki bu musahebelerin ardından, bir köy enstitüsünün inşa tecrübesini anlatır. Enstitü *Keşiş Düzü* diye bir yerde

3 Parantez içindeki rakamlar, romanın İthaki Yayınları, İstanbul 1976 tarihli basımından sayfa numaralarıdır

kurulacaktır. Bu kurgusal yerin mevkii, "Çankırı, Kastamonu, Çorum topraklarının tam birleştiği noktada"dır – yani has Kemal Tahır coğrafyasında.

Enstitü öğretmenleri, köylülerin ağzıyla *Esdidücüler*, romanda etraflıca tasvir edilirler ve karton tipler değildirler. Kırı, taşrayı hiç tanımayan, zır şehirli, hayretlerle dolu Emine Öğretmen bile, romanı özetleyen milliyetçi-muhafazakâr karikatürlerindeki gibi alay konusu değildır – dönüp kendine bakmasını da, mahcup olmayı da bilir. Genel olarak Kemal Tahır, Enstitü projesine açık karşı çıkışı beri dursun, *Bozkırdaki Çekirdek*'te Esdidücüler'e şefkatle yaklaşır. Durumları hazın görülebilse de, iyi niyetlerinden şüphe edilmeyecek kişilerdir, ivazsız idealisttirler

Enstitüler projesine canla başla bağlanmış olan Keşiş Düzü Enstitüsü Müdürü Halım Akın, üstelik, özeleştireldir, inkılâp rejiminin zaaflarının farkındadır. Kemal Tahır romanlarından alıştığımız bir uzun söylevinde (141-144), Cumhuriyet'in, eğitim siyasetinin ve köy siyasetinin toptan bir eleştirisini yapar. "Ayakları yere basmayan, gözle görünür ürün vermeyen ülkü," bütün bir kuşağı yormuştur ona göre: "Daha otuzuna varmadan ülkücülükten yorulmuştuk." Devamında: "Bir bakıma hiçbir şey yapmadan yorulmuştuk." Kemalist inkılâpçılığın "üstyapı"yla sınırlı kalmasıyla ilgili 1960'larda gelişen –ve Ortanın Solu'na bile yansıyan– eleştirinin bir örneğidir bu. Dahası, Halım Akın'a göre üstyapıyla ılgılı hamleler bile hamasetten ibaret kalmıştır: "Okullarda sıra yokmuş, ders aracı diye bir şey yokmuş, kimin umurunda? Okuttuğumuz kitaplardaki değerler, Batıdan basmakalıp alınmış, bize uymaz maskaralıklarmış, kim bakar?" Kendilerini "kurtuluşun temeli" olarak gören, çünkü "kurtuluşun kendisi, hatta kendisinden bile daha kendisi olan kurtarıcılar" (güçlü bir tarif!) tarafından o mertebeye konan öğretmenler, bu hamaseti yeniden üretiyorlardır.

Halım Akın, öğretmenlik yaptığı bir Orta Anadolu kasabasında tanık olduğu, lime lime yorgan altında bir hasta kadını taşıyan bir kağnının toprak yoldan geçişi sahnesini hatırlarken, kağnının, öküzlerin, hasta kadının, yorganın, "hatta bütün kasaba"nın, hatta kendisinin, "hep birlikte, bir canlı şey meydana getirdiklerini" düşünür. "Kor-

kunç irilikte bir kâbus kuşunun yüzülmüş derisine" benzettiği bu canlı şeyi temsilen o kağnının, yıllardan beri "kurtuluş destanlarında" yüceltilmesi, "kağnı denen bu yüzkarasının bizi, hiç mi hiç rahatsız etmemesi," ona göre bir "iğrenç namussuzluk"tur. "Üstünde ne var, ne yoksa sılıp süpürmüş... ormanlarını kül edip yele vermiş, derisinin yeşilini, ayrıklarına kadar, sömürmüş, suyunu tüketmiş...," bozkıra çevirmiş olduğumuz bu toprak karşısında "Milletın efendisi köylü" şiarıyla kostaklanmak, büyük bir riyakârlıktır: "Evet, tarihte hiç bir insan, hiç bir toprak parçasına böyle düşmanlık edememiştir." (Şüphesiz, "Ekende yok biçende yok, yemede ortak Osmanlı"ya da uzanan bir ilenme.) Halım Akın, Köy Enstitüleri girişimini, bu süreğen ihmale karşı bir hamle gibi, hiç değilse onun bir kefareti gibi görüyordur, sanki.

Halım Akın'ın eski arkadaşı, İlköğretim Müfettişi Şefik Ertem, onunla tartışmalarında Köy Enstitüleri'ne eleştirel bakışı yansıtır. Halim Akın'ın "iyice enstitücü olup çıkmış" olmasına takılır. Pro-

jeyi "yarım yırtık" bulur; nasıl bir okul istediğine bakmadan, bütün köyleri aynı şartlarda yaşıyor sayarak köylüyü "yarım yırtık" okutmak, rejimin "ıstım arkadan gelsın" kestirmeciliğinin yeni bir tezahürüdür onun nazarında. Bu "yarım yırtık" işler, toplamda, gerçek bir toplumsal değişim ve reformdan "kaytarmak" anlamına geliyordur (153-154). Neticede, Müdür'le Müfettiş arasındaki münakaşa, hemdertlerin münakaşasıdır.

Keşiş Düzü Enstitüsü öğretmenlerinden Nuri Çevik, Müfettiş'in eleştirel bakışını daha sertçe paylaşır. Kıt kaynaklar ve donanım yetersizlikleri ortadayken yapılan hamaseti, "duygu dolandırıcılığı" olarak tanımlar (335). Köylü çocuklarının enstitü tesislerinin inşaatında çalıştırılmasından, "körpe insanı acımadan kullanma" işinden, midesinin bulanmaya başladığını" söyler (253-254).

Müdür Halım Akın, bütün bu zaafların farkında olarak, yine de ellerinden geleni yapmaya çalışmaları gerektiğine inanan, temiz anlamıyla idealist bir karakterdir. Köylü çocuklarının olası ürküntülerin, ortak çalışmaya alışık olmadıklarının, dahası "enstitüyü sömürmeye çalışacaklarının" farkındadır Önceliği, "çocukları kaçırmamak" olarak koyar (243-244). Onun azım ve iradesinin, bir derece, çocuklara da intikal ettiğini görürüz.

Romanın başlarında bir mebus, "Büyükler gelince ayağa kalkmıyormuş sizin öğrencilerinız" diye şikâyet ediyor, Tonguç ona "Köylülerimizin her gıravatlıya el pençe divan durması geleneğini sarsmak istiyoruz" cevabını veriyordu (20). Hikâyenin akışı içinde de Esdüdücüler, öğrencileri madûn tavırlarından, sözgelimi "sayende" gibi yaltaklanma protokollerinden caydırmaya çalışırlar. Bunun kolayca hallolmayacağı bellidir, fakat demokrat niyet de bellidir

KÖYLÜ

Köylüler, "Esdüdü"ye temkinle yaklaşırlar romanda. Bir ana, şüphesini, "Osmanlıda oyun çoktur oh yavrum! Çıkarı olmasa, okul açar mı, Osmanlı köylü kısmına?" (169) diye belirtir. Kemal Tahir, Anadolu köylülerinin devlet karşısındaki ezeli temkininin, Köy Enstitüleri projesi karşısında da 'ış başında' olduğunu gösterir. Yine de riski fırsata çevirmeye çalışır, enstitülere öğrenci vermeleri talebine "Haydi bakalım, bizden de iki kurt karışsın Osmanlı'ya" (256) hesabını yaparak uyarlar – bu sayede hiç değilse çocuklarının devletin "aylıkçıları" arasına girmesini umarlar. Köylü çocuklarının bazısı da "kız tutkunluğu"yla, –bizzat göz koydukları da dahil–, kızlarla beraber olabilmek için yazılmıştır enstitülere (166). Kemal Tahir, köy romanlarında hep işlediği izleği, köylülerin devleti 'idare etme' stratejilerini, *Çekirdek*'te de sürdürür. Beri yandan romanda, Esef'in şahsında, Enstitü'ye hevesle bağlanan bir ideal/idealist öğrenci tipi de yer alır.

Köy Enstitüleri idealisti müdür Halim Akın'ın ve projeye eleştirel yaklaşan müfettiş Şefik Ertem'ın uzun konuşmalarında da, köylülerin tarihsel karakteri analiz edilir. Romanın 'bilgesi' konumuna oturtabileceğimiz Şefik Ertem, kitaba adını veren teşbihi işleyerek, bozkırdaki çekirdeğin *yeşermeme* kanununa göre var olduğunu anlatır. Çünkü müfettişe göre, Anadolu'da, Cumhuriyet yönetiminin son halkası olduğu yönetenler-egemenler silsilesi, yeşertme çabasına aman vermez; sonuç, "bozkırın, bozkır kalması"dır:

> Yeşermedikçe sağlam bir çekirdek... Canlı olarak varolması hiç yeşermemesine bağlanmış.. Savunması yeşermemek... Çünkü denemiş bin yıldır, yeşermesini önlemek için pusuda bekleyen güçler var. Bu güçler akıl almaz bir kıyıcılıkla en umutlu fılızleri hemen ezer, tomurcuklanmaya yeltenen bütün kökleri imansızca söker. Çünkü onun da varoluşu, rahat yaşaması, bozkırdaki çekirdeğin yeşerip serpilmemesine bağlıdır.

Bunun sonucu, 'devleti idare etme' sanatının, kaçma-saklanma-görünmeme maharetinde ustalaşması neticesini vermiştir. Köylüler, yiğitliği direnmekte değil kaçmakta, mümkünse (devletin gözüne) hiç görünmemekte bulmuşlardır. Çok çalışmaktan, üretmekten kaçmak da bunun parçasıdır; zira sonuçta üretilene el konacak, üreten ezilecektir. Şefik Ertem "Pasiftir Anadolu insanı," sözüyle son noktayı koyar (389-390); pasıflik, köylünün savunma mekanizmasıdır Köy Enstitüleri projesi de, ona göre bu pasıflık duvarına çarpıp parçalanacaktır.

Müdür Halım Akın ise, bir yerde köylülerin dünya görüşünün "bir çeşit gerçekçi gerilik"le belirlendiğini söylese de (239), Anadolu köylüsünde

bir *hürlük* cevheri görür. Bu fikrini açarken, Kemal Tahir'in kendisi konuşuyordur aslında; zira o cevher romancının da "Anadolu insanına" atfettiğini bıldığımiz cevherdir. Halım Akın, Osmanlı'nın Anadolu Türklerine "ıdraksız" sıfatını yakıştırmasını yersiz bulur. "Dış görünüşlerinin hantallığı... güçlerini ayarlayamaz oluşları" falan aldatmamalıdır: "Ruhları hürdür ayıcıklarımızın, hamdolsun!" Bu ruh hürlüğüdür kı, Anadolu köylülerinin kapıkulluğunu Osmanlı gibi beceremememesine, derebeylığın bu topraklarda barınamamasına yol açmıştır. Fakat o da bu hür ruhun *pasifliğ*inde Müfettiş Şefik Ertem'le mutabıktır: "Evet, aktif bir hürlük değıldır bu, pasıftır. (..) Çünkü, açıktan açığa başkaldırıp birleşip, bir amaca yönelerek çarpışa çarpışa elde edilmış, yasaları kıtaplarda yazılı hürlüklere benzemez." O hür ruhu aktıfleştırmenin çaresini, Müdür Halım Akın tıpık Aydınlatmacı azımle, "üstünde bılımle işlemek"te bulur. Köy Enstitüleri projesi, işte budur. Pasıf hürlüğün "hıç aşınmayan iki ana dayanağı"nı, bu kaynağı işlemenin de dayanağı sayar: "Çile çekme gücü" ve "Azla yetinebilme alışkanlığı." Halım Akın, "bu iki zenginliğın," köylüyü ayağa kaldırma mücadelesinde ıhtıyat kuvvet işlevi göreceği umudundadır (151-152).

Bozkırdaki Çekirdek'in, Aydınlatmacıların da köylülükten azade olmadığına dikkat çektiğini kısaca not edelim. Cumhuriyet eliti hakkında, "hıçbirı köylulukten kurtulamamış," denır bir yerde (11). Mudur Halım Akın, bır yerde şöyle der: "Aslına bakarsan, bizim en büyük şehirlerimiz bile, içinde yaşayanların ezici çoğunluğu bakımından, kasaba sayılır. Bu yüzden, hemen bütün aydınlarımız, köylulüklerini üstlerinden büsbütün atamazlar." (86)

Kemal Tahır'ın *Çekirdek*'te köy ahalısının *kötücüllüğünü* sergiledığine dıkkat eden aaştırmacılar var. Abdulsemet Aydeniz, Cumhuriyet'ın yüceltttığı "Anadolu ınsanı" imgesının aksine, Anadolu köyünün "cahiliğın, çıkarcılığın, ağalığın, üç kâğıtçılığın, yozlaşmanın ve neredeyse makyavelist denilebilecek yaklaşımların yeri olarak" tarif edıldığını yazar.[4] Muhammed Hüküm, köylülerin ha-

SEDA MİT

yatta kalma stratejilerini "kötücül uyanıklık" dıye tanımlar.[5] Sadece "Cumhuriyet"in değıl, mıllıyetçi-muhafazakâr söylemin de bayıla bayıla yüceltti-ğı "Anadolu insanı/köylüsü"nün kötücülluğü, Kemal Tahır'ın köy romanlarının zaten ana izleğıdır – ve bu özellıkle de mıllıyetçi-muhafazakâr Kemal Tahir muhabbetınde görmezden gelınır.[6] *Çekırdek*'te, köylünün içinden çıkan Murat eğitmenin köylüler tarafından vurulması, bu kötücüllüğü sımgeleyen bır trajık vakadır.

AĞA-ŞEYH-HACI-HOCA

Fakat Kemal Tahır'ın dığer köy romanlarından farklı olarak *Bozkırdaki Çekirdek*'te, köydeki kötücüllük, kesinlikle esas olarak ağa-hacı-hoca takımının günahıdır. Kemal Tahır'in *Çekirdek*'te ağa-hacı-hoca takımını dığer romanlarında olmadığı kadar –*Rahmet Yolları Kesti*'yi ayırırsak– kötü gösterdığını sanırım söyleyebılırız.

Köyde "gerici" yapının mümessılleri olan Hacı Zeynel Ağa, Cınci Nezır Hoca, Deli Kara Dervış,

4 Abdulsemet Aydeniz "Kemal Tahır ile Köy Enstitülerıne bakmak," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergısı*, Sayı 76 (Şubat 2021), s. 405-413, s. 413

5 Muhammed Hüküm: *Şaır-Sosyolog Kemal Tahir* İthakı Yayınları, İstanbul 2017, s. 305. Hemen sonrasında, Enstitücü müdürün halkın dılındekı cınselliği, çocuk ölümleriyle, üreme strate)ısıyle ırtıbatlandırmasına, yanı aslında yıne hayatta kalma endişesının gerçekliğiyle açıklamasına "bır zoologun ender rastlanan bır tür ıçın yaptığı açıklama" yaftasını vurması ıse, sağdakı "yabancılaşmış-aydınlar" ezberının bır örneğıdır

6 Tanıl Bora: "Kemal Tahir'de 'halk'ın 'karanlık' yüzü. 'Düşene de vurmayınca .. Kıme vuracaksın bu dünyada!'" *Bırıkım*, sayı 354 (Ekım 2018), s. 32-38

karikatür denebilecek kadar "kötü" bir antagonist kadrosu oluştururlar. Esdüdücüler'e kahreder, onları "esdüdünün gâvur dölleri" olarak görürler (45). Gizli Müslüman saydığı Hitler'e hayran olan Ağa, köylünün "uyanmasından" endişelidir. Müdür Halim Akın, "Anadolu insanının gerçekten ne kadar hür olduğunu, biz aydınlardan çok, onun içinde yetişmiş ağalar bilir," (152) derken; ağaların o "uyanma" potansiyelinin farkında ve karşısında müteyakkız olduklarını ima eder zaten. Nitekim Zeynel Ağa enstitülerden de önce, bizatihi okuldan-öğretmenlerden huylanıyordur. Köydeki öğretmenin "koynuna karı sokup" itibardan düşürme, kontrolüne alma taktikleri hep ondadır. Mıntıkalarına enstitü kurdurmama çabası sonuç vermeyince, "cennetin anahtarıdır" gibisinden abartılı övgülerle sahiplenıyor görünür, fakat arkadan kuyusunu kazar, entrika çevirir.

Hal böyleyken, Kurtuluş Kayalı'nın *Bozkırdaki Çekirdek*'i ele alırken "Türkiye gerçekliğini ağaların, şeyhlerin ülkücü öğretmenlerden daha doğru bir şekilde tahlil ettikleri aşikâr bir şekilde ifade edilmektedir" sonucuna varmasını nasıl yorumlamalı?[7] Ağalar şeyhler, "Türkiye gerçekliğini ülkücü öğretmenlerden daha doğru bir şekilde tahlil ediyor" olmaktan ziyade, o gerçekliğin kendi doğruları istikametinde devamı için canla başla uğraşırlar romanda. O "tahliller"ın ve "gerçeklikler"ın baş faillerıdırler. Romanın, o "tahliller"le ve o "gerçeklik"le bir meselesi vardır ve bu göz ardı edilemez.

Bozkırdaki Çekirdek'te Köy Enstitüleri projesinin esas zaafı, doğrudan doğruya bu meseleyle ilgili zaten. Projenin, köydeki iktidar yapısını, –bu demektir ki köydeki iktıdarın paydaşı olduğu siyasî ıktidar ittıfakını–, dikkate almadığı, görmezden geldiği, onu değiştırmeyi önüne koymadığı, göze almadığı için başarısızlığa mahkûm olacağını, Müfettiş Şefik Ertem'den tekrar tekrar dınleriz. Ona göre Köy Enstitüleri girişimi, köyün gerçekten değişmesini hedeflemediği, "araçlarda gelenekçi" davrandığı için, enında sonunda köydeki statükoyu yenıden üretecektir. "Hakıkî iş adamı yetiştirme" hedefi, –"iş adamı," dönemın dilinde, yapıcı-girişken-aktıvist insan anlamındadır–, mevcut köy yapısında "ağadan, mütegallibeden başka bir şey" olamayacaktır (157).

Devamında Müfettiş, Enstitüler'ın köyü kalkındırma projesinin, sadece doğayı alt etme işi gibi düşünülmüş, sınıfsal-toplumsal mücadele ve dönüşüm boyutunu öngörmemiş olmasını sorgular: "Çocukları, yalnız doğayla boğuşacaklarmış, çevredeki insanlardan hep yardım, hep iyilik göreceklermiş gibi yetiştirmek yanlış... Göze alınmıyor çünkü karşı çıkacak ınsanlarla boğuşma eğitimi vermek..." Bu durumda, köy öğretmenlerini "çevresiyle boğuşturma hazırlığı" yapmadan, "hem de onları yapmak zorunda kalacakları korkunç savaşa silâhsız sürmek," adeta "başından yenık duşmeleri isteniyormuş" olduğunu düşündurtüyordur (158). Daha ileride, Müfettiş Şefik Ertem, Köy Enstitüleri'nin kesinkes kapanacağını Müdür'e önden haber verırken, bunun önüne bır tek şeyın geçebileceğini söyler: "Sız enstitücüler, hatta bütün öteki öğretmenlerle bütün öğrenciler ayaklanırsa umut vardır." Radikal bir Esdüdücü gibi konuşur burada, Şefik Ertem! Enstitü müdürü Halim Akın'ın hiç kimsenın buna hazır olmadığını söyleyerek bu umudu silmesi, Müfettiş için sürpriz değildir. Projenın sıyasî-toplumsal mücadele boyutunun eksıklığini tekrarlar: "Anladın mı şımdi, çocukları sadece, doğayla boğuşacak gibi yetiştırmek nıçin yanlış... Sankı karşılarına hiç insan çıkmayacakmış gibi yetiştırmek..." (395) Tıpkı "altı yılda, köylü çocuklarından, çeyrek öğretmen, çeyrek çiftçi, çeyrek zenaatkâr, çeyrek esnaf yetiştirme" fikrinın "kolaya kaçmak" olması gibi, bu siyasî-toplumsal mücadeleyi göz almamak da "kolaya kaçmak"tır ona göre.

VELHÂSIL

Kemal Tahir, son yıllarında bir söyleşisinde, "Bana 'Sen Köy Enstitülerine neden düşmansın?' diyorlar. Yahu ben Köy Enstitülerine değil bu enstitülerin kuruluş biçimine karşıyım!" demıştı. Enstitüler'ın, dünya savaşı ve akabinde dış siyasetın icaplarına göre araçsallaştırılan bir proje olmasından rahatsızdır. "Stalın efendi şaşırıp toprak istedi, üs istedi diye, İsmet Paşa muhalefete kurban veriyor

7 Kurtuluş Kayalı: "Kemal Tarih'in düşünsel farklılığı konusunda birkaç tespit," *Kemal Tahir Kitabı* (haz. Asım Öz), Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2021, s. 28.

bu koskoca teşebbüsü," der. Netıcede, bır "devlet aldatmacası" mahiyetı kazandığını söyler bu gırışımın.[8] Dahası, –yazının sonuna doğru bunu vurguladım–, Enstıtüler'ın köyün egemen statükosuyla mücadeleyi göze alan bir sıyasî-toplumsal bılınçten yoksunluğundan fazlasıyla rahatsızdır

"Çeyrek" bılgi-emek formasyonlarına bel bağlanarak köyü kalkındırma tasarımında "kolaya kaçıldığı" eleştirisinde kararlıdır ve serttir Kemal Tahır. Bununla beraber, "koskoca teşebbüs" ıbaresının altını çizelım. *Çekırdek*'te, Enstıtüler'in nıyetıyle, Esdüdücülerın gayretıyle ılgılı şefkatlı bır bakış da görürüz. En azından, "Enstıtü düşmanıdır" damgasını vurup geçemeyeceğımız nüanslar, önemlı dıkkatler görürüz. Bır *içeriden-eleştiri* veçhesı vardır. Netıcede, *Bozkırdakı Çekırdek*, Köy Enstıtüleri karşıtı mıllıyetçi-muhafazakâr anti-komünıst söylemın ufkuna da, standart Kemalıst Köy Enstıtüleri yüceltısının ufkuna da sığmayan bir romandır.

8 Ismet Bozdağ. *Kemal Tahir'in Sohbetleri*. Bilgi Yayınevi, 1980, s. 125.

Mağdur ve mağrur

SAMİ ÖZBİL

Kemal Tahir, Türkiye devrimci ve sosyalist hareketinin Kemalizm, antı-Kemalizm gibi bir sorun alanı tarifi bulunmayan kesimlerinde kitapları elden ele dolaşan yazarların en bilinenlerinden olageldi. Olay merkezli yazması, dilinin kıvraklığı, mücadele insanlarını yüksekte tutuşu, klasik roman geleneğine yakın kurgusu o çevrelerde okurun ilgisini dırı tuttu. Marx'ta kenar çizgileri silik kalan ATÜT'ten ilham alan *Devlet Ana* romanıyla varlığı yokluğu tartışmalı 1926 suikastı etrafında gelişen *Kurt Kanunu*, anılan sıyasal topluluklarda gerilimli tartışmalara yol açmadı.

Romanlarındakı ideolojik dozaj olumsuz eleştirilere konu edilen Kemal Tahir, savunduğu roman anlayışıyla uyumlu olduğu için ve o ölçüde, Hace-i Evvel pozisyonunu kabullendiğini hissettırıp varsaydığı konumu üstlenmişti. Bu bahısteki olumsuz eleştirilere pek aldırmadı. Ne yaptığını bilıyordu muhakkak. Yazdığı gibi yazanları beğenıyor, başkalarının işlerını de kendi zavıyesinden değerlendiriyordu. Ancak romanlarındakı "bilinçlendırme" gayretı, onun edebiyat tarihine ve ortamına hakım olduğu gerçeğini perdelemış gibi. "Evvela toplumu vermek", bireyi o bütün içında bir yere oturtmak ısrarı, tarihsel belge havası katarak romanlarının yazınsal gücünü zayıflattı. Metinler yer yer sosyolojik gözlemler, anlatılan dönemin çarşı pazar fiyatlarını içeren listelerle doldu. Bu gibi zaaflar onun diğer dısıplınlere doğru sınır ihlaliyle türlerin iç içe geçiş riskını göze almasının, hatta ihlalı bile isteye benımsemesinin kaçınılmaz sonuçlarındandı.

Kemal Tahir romana ve romancıya edebiyat dışı görevler de yüklüyordu. Bir tür ödev verıyordu "yazıcıya". En nihayet toplumu, Batılı manada olmasa bile "aydınlatacak", bir parça da eğitecektı roman. Edebıyat eserinin taşıyabileceği bılgi etrafında vaktıyle epey bır tartışma yurütüldü geçmişte. Kendisi ısrarla başka bır yerde durmayı yeğledı. Zaman ıçında Batı'da ve Doğu'da romanın farkları üzerıne fikırler öne sürdü. Edebıyat disiplininde pek az kanun olduğu için bilgi-roman gerılımı tüketılmış değıl, bugün polısiyeler üzerınden cılız da olsa akıyor o tartışma. Aranırsa Dostoyevskı romanlarından epey bir bilgi ve vaaz çıkarılabılir ayrıca. Tolstoy da "Tarih nedır?" sorusuna yanıt olabilecek makale pasajlarını romanına katmaktan çekinmemıştı. Bize has olmayan bu tartışma bizde dışlama, küçümseme, değersizleştirme vektörleri halını alabildi, sıyasal görünümlü olmakla birlıkte kışisel tonları bulunan gerılımler eşliğinde.

Marx, Dostoyevski ve Freud'dan haberdar okur Kemal Tahir'in her üç ismin verımiyle etkileşim içinde roman kışılerini yarattığını zorlanmadan anlayabilir. Edebiyattakı "hocası" Nazım Hıkmet aracılığıyla öğrendiği sosyalist gerçekçılıkte-

ki iyimser mekanizmin öğutlediği "mutlu son"la tamamlanan hikâyeyle arasına koyduğu mesafe belirgindir. Mutlak iyilerle mutlak kötüler yerine amacı peşinde koşan insanları gündelik hayatları içinde anlattı; çıkarcılıkları, iç dünyaları, cinsel çalkantıları, toplumsal konumlarıyla birlikte. İnsanın gerçek kişilik yapısının yıkım, çöküş, savaş sürelerinde perdesizce ortaya çıktığı düşünülürse romanlarda kullandığı siyasal-toplumsal fon sayesinde geniş bir hareket alanı buldu. Amerikan edebiyatındaki sahneleme tekniğini cömertçe kullanarak didaktizm sorununu hafifletmeye çalıştığını gözlemek mümkün. Tiratlar, analizler, bazen usandıran konuşmalar eksik değildi yazdıklarında ama okuru "gütmeye" çalışmadığı gibi bilgilerini başına kakarak onu sabit bir noktaya bakmaya zorlamadı. Romanları birer teklif demetidir en nihayet. Nerede durduğunu saklamayan yazarın tutumu okuru oraya çağıran tebliğci bir tutumu akla getirir.

En başarılı romanı olduğunu düşündüğüm *Yediçınar Yaylası*, Türkçenin olanaklarından yararlanma maharetiyle harikadır. Eksiltili dilin kullanıldığı güçlü diyaloglar var orada. *Esir Şehrin Mahpusu*, bir ucundan "Memleketimden İnsan Manzaraları"nı anımsatmasına karşın derinlikli insan anlatımıyla "Manzaralar"ın epey ilerisinde. Romandaki sahnelerden biri seneler sonraki *Kırmızı Pazartesi*'nin girişini anımsatır: "Yusuf Bey bu kapıdan fırladı. Sağ elıyle boğazının şahdamarına yapışmış, gövdeli adam olduğu için, damarın kanı bir minare boyu sıçrıyor. Şu basamakları indi, iki üç adım attı. Bir yandan da "Yediler beni puştlar... Yediler" diye böğürüyor. Nah buraya yıkıldı, yıkılmasıyla ruhunu teslim etmesi bir oldu."

Esir Şehrin İnsanları'nda Kurtuluş Savaşı yıllarındayız. Kötü tarafı ağır basanlar padişahçı, "dinci", Mustafa Kemal'e düşman. 31 Martçılık da aynı kapsamda anılır. Savaş aynı zamanda buhrandır. Yazar kimseye kefil olmaz. Dünden bugüne bir alevlenip bir sönen ilgi odaklarından İttihatçıları tarihselleştirme gayretini elden bırakmayacaktır:

> Bir de baktık inkılapçılar padişaha damat olmuşlar. Hangi padişaha? Genel Merkezde "Beyaz Öküz" diye alay edilen konyak tutkunu bıçare bunaga . Enver Paşa'yı, Talat Paşa'yı, Cemal Paşa'yı bu zavallı Beyaz Öküzün oturduğu tahta yaklaşıp saçak öperken gözünüzün önüne getirin. "Hilafet lazım! Çünkü Müslümanlık ve Müslümanlar... Türklük lazım... Çünkü Türkler imparatorlukta bırıcık sağlam dayanak... Garplılık lazım, çünkü çağın hakkından başka türlü gelinemez" denildi. Yarın Anadolu harbından sonra Mustafa Kemal de, bunu yaparsa, hangi haklı sebeple yaparsa yapsın büyük bir cinayet işlemiş olur. Gene hiçbir şey değişmez.

Oradaki "Gene"de kendi tarih yorumu vardır ve o yoruma göre iyi-kerim devlet garpçılık belasına tutulmuştur. Kemal Tahir'in yazdıklarını hayat hikâyesiyle bir arada ele almak gerek. Onu o yapan detaylar kat ettiği yaşamın verimi. Sert bir siyasal mücadeleyi omuzlamış mesela. Bu bilgi atlandığında her tarafa çekilebilecek araçsal bir yazara dönüştürülebilir. Devletin kapısında iş-aş verilerek rehabilite edilenlerden değildir. Zor zamanlarda sol-sosyalist mücadelede yer alarak 1938 Donanma Davası'nda Nazım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı gibi ünlü TKP'lilerle yargılanıp 13 yıl hapishanelerde kalışı görmezden gelinirse derdini, meselesini anlamak iyice zorlaşır. Donanma Davası rejimin muhalifiere dönük psikolojik harbidir aynı zamanda. Bir olayı, durumu kullanarak muhalefet susturulmak istendi. 1926 İzmir Suikastı davasının yarattığı ortamın sunduğu avantajla 1927 "Nutuk"u daha sorunsuz bir siyasal ortamda icra ediliyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Donanma Davası, bulunan bir fırsatın üstünde tepinen idarecilerin hususi gayretiyle içeride bir düzleme harekâtına dönüştürüldü. O korku ortamında itirafçılar ortaya çıktı. Kemal Tahir öylesi teslimiyet biçimlerine uzak. Hapsliği sızlanmadan sırtlamış. Hikmet Kıvılcımlı bu durumların sıfır sızlananı olarak genç Kemal Tahir açısından iyi bir örnek. Romanlarında görüleceği gibi mücadele insanlarına sempatisi canlı, yollarını doğru bulup bulmadığı ayrı bir bahis. Ana akım TKP fikriyatından uzağa düşen, ayrım noktaları belirgin bir tarih-toplum tasavvuru geliştirdikçe, TKP çevresindeki solda reddiyeyle karşılaştı.

Kemal Tahir'deki farklı perspektif birdenbire değil zamanla, tedricen olgunlaşıyor. Söz konusu tasavvurun ilhamı muhtemelen Hikmet Kıvılcımlı. Bir kere çok çalışkan Doktor. Dil biliyor, çevirileri var, telif eseri çok, ilgi alanı geniş, orijinalite mera-

kı kuvvetli. Tarihe, İslâm'a, Osmanlı'ya ilgisi dirî. Bu gibi alanlarda kafa yorup çalışan nadir TKP'leri gelenlerinden. Basmakalıp izahların ötesini kurcalayan Kemal Tahir için Doktor'un azmi örnek teşkil ediyor. Sonları birbirine benzeyecek gerçi, ikisi birden dışlanmaya yüz yüze kalacaktı. Tarih-toplum kazılarından Kıvılcımlı ile Kemal Tahir birbirlerinden epey farklı sonuçlar çıkardı. İkisinin vardığı sonuçlar tartışmalı bana kalırsa ama asıl önemlisi böyle bir düşünsel faaliyeti zorlamaları. Kendi kulvarında Doktor TKP'nın, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin ideolojik-düşünsel sınırlarını yoklamasına rağmen çemberi kırmadı veya kırmayı göze alamadı. O ve Nazım, gençliklerinden beri TKP'liydi, kişilikleri fikriyatla yoğrulmuştu. Kemal Tahir onlardan şanslı. Hapsedildiğinde 28'indeydi. KUTV ya ad Marksist ortodoksi etkisi sınmemişti üstüne. Kişiliği TKP(liler) ile temastan evvel oluşmuş, oturmuştu. Örgütte yönetici ve dolayısıyla eleştirel bakışı daralmış muhafızlardan değildi, siyasal kariyer hedefi de yoktu. Marksizm'e, SB'nın reel sosyalist hal ve gidişine, TKP'nin kitle ilişkilerindeki zayıflığa dönük cömert eleştırılerinin odağına yerellik arayışını oturtmakta zorlanmayacaktı. Batı(cılık) hayranlığına uzak kaldı.

> Aynen almak ölümdür. O da Batı ürünüdür. Diğerleri (İslamcılık, Turancılık gibi) nasıl ölüme götürdüyse, aynen alınmış sosyalizm de Osmanlı bunyesi için ölümdür. O da bir batı ürünüdür. Aynen alıyorsunuz. Kendinize uydurmuyorsunuz. Kendi dertlerinize çare bulur hale getiremiyorsunuz. Ölümdür o da. Başka türlü parçalanmak.

Derdini anlatırken "bunye", "parçalanmak" ve "ölüm" vurgularına dikkat. Alarm işaretleri bunlar. Oralardan hareketle kimi tartışmalar yürütmek mümkün ayrıca. Birçok tartışmada Kemal Tahir mevcut olandan rahatsızlığını, süregelen tarzın yanlışlığını tartışırken bir yerden itibaren romantik bir konuma yerleşir ama. Edebiyattaki "romantizm" akımının eleştırı içeriği ve yönünü siyasal, toplumsal, teorik alana taşıyıp canlandırıyor. Neden acaba, sorunu bir ölçüde teşhis eden ama kapsamlı çözüm önerisi bulunmayanın gayriihtiyari geçmişe, tarihe sığınması mıydı yaptığı? Belki bir ölçüde böyleydi ama sadece bu kadar değil. O günün evrenselci sol tahayyülüne karşı yerellik dinamiğini hatırlatması pek alıcı bulmadı bu arada. Latın Amerika gibi başka coğrafyalarda, SBKP'yi benimseyen partilerin sol içi hegemonya kuramaması ve "heteredoks" addedilen yerli sosyalizm arayışlarının oralarda yankısını bulması buradaki sol atmosferin büyük oranda TKP tarafından belirlendiğine işaret ediyor gibi. Benzer hassasiyetler coğrafyaların birinde karşılık bulduğu halde diğerinde değersizleştırmeyle karşılandı.

Rus Narodnıklerden Vera Zasuliç, Marx'la iletişim kurup görüşlerini almak istediğinde Marx'ın cevabı mektubunun farklı versiyonlarının olması, konu hakkında enine boyuna düşünme ihtiyacı duyduğunu anlatır. *Kapital* ılk kez Rusçaya çevrilmişti, genç Rus devrimciler yazarı arayıp bulmuştu, istese pekâlâ standart bir "kapital" teorisiyle yanıt verebilirdi ama yapmadı. Onun teorisiyle Rusya'nın pratiği uyumsuzdu. Rusya'nın tarihsel dinamiklerini kurcaladı çünkü teori ne derse desin, bir ülkedeki pratik ayağını o toprakların nesnel zeminine basacaktı, kalkış noktası orasıydı. Bilinen cevabı bütün bunların toplamıdır.

Kemal Tahir'in reel-sosyalist modernizmle ihtilafının tarihi eskidir. Yerellik arayışlarına denk geldiğini düşünerek yöneldiği, tutunduğu ve zamanla sorgulamadan bağlandığı ATÜT etrafında koparılan gürültü, zihinsel konformizme alışan belli muhitlerde Kemal Tahir'i soldan ihraç ritüeline dönüştürüldü. Buna karşın o, ömrünün sonuna dek "Nasıl bir sosyalizm?" sorusuna çalışıp cevap aramayı sürdürdü. Verdiği cevapların içeriği, türlü nedenlerle, günden güne evrensele biraz daha mesafe alarak yerele kapanmasına yol açınca erken dönem dikkati bir başka tek yanlılığa vardı. Oysa söz konusu eleştirel bakış, evrensel teoriye aşı bağlamında düşünülürse bugün de değerini koruyor. Kemal Tahir'in ulaştığı sonuçlarla mutabık olmamakla onu sosyalizm dışına çıkmış, düşmüş saymak bir (ve adil) değil. Karşılıksız bile kalsa, nihayet sol-sosyalizm içi tartışmalardır yürüttüğü, yürütmeye çalıştığı. Bu gibi fikir oluşturma, tıkanıklığı aşma, yeni perspektif geliştirme tartışmalarında saçmalıklara dahi yer vardır ayrıca.

Kemal Tahir'le olgun, kapsayıcı, birikimini ülkedeki sosyalist teoriye katabileceği bir ilişki kurulabilir miydi? Türlü mezhepleşmeler halindeki

tefrikalaşma adeti yüzünden ihtilafların tadında bırakılmadığı zamanlardı. Kişisel çekemezliklerle gruplaşmalar da girmişti işin içine. Kıyasıya gerilim ortamında dışlayıcılık en kolayıydı. O da alttan almadı gerçi, takaza edenlere çıkıştı, sözünü sakınıp anonim kalmayı seçmedi. Bir yerden sonra inceldiği yerden koptu ilişkiler. Dünya henüz iki kutupluydu ayrıca. Sovyetik şematizme itirazın bedeli ağırdı. İtiraz kabiliyetini kıran reel sosyalist hegemonya hakimdi. Eskiden gelen bir adetti üstelik. Avrupa'da SB'ye itiraza yeltenenler antikomünistlikle itham edilmiştir. Kapalı devre çalışan reel-sosyalist mekanizma eleştirel akla ve katkıya kapalıydı. Mesela partisine sadakati sonsuz Hikmet Kıvılcımlı'nın bile ölüye sayıldığı yıllarda yine Akdeniz havzasında bir başka devrimcinin, Gramsci'nin fikirleri hasebiyle itibarsızlaştırıldığını *Gramsci'nin İki Hapishanesi*'nde (İletişim Yayınları) okuyunca bu yüzden şaşırmıyoruz.

Kemal Tahir rüzgâra karlı yürüdü mecburen. ATÜT olgunlaşmamış izlenimler halindedir Marx'ta. Doğu'ya ilgi duyuyor, bakıyor ama yeterince çalışıp teorik sonuçlara ulaşamıyor. Doğu'da sınıf mücadelesinin din devrimleri yoluyla sürdüğünü, "Muhammed devrimi"ne alaka gösterdiğini okuyoruz ama bunlar dağınık parçalar halinde. Kemal Tahir aklındaki tarih-toplum düşüncesine en yakın belirlemeleri ATÜT'te buluyor. Oradaki tarih yorumu doğal olarak Türkiye'deki resmi tarih anlatısını kırmaya yönelik. Kemalist tarihçilik, dönem siyasetinin gereği icabı Osmanlı'dan kopuş üzerinden inşa ediliyor, uzak geçmişe sıçrayarak milliyetçi kökler arıyordu. Ayrıca gayet modernistti. Kemal Tahir'in itirazı, Kemalizm'i de kapsayacak biçimde 1800'lerden bu yana sürdürülen bütün bir Batılılaşma serüvenineydi. Batılılaşmayı sapma saymak Kemalizm'le mesafeyi artırmakla sonuçlanacaktır. O fikirlerin sinemada ve edebiyatta etkilediği isimler olmadı değil. "Türkiye'nin Ruhu"nu yazmak isteyen Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ında bahsı geçen düşünce nüvelerini-notalarını bulmak olası. TKP ise, hakim Marksizm anlayışının etkisiyle Batılılaşma serüvenini sorgulamadan ilerici sayıp sahiplenerek Kemalizm'in kapı komşusu oluyordu.

Kategorik eleme ve ayrıştırmalara imkân tanıyan ATUT sabitelerine satılan Kemal Tahir'in tek-

LEVENT GÖNENÇ

tıp indirgemeciliğine itiraz ederken işlediği malzeme Batı orijinliydi. Birçok tekniğini kullandığı 'Roman Sanatı' da. Bundan kurtuluş imkânsızdı zaten. Sonraları doğudaki romanın batıdakinden farklı olacağını ileri sürdüğünde, doğunun kültürel-tarihsel dinamiklerine bakılmadan inşa edilmiş roman-edebiyat teorisine katkı olabilecek bu yönlü itiraz ve dikkat hasımlık üzerinden yapılandırıldığı nispette karşılık bulamadı, hafifsendi hatta, giderek yeteneksizlik alametinin perdelenmesi addedildi, kısacası bir imkân heba edildi. Kemal Tahir üslubunun teorik olmaktan ziyade ajitatifliğe yatkınlığı soğukkanlı analiz geliştirmesini ketledi. Birini diğerine tercih ederken, tuttuğu tarafı üstün tutma ısrarı özcülük kategorisi işin içine katılınca müşterek arayışları dinamitledi. Hoş, kimselerin müşterekleri bulma çabası olduğu da söylenemezdi. Kesif Doğu karşıtı konumlanışın, başka pek çok yanlış mevzilenmeyle birlikte sola toplam maliyeti maneviyat kaybıydı ki o da toplum-sol ilişkilerinde "dışarlıklı" görünme sorunuyla iç içe geçti

Doğu-Batı ikiliğiyle ele alınan dünyanın diğer yakasında mevzilenenler kadar, bir de bağlantı noktalarında duranlar çıktı ama uç durumları tecrübe edenlerin sesi diğerlerini bastırıyordu. Kültürel kolonyalizm tartışmalarından aşina olunan içeriksiz Batı öykünmeciliğine karşı Kemal Tahir'in "biz" ve "onlar" ayrımı, "biz"i bizden gayrı herkese üstün çıkmazına saplandı kaldı. Doğu merkezcilik

de en nihayet bir başka çıkmaz sokaktı oysa. Sorunu aşma gayreti göstermedi çünkü Doğu'yu üstün tutmakta problem görmüyordu. Hiç bitmeyen bir "Altın Çağ" anlatısını sevdi Kemal Tahir. Anlatısının esası sınıfsızlık iddiasına yaslanıyordu ve hipotezin boşluklarını kötü niyetli yöneticilerin yediği haltlara bağlayarak doldurmaya çalışıyordu. SB yıkıldığında orasının hâlâ sosyalist olduğunu iddia edenler olmuştu bir ara; sosyalizme bu kez varıldığında geriye dönüş imkânsızdı, teorileri bunu söylüyordu ve gerçekler teoriye uydurulmalıydı. Kemal Tahir'de de sınırsızlık durumu neredeyse ebediydi, yıkılamazdı; her iki örnekte mantık düz ve büklümsüz

Sosyalist hareketlerin strateji-taktiklerinde "proletaryanın öncülüğü"nün münasip bulunduğu kesişim noktalarına Kemal Tahir "devlet"i yerleştirdi. Devrime karşıydı, sosyalizme devlet öncülüğünde tedricen varılacaktı. Somut çokluğun olumsuzluklarından bakarak tarihe "sığınıyor", kurtuluşun malzemelerini oradan bulup çıkarıyordu ama 20. yüzyıldaki devrimler tam da onun benimsediği gibi yukarıdan aşağıya, devlet gücüyle sosyalizmi kurma ideali etrafında başladı. O göremedi ama sonra bütün o devrimler çöktü. Ekonomi politik bilgisi ne kadardı bilmiyorum ama kapitalizmi pek önemsemediği, evrensel ölçekli hegemonik karakterini dikkate almadığı, öncekiler gibi alelade bir üretim tarzı saydığı çıkıyor konuşup yazdıklarından. Kapitalizm bir yere girdikten sonra ne ATÜT dinler, ne diğer üretim biçimlerinin egemenliğini, diğer bütün biçimleri, tarzları nihayet eritir. Kemal Tahir meseleye devlet kapitalizmi varsa pekâlâ devlet sosyalizmi de olabilir gibi bir yerden bakmakta ısrarcıydı. Bireysel mülkiyeti dışlamayan, devletin faal ve fail olduğu Kemal Tahir ütopyası, geleneksel Marksist literatürdeki "sıyasal devrim"e aşağı yukarı denktir.

Tarihe yaklaşımı özgün müydü? Mesela bütün zamanların ezilenlerini ve isyanlarını mı savunuyordu? Bu gibi sert, radikal kopuşları savunmak bir yana dışlaya geldi. Nazım Hikmet, *Şeyh Bedreddin Destanı*'nda isyancılarla duygudaşlık kurar ama hakim sosyalist paradigmaya bağlı kalarak isyanın yenilmeye yazgılı olduğuna inanır. Kemal Tahir bizzat isyana karşı. Aslında karşı olunacak içerik yoktur, o da bilir ama ATÜT'çü düşünce kategorik reddi gerektirmişti. Tuttu Bedreddin hareketi özelinde isyanları Batı'ya meyletmekle, bireysel mülkiyeti reddetmekle eleştirdi. Kerim devletin tam hakimiyeti ve iyilikle işlemesi beklentisi geçmişte de karşılanmış değilken, "Baciyan Rum" ve diğer detaylardan hareketle "sınıfsız imtiyazsız toplum" modellemesine inandı. Tartışmalı olmakla birlikte, İstanbul'un fethine kadarki devlet, kurumsallaşamamanın etkisiyle nispeten Kemal Tahir'in aklındaki çerçevesine oturtulabilir ama fetih sonrasında kuruluşla ilgisi kalmayan bir imparatorluk düzeninin adım adım baskın geldiği ileri sürülebilir.

Devlete karşı isyan ve itirazlar bütün zamanlar için eşkıyalıktı onun nazarında. *Kuyucaklı Yusuf*'u da *İnce Memed*'i de kategorik olarak reddedecektir. Stratejisinin taktık esneklik ve yeterlilik taşımadığının kanıtı gibidir bu düz bakış açısı. Sonuçlardan hareketle bir nedensellik inşasına girişmiştir. Kendi döneminde 1968 itiraz-isyan dalgasına da uzak. Ona kalırsa manasızdır öylesi çıkışlar. Hele devrim talep edilmesi iyice tatsızdır. "Türkiye'de gelişmiş bir gerici sınıfın ortadan kaldırılacak tipik sınıf devleti bulunmadığı gibi, yüzyıllar boyu maddi ve manevi yönlerden gelişip güçlenmiş bir karşı gerici, tutucu, sömürücü sınıf yoktur. Bu sebepten sosyalizm de, Türkiye'de, devletten –yukarıdan– gelecektir. Türkiye'de, çalışanların devleti sosyalist amaçlarla ayaklanıp ele geçirmesi söz konusu değildir... Çalışanların buradaki ödevi, bu yukarıdan gelecek ve biçimi, bize benzeyecek olan "şeyi" bilimsel sosyalizm ölçülerine göre geliştirip yaşatmaktır. Burada da zorlamak söz konusu olacaktır. Ama bu zorlama –yani despotluk– halka karşı değil, ilerinin bilimsel sosyalist idareci kadrolarına, açıkçası emekçilerden yetişme idarecilere, belki Emekçi Parti üyelerine karşı uygulanacaktır. Bu açıdan bakılırsa Anadolu halklarının tarihinde ilk defa bal tutan parmağını yalayamayacak, halkları idareye yeltenenler çeşitli aptallıkları, suçluluklarını, suç ortaklıkları içinde keselerini dolduramayacak, hiç değilse, iktidarda bulunmanın manevi hak edilmemiş keyfini süremeyeceklerdir. Çalışanlar Türkiye dışında da "sosyalist amaçlarla ayaklanıp ele geçir"medi bugüne dek. "Ödev" kelimesi, kavramıyla karşılaşıyoruz, felsefedeki çağrışımları ge-

nellikle tutucudur. Zorlamak, hele "bilimsel sosyalizm" enteresan. Bu iddia bizi SB'ye götürüyor, laf orada meşhurdu, edebiyata sıçratıldı bir ara ve Kemal Tahir, eleştirel bir siyasal konumu benimsemekle birlikte sanki hâlâ TKP-SB paradigması içinde düşünmekte, eşzamanlı eleştirel Marksist tartışmaları pek takıp etmemekte ya da tümünü ATÜT aynasında ele almaktaydı.

Yerellik vurgusunun Türklük kimliğini içeren bir perspektif üzerinden sosyalizm tartışmasına varmasını "milliyetçilik" diyerek bir kalemde silip atmak kolaycılık olur. Bir Kürt, Çerkez veya başka ulus ya da ulusal topluluktan insanların bu bağlamı dışlamayan sosyalizm tartışmasını bütün ulusların, kültürlerin eşitliği üzerinden yürütmesi ne kadar meşruysa Kemal Tahir'inki de o denli meşru. Doğu'yu Batı'ya üstün tutuyordu ama Türk'ü Doğu'daki diğer milletlere üstün sayıyor mu? Zannetmiyorum. Milliyetçi, muhafazakâr müştereklerden olan Ermeni kırımı karşısında durduğu yer suça işaret etmek, mazlumun tepkisini anlamak, kırımla el değiştiren sermayeyi anıştırmak; okuduğum bütün metinlerindeki perspektifi bu merkezde. Talat gibi isimlerin öldürülmesini de skandallaştırmadan anar.

Milliyetçi savrulmalara karşı teyakkuz sol-sosyalist cenahta kültürel Türklükteki teorik-politik rezervin atıl kalmasına yol açtı, hâlâ değerlendirilmeyi bekleyen bir atıl kalışa. Sırat köprüsü gibi bir durum olduğu kesin. Dünya ölçeğindeki sosyalist birikim ve hafıza da "ulus" meselesinin netameli olduğunu, yurtseverlik uğrağının çabucak bırakılıp bir ulus lehine üstünlük iddiasına varılarak "şovenleşildiğini" anımsatır ama yaygın kötü örnekler sinik genellemeciliğin gerekçesi olmamalı. Yanı başımızdaki ana akım Kürt siyasal hareketi başka bir kulvarda bunu önemli ölçüde başarmıştı. Milleti-milliyeti anmadan yürütülen yerellik tartışması Türkiye'de azınlıkta kaldığı halde Kemal Tahir, şimdilerde küllenen yerellik vurgusunu elinden geldiğince açmaya çabaladı:

> Tek bir sosyalizm vardır. O da bilimsel sosyalizmdir lafı, ancak alıkların, körlerin, bir de emperyalist üstatlarının lafıdır. Tek bir sosyalizm vardır da neden bu sosyalizm Batı topluluklarından İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da, Belçika'da, Hollanda'da, hatta İsveç'te, hatta kendi iddialarıyla kendilerini batılı sayan Rusya'da aynı sonuçları vermemektedir. Tek bir sosyalizm vardır lafı, eğer toplumları sosyalizmden mümkün mertebe uzak tutmak için kullanılan bir aldatmaca değil de sosyalizme geçmeyi kolaylaştıran bir maksat için söyleniyorsa o zaman tek başına hiçbir şey ifade etmediği de hemen arkasından söylenmelidir. Tek bir bilimsel sosyalizm vardır ama, hemen olduğu gibi kavrayıp-kapıp bilir bilmez, anlamaz, düşünmez, kullanılmaya kalkılacak bir matah değildir. Dünyada tek bir buğday vardır ama her milletin kendi ekmek çeşnisi başkadır.

Yerelliği sosyalizme varış çabasında hızlandırma katalizörü gibi düşündüğünü, dönemin polemikçi diliyle ve yine "bilimsel sosyalizm"le anlatmakla birlikte bu gibi tartışmalar çok taraftar bulamamış gibidir. Bugün ne kadar farklı, dahası Doğu meftunu imajı yayan topluluklar bu tartışmalara ilgi duyuyor ölçemem ama *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*'ni (YKY, 2007, John M. Hobson), 2022'de edindiğimde kitap hâlâ birinci baskıdaydı. İçeriğinden bağımsız olarak, adının bile ilgi uyandırması beklenen kitaba akademi de ilgi göstermemiş anlaşılan. Yine de yerellik-evrensellik bağlamını kurarak tartışan Doğan Özlem gibi felsefeciler eksik değil. Yerlilik sözüne kulak asmayan, bütün referanslarını Batı'dakilerden alarak onları yankılamakla yetinen, orayı muteber sayan baskın eğilime sadece Kemal Tahir gibi isimler karşı çıkmıyor. Edebiyat anlayışı, eğitimi ve yönelimiyle ondan epey uzak bir yerde duran Bilge Karasu da "son söyleşisi"nde sorunu dile getirdi. Mustafa Arslantunalı ile konuşmalarını kapsayan *Nasıl Yazıyorsam Öyleyimdir* (Kırmızı Kedi Yayınları) adlı kitapçıkta, konteksi de dahil ederek "Niye bir yabancının bir şey söylemesi bu kadar önemli oluyor? Onu bir Türk söyleyince niye farkına varamıyoruz? Ya da önemli bir şeyin söylenmesi için ille yabancı kaynaklara mı gitmemiz gerekiyor", gibi cümlelerle yaygın bir tutumu eleştirdi. Karasu'nun dikkat merkezinde eşitlik düzleminin bulunduğuna işaret eden "İlle" vurgusu kıymetlidir.

Kemal Tahir'in gezindiği düşünsel alan 20. yüzyıl sosyalizm denemelerinde dokunulmamış bölgeler, konular arasında değildi aslına bakılırsa. Sosyalizme devlet eliyle tedricen geçiş isteğinin öncülleri-

ni Buharin'de, bir ulusun tarihine atıfla "devletli sosyalizm" yaklaşımını Stalin'de bulabilir, hatta sayıları çoğalan bilinçli sosyalistlerle değişim fikrini toplumsallaştırma perspektifini Bernstein'de bulabiliriz. Nihayet ilk kez söylenen hiçbir şey yok şu yeryüzünde, her fikir gider bir yerlere değer. Kemal Tahir'in faturayı kesip günah keçisi saydığı kötü idarecilere vatandaş ne yapabilir peki? Cunta arayışlarına ilkesel olarak karşı. Batıcıları sevmiyor. Devrimci aksiyonerlerin yolunu reddediyor. Kendisi de bir partide değil, hapishane sonrasında örgütlü hayatın dışında. "Ne yapmalı?" sorusuna karşı geliştirdiği pratik önerilerin toplamı bir tür "sivil toplum" basıncıyla aşağıdan talep üretme çerçevesinde. Bir de "Sabırla beklemek, hazırlanmak, güçlenmek idraki"nden bahsedişi var, bunu da aksiyoner sola dönük uyarı-eleştiri gibi ele alabiliriz. Stratejisinin merkezinde herkesin, meziyetleri ölçüsünde daha çok çalışması duruyor. Roman-edebiyat yoluyla toplumu bilinçlendirmek de ona düşmektedir. Romanlarında zaaf, kusur sayılan hususlar bu perspektiften doğmuştu. Geleneksel sosyalist solda makale, inceleme gibi ağırbaşlı, ciddi yazılarla uğraşıp kafa patlatmak dururken şiir, hikâye, roman gibi hafif işlerin küçümsendiğini hatırlarsak, romanlarındaki siyasal dozajın açık-gizli bir basınçla ilgili olduğunu çıkarabiliriz. Bugün 70'lerinde olan ve son romanını üniversitede okuduğunu söyleyen sosyalistlerin fazlalığı, basıncın birkaç kuşağın yaşam kültürüne dönüştüğünü anlatır:

> Türk sosyalist hareketi serapa pratikle doludur. Hiç teorisiz pratiktir bu. Bu sosyalist tarihte Türkiye gerçeklerine yönelmiş iki tane makale bulmanın ihtimali yoktur. Batıdan duyduğumuz bir iki basmakalıp ayeti tekrarlamaktan başka. Buna karşılık mahya asmaya kadar, beyanname dağıtmaya kadar, donanmayı isyana teşvik etmeye kadar sonsuz eylem vardır. Bugün için de eylem fazladır, eylem çok fazladır. Eylem teorisizlikten dolayı sefil bir eylemdir. Çoluğun çocuğun ölümüne sebep olan bir eylemdir. Ve herhalde övünülecek bir eylem değildir. Kimin idare ettiği belli değildir. Çünkü kimin idare ettiğinin belli olması için teorinin çok sağlam oturması yerli sosyalist teorinin son derece sağlam oturması gerekir. Nasıl ölçeceğiz, neyle ölçüp biçeceğiz eylemin doğru olup olmadığını? Eylemin bizden olup olmadığını

Burada iki detay ayrıca önemli. İlki donanmayı isyana teşviki, fiilen üstlenmese de doğruluyor ki o dava dosyasında yargılanıp hüküm giymişti. İkincisi, bu konuşma ömrünün sonlarına doğru '71 devrimcilerinin aksiyonerliğinin öne çıktığı zamanlarda eylemi total olarak reddetmiyor ve yerlilik, buralılık gibi kayıtlara bağlıyor. "Biz"den bahsediyor ayrıca. Doğu-Batı ikiliğindeki "biz" değil, Doğu'daki bir ülke içindeki bir 'biz' ve dolayısıyla o "biz"in karşıtı devlette cisimleşmiş bir de "onlar"ı gerekli kılar. Onun "biz"i, bütün eleştirilerine karşın, aksiyoner sol gençliği de içine alan genel sol-sosyalist hareketi anlatıyor. Dönem devrimcilerinin teoriye yabancılığı sır değil öte yandan.

"Proletaryanın vatanı yoktur, vatanı bütün dünyadır" sloganı başka yerlerde nasıl yankılandı tartışılmaya değer ama Türkiye'de yerelliğe, otantik dinamiklere 12 Eylul yenilgisi sonrasında özellikle ilgisizleşen hakim eğilimin muhrüne dönerek "sınıf hareketi"nın alametifarikası sayıldı. Sınıf merkezli parti ve örgütler kendilerini "Enternasyonal proletaryanın Türkiye kolu" olarak tarif ettiler. Din eleştirisi bile Batı'daki Hıristiyanlık eleştirisinin taklidine döndü. Batıni gelenekten Alevi-Bektaşi felsefesine, Mevlana-Yunus gibi halk İslâmı bileşenlerine kadar ne varsa küçümsenirken, bağlılarını incitme tekdüzeliğine saplanıldı, günden güne daraldıkça solda en muhkem mevki sayılan "sınıfa kaçış" eğilimi popülerleşti, pratik olarak değil, salt propagandif çerçevede. İçinden geldikleri kültür, gelenek ve günlük dilleri itibariyle buralı ama Batı'ya öykünen zihin dünyaları nedeniyle toplumla doku uyuşmazlığı yaşayan sol-sosyalist toplam bir tür siyasal kaşeksi halini aldı.

Pek çok önermesini zaman elemiş olabilir, özcülük problemi yazdıklarının evrenini daraltmış olabilir ancak Kemal Tahir'in sosyalist harekette ihmal edilmiş bir gediğe, sosyalist hareketin aynı zamanda buralı olması ihtiyacına işaret eden mesaisi bugün de kıymetli. Yerellik üzerinden inşa etmeye çalıştığı perspektifin evrensel tahayyüllü komünizm teorisiyle rezonansı halinde sosyalist bir alaşıma ulaşmak bence mümkün ve gerekli.

Hikâyesi olmayanlara üzülen bir adam

ERCAN KESAL

Önce, Celal Bayar'dan söz edeceğim. 1960 askeri darbesinden sonrakı yıllar. Duruşmalar bitmiş! Artık Kayseri Cezaevi'ndedir Bayar. Yol arkadaşları Adnan Menderes, Fatın Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan asılmışlar. Bayar, Kayseri Cezaevi'ndeki günlerini *Günlük* olarak da yazmış. Cezaevı günlerınden söz ettiği bır bölüm var:

> Bu ıntizamsız kara taşlar üzerinde yürür, dört duvar arasında başımızı yukarı kaldırır, mavi semadan temız hava dılenırken, küçük bır "fılız" dıkkatımızi çektı. Samet (Ağaoğlu) bu fılızı hımayesıne aldı, korudu, büyümesi için ihtımam gösterdi Fılız, kesılmış bir ağacın kökünden sürmüştü. Ölçtüm, tam üç karış boylanmış, kışın kuruttuğu yaprakları dökülmüş, yerıne yeşil tomurcuklar belırmiş. Bu hal bana dışarda baharın başladığını hatırlattı. Düşündüm. İstanbul, baharının güzelliğiyle meşhur şehirlerimiz cennet olarak nazarımda canlandı. Odama döndüğüm zaman, Kayseri Hastanesi'nden muayeneden gelen Bahadır Dulger "bahar gelmış, dışarısı yemyeşil" dedi. Ben de bu fılızın beni aldatmadığını anladım...

Umurbeyli Mahmud Celal, İttihatçı Turgut Alp, Sökeli Galıp Hoca, İzmir mebusu Celal, Bankacı Celal Bey, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar... Yassıada düşüğü... Amerikancı, Lıberal, 'bu kış komünizm gelecek' diyen eski siyasetçi! Hangisi?

Aşağıdakı alıntı ıse yine Bayar'ın 1966 yılında yayımlanan *Ben de Yazdım* kıtabından. Evden ayrılışını yazmış:

> Hemen o gece evdekılere veda edıp yola çıkacaktım. Yemeğı yarıda bıraktım, arkadaşlarımın selamet ve başarı dilekleri arasında sokağa fırladım. Her taraf karanlıklar içinde idı, bol yağmur yağıyordu. Sular içinde, yaya olarak Küçükyalı semtınde oturduğum eve vardım. Önce eşım Reşide'yı gördum, yenı kararımı anlattım. "Yaşlı annemi, çocuklarımı kendisıne emanet ettığımi" söyledim. Geçinmemiz için o an elımızde yırmı lıra vardı. On ıkı lırasını kendısıne uzattım. Bu cüz'i yardımdan, sonu bellı olmayan ayrılıktan teessür duymuş olmalıyım ki refıkam: "Yolunda devama, hizmetlerini tamamlamaya mecbursun, üzüntüye mahal yok!" dedı, başarılar dıledi. Ayrılırken sözlerıne şunu ılave etti. "Annene vaziyeti kendın anlatmalısın, yalnız bunun mesulıyetını alamam." Zavallı annem elını öpup, gidiyorum dedığım zaman titredi. Analık şefkatını gösteren gözyaşlarını gızlemeye çalışırken: "Oğlum, korktuğum başıma geldi," dedi. Anladım, annemın en çok korktuğu, benım bir kazaya uğramam ihtimali idi. İzmir'de kalırsam tehlıkenın daha büyük olacağını anlattım. Bundan teselli buldu. Selametım için dualar etti. "Yolun açık, babanın ruhu seninle olsun," dedi. İzmir evlerının bodrum katında ayrı yemek odaları ve servis kapıları vardır. Buraya doğru ilerledim. İkinci oğlum 5-6 yaşlarındakı Turgut sofra başında yemek beklerken beni gördü, arkamdan bağırdı: 'Baba, çabuk gel, karnım çok aç!" "Peki yavrum,

şimdi!" Yağmur şiddetini arttırmış, karanlık daha da koyulaşmıştı...

Benim Celal Bayar'ım, yağmurlu bir İzmir akşamında hiç perva göstermeden haysiyetinin ardına düşen, Reşide Hanım'ın kocası ve sofrada onu bekleyen Turgut'un babası olan adamdır. Ancak böyle bir adam, kapatıldığı duvarların ardında taşların arasındaki bir karış filizin kendisini aldatmadığını hesaplayacak kadar naif ve hayata inanmış olabilir.

Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım* isimli hatıratı 1966 yılında yayımlandıktan hemen sonra Kemal Tahir'in masasının üzerindeki yerini alır. Tahir, bir süre sonra *Milliyet* gazetesinde kitap üzerine bir yazı yazar. Yazı özellikle sol çevrelerden fazlasıyla olumsuz tepki ve eleştiri alır. Yazıyı okuyan Celal Bayar Kemal Tahir'le tanışmak ve konuşmak ister. Buluşma gerçekleşir. Bundan sonrasını buluşmanın başından sonuna şahidi olan İsmet Bozdağ'dan dinleyelim:

> Artık sohbet ateşi harlamıştı, konuşuyorlardı. Ben kenara çekilip izlemeye başladım. Kemal önce nazik fakat tutuktu. Karşısındaki adamı anlamaya çalışıyordu. Anladıkça, düşüncelerini yerlerine oturttukça rahatladı. "Hay siz çok yaşayın" demeye başladı. İyice ısınmışlardı birbirlerine. Kemal soruyor Bayar anlatıyordu. Kemal yeni şeylere rastladıkça "Hay ömrünüze bereket, Hay sız çok yaşayın" diyor ve eliyle de sevgi ile Bayar'ın dizine dokunuyordu. Üç buçuk saat sürdü bu sohbet. Ayrılıp sokağa çıktık. "Gerçekten yaman adam! Görmüyor musun nasıl yapmacıksız bir kibarlığı, yüksekliğini yitirmeyen bir alçakgönüllülüğü var. İnsan sonradan kazanmaz bu nitelikleri. Doğuştan getirir. Çok sevdim.

Kemal Tahir'le Celal Bayar'ı buluşturan şeyin peşindeyim belki de!

İsveçli yönetmen İngmar Bergman *Büyülü Fener* adını taşıyan otobiyografik kitabında bir çocukluk anısından söz eder. Kasabaya gelen gezici sirkte gördüğü Esmerelda isimli genç ve güzel kadından çok etkilenmiştir. Onu kendi fantezi oyununa dahil eder. Sınıfta yanında oturan Nisse adlı bir erkek çocuğa gizlilik yemini ettirerek sırrını söyler: "Annemle babam beni Schumann Sirki'ne sattılar, yakında dünyanın en güzel kadını olan Esmeralda'nın yanında akrobat olarak yetiştirilmek üzere evden ve okuldan alınacağım."

Ne yazık ki, ertesi gün fantezisi açıklanmış ve kutsal sırrına ihanet edilmiştir. Sert, otoriter ve saygın bir papazın oğlu olan Bergman hem okulda hem evde korkunç biçimde aşağılanır.

Aradan elli yıl geçer ve Bergman bir gün annesine, sirke satılma hikâyesini anımsayıp anımsamadığını ve böylesi bir yüreklilige ve düş gücüne neden kimsenin gülmediğini, hiç değilse sevecenlikle eğilmediğini sorar. Yedi yaşında bir çocuğun evden ayrılıp sirke satılmak istemesinin nedenlerinin derininde ne yatabileceğini hiç kimse sormamıştır ne yazık ki!

Orta Anadolu'nun ortasında küçük bir bozkır kasabasında doğdum.

Çok çocuklu, üstelik hepsi erkek, kuzen ve amcalarla beraber yaşanan kalabalık bir ailenin ortasında, önce çiftçilik sonra gazozculuk yapan Gazozcu Mevlut'un en küçük çocuğu olarak büyüdüm. Taşrada çocukluk çoğu zaman cehennemdir.

Dört erkek çocuğun en küçüğüydüm. Hastalıklı, soluk benizli, sürekli kulağı akan, geceleri yatağına işeyen bir çocuk.

Bozkırın ortasında yapayalnız, kimsenin sevmediği, çirkin ve çaresiz. Bu cehennemden hayal kurarak çıktım. Bana bunun yolunu kitaplar gösterdi. Kitapları keşfetmemle birlikte çevremdeki her şeyi istediğim gibi değiştirebilmeyi becerdim. Bana dayatılan hayatın dışında başka bir gerçekliği icat ettim. Bu yüzden ve her zaman ne yaparsam yapayım edebiyat yanıbaşımda oldu. Kitaplar bana başka bir dünyayı bağışladı. Kelimeler etrafımdaki boşluğu istediğim ve seçtiğim hayaletlerle doldurmayı öğretti. En çok da Kemal Tahir kitapları! Minnettarım ona.

Bir konuşmada da söz etmiştim, Kemal Tahir okumalarının bu kadar etkileyici olmasını birkaç şeye bağlıyorum: Kemal Tahir'in dili sinemasaldır. Senaryoya yatkındır. Diyaloglar sahici ve çok güçlüdür. Karakterlerin hemen hepsi de yaşayan kanlı canlı şahıslardır. Kemal Bey'in Çorum Cezaevi'nde geçirdiği yıllara hürmeten romanlarına hâkim olan dil her zaman bizden, samimi, sıcak ve tanıdık gelmiştir. Uruguaylı yazar Galeano yazma sebebini anlatırken "birlikte kurtulmayı umduğum için yazıyorum" der. "Birlikte kurtulmak." Politikacının da önünde sonunda vaat ettiği bir söylem bu

Engels de bir mektubunda, "ekonomi-politiğe dair tüm bildiklerimi Balzac'ın romanlarından öğrendim" diye yazar.

Belli ki bu yüzden, Türkiye'ye ve dünyaya dair akıl fikir yürütmeye pek açık ve aç olan zihnim, Kemal Bey'in roman kahramanlarının ağzından anlattığı tüm siyaset hipotezlerini hemen yutmaya hazırdı. Ne kadar çok ihtiyacımız var şu an Kemal Bey'e

Gelse otursa baş köşeye ve "Niye bu haldeyiz?" sorusunu bile sormaya mecali kalmamış bizlere en öfkeli ya da her zamanki çelebi haliyle bir kez daha konuşsa:

> Biz bunları kafamızı süslemek için mi belledik, yoksa memleketimize insanca bir yönetim getirmek için mi okuyup öğrendik? Eğer memleketimizin insanı, şu Anadolu insanı içinse sağına soluna iyice bakmamız gerekir. Anadolu insanı nasıl bir insandır? Yapısı nedir? Yüzelli yıldan beri devleti ve aydını Batıcılığa koşulmuşken, halkı neden Batıcılığa direnir? Doğu dinlerinin yarattığı altürist ahlakın nasıl bir insan türü ortaya koyduğu, Batının egoist ahlakıyla bu noktada nasıl bir çatışma içinde bulunduğu iyice araştırılıp su yüzüne çıkarılmadıkça, değil Türkiye'de rejim tazelemek, abdest tazelemek bile mümkün değildir. Binlerce yıllık birikimimizi bilmeden, nereye gidiyoruz arkadaş?

Kemal Tahir için ideoloji ya da kuramlar fikir olmaktan önce ahlaktır. Bencilliğini yenmeden, yalan söylemeyi bırakmadan, ruh ve fikir disiplinine girmeden bir şeyci olunmaz!

"Hem rezillikte Makyavel'e taş çıkaracaksın, hem de Marksist olacaksın yağma yok." Üzerinde yaşadığımız toprakların ve gül yüzlü çocuklarımızın hatırına yapabileceklerimiz hâlâ bizi bekliyor. Ama hâlâ aynı çaresizlik ne yazık ki ve hâlâ devam etmekte olan akıl karışıklığı, aynı hataların tekrarı.

Geçmişinden sıyrılmış bir insan topluluğu mudur toplum? Köklü bir geleneğe sahip olan bu ülkeye dair hayal ettiğimiz her şeyin ideolojik kalıpların dışında bir gerçekliği olmalı, bizzatihi insanın gerçeği! Kemal Tahir'i evrensel kılan şey sonuna kadar ve korkusuzca yerel olmasıdır. Çok iyi bildiği Marksizm sularında kendinden emin ve korunaklı kulaçlar atmak yerine şeytanın avukatlığına soyunmaktan çekinmemiş bir adamdır. Marksizm ya da herhangi bir dünya görüşüne hiçbir zaman statik olarak bağlanmamıştır. Kemal Tahir bu toprakların dilinin, kederinin ve hafızasının künhüne ermiş bir adamdı. Kendi roman kahramanlarının ağzından konuşturdukları kaba propagandist cümleler değil, siyaset kurumunun tam da merkezinde yer alması gereken önemde, sokağın

içinden, yangın yerinin ortasından söylenen şeylerdi. Belki de Kemal Tahir'i her daim güncel kılan şey onun kendi yaşadığı yıllarda da bir türlü nereye konulacağının bilinememesidir. Duende'yi aramıştır hep! Hâlâ bulamadığımız. Kolay ve hazır reçeteler yerine kendi derdimizin ve dermanımızın peşine düşmüştür. Yaralarımızın iyileşirken bize bağışladığı şeyi, kendi ruhumuzun kaynağını arayan bir adamdır Kemal Tahir. Ne kadar benziyor Tanpınar'a ve Cemil Meriç'e. Ne kadar da benziyor Metin Erksan'a, Ahmet Uluçay'a ve Muharrem Ertaş'a.

Epey önce katıldığım bir sempozyumun konu başlığı "Göç, Göçmenlik ve Dil"di. Orada şunları söylemiştim: Göçmen kuşlar binlerce yıldır göç ediyorlar oradan oraya, onlara soruyor musunuz niye göç ediyorsunuz diye? Göçmenlere de sormayın, çünkü mecburlar. Yaşamak ve ayakta kalmak için başka türlüsü gelmez ellerinden. Kemal Tahir'e de soramayız niçin herkes gibi almıyorsun yerini alışıldık mahfillerde? Niye bildiğimiz solcular gibi konuşmuyorsun, bilindik laflar etmiyorsun diye. Sorarız elbette ama haksızlık etmiş oluruz

Kemal Bey dürüst, haysiyetli ve yurtsever bir aydın olduğu için başka türlü davranmak elinden gelmezdi. Kemal Tahir'e kendi konforlu alanlarında yer açamayanlara söyleyebileceğimiz: Kemal Tahir bu toprağın soylu ve gerçek sesidir. Onu samimiyetle duymaya çalışmalıyız. Kemal Tahir'in ödünsüz, pervasız duruşundan yola çıkarak ve fırsatçılık yaparak sağcı bir cepheye yerleştirmeye çalışanlara diyebileceğimiz ise: Kemal Tahir oralara sığmaz, nafile bir çaba. Edebiyatta, elimizdekini eğip bükerek, yeni bir gerçekliği icat etmek mümkündür. Toplumsal bir model öngörüyorsak bu yeniden icat etmek değil yeniden ve derinlemesine anlamaktan geçer. Bunun adı da yerlilliktir. Kemal Tahir'le müsemma olan bir kavram. Cemil Meriç, Kemal Tahir'in bu yönünü şu ifadelerle dile getirir: "Bir neslin yüz akıdır Kemal Tahir. Türk düşüncesine ufuklar açmıştır. Türk romanının en yiğit, en güçlü, en büyük temsilcisidir!" Behice Boran üniversitede sosyoloji derslerinde savunduğu bir tezin tam tersini ifade eden bir konuşmayı Marksist bir partının genel başkanı sıfatıyla bir kongrede yapar. Bu onun belki de siyasetten koptuğu bir andır. Kendisini hiç bir zaman affetmez Behice Hanım. Uydurma bir suç isnat edilerek 14 yılı cezaevlerine gömülen Kemal Bey hiç yapmadı bunu. Yaşadıklarını, başına gelenleri masala çevirmeyi bilen bir adamdı. Hikâyesi olmayanlara üzülen bir adamdı. Öyle de yaşadı!

Kemal Tahir'in üç röportajı için kısa bir sunuş

TUNCAY BIRKAN

Kemal Tahir biyografilerinde 1932 yılında Zonguldak'tan İstanbul'a dönüşünün ardından neler yaptığı anlatılırken şu standart cümle hemen her yerde geçer: "*Vakit*, *Haber* ve *Son Posta* gazetelerinde musahhihlik, röportaj yazarlığı ve tercümanlık yaptı. *Yedigün* ve *Karikatür* dergilerinde sekreter, *Karagöz* gazetesinde başyazar (1935-1936), *Tan* gazetesinde yazı işleri müdürü oldu." Ama bu gazetelere ne yazdığı pek merak konusu olmadığı için buralarda kendi imzasıyla veya müstear isimlerle yazdıklarının tam bir dökümü çıkarılmış bile değildir. Bu işe kendini vakfedecek araştırmacılar gerek bahsettiğim dökümün sağlıklı olabilmesi için. Ama 1930'lu yılların gazeteleri üzerinde sık sık çeşitli vesilelerle çalışan biri sıfatıyla burada adı geçen gazete ve dergilerin *Karikatür* ve *Karagöz* hariç hepsini sık sık taradığım halde *Vakit*, *Haber* ve *Tan*'da kendi imzasıyla yayınladığı herhangi bir metin veya röportaj görmediğimi söyleyebilirim (Karşılaştığım tek istisna 9 Teşrinisani [Kasım] 1934'te *Haber* gazetesinin Serbest Sütunu'nda kendi imzasıyla çıkan "Spor İdarecileri ve Spor Muharrirleri Hakkında" adlı yazı). Muhtemelen buralara imzasız olarak veya bilinen takma isimlerinin dışında başka isimlerle yazmıştır haber ve röportaj metinlerini. Ama *Son Posta*'da 1936 Mayısı'nın sonlarından 1937 Şubatı'na kadar Kemal Tahir veya K.T. imzasıyla yazdığı çok sayıda röportaj ve haber metni var. 1937'nin Şubat ayında yazı, hikâye ve röportajın bugünkü anlamına daha yakın mülakatları zamanın meşhur magazin dergisi *Yedigün*'de yayınlanmaya başladığına göre bu dergide de o tarihten sonra çalışmaya başladığı ve hapse girene kadar orada çalıştığı söylenebilir büyük olasılıkla.

Neler yazmış peki Kemal Tahir *Son Posta*'da? En kolayından başlayalım: *Haber*'deki yazıdan da anlaşılacağı üzere spor muhabirliği/muharrirliği de var üstadın. Bu sekiz ay boyunca ara ara gittiği maçlara dair izlenimlerinin yanısıra spor yöneticileriyle yaptığı mülakatları yayınlamış gazetede. Yazarlarla yaptığı mülakatlar ve edebiyatla ilgili birkaç yazısı da çıkmış. Ama yazıların büyük çoğunluğu Türkiye'de o dönem gazetelerinde Selahattin Güngör, Hikmet Feridun Es, Suat Derviş ve *Son Posta*'da birlikte çalıştığı yakın dostlarından, "röportaj kralı" lakabını bile almış Naci Sadullah'ın, sonraki dönemlerde ise Sait Faik, Yaşar Kemal, Orhan Kemal gibi büyük yazarların, dünyada da Joseph Roth, Stig Dagermann gibi olağanüstü kalemlerin en başarılı ve en tanınmış örneklerini verdiği röportaj janrının tipik ve iyi örneklerinden sayılabilir. Tıpkı bu isimler gibi Kemal Tahir de sadece gittiği mekân veya ortamda karşılaştığı, özellikle görüştüğü insanların söylediklerini aktarmakla yetinmez; "nesnel" bir kayıt cihazı gibi

davranmaz; içine girdiği ortamları tasvir ederken, görüştüğü veya hayatlarına tanıklık ettiği insanların kah toplumsal, kah psikolojik, kah kültürel portresini çıkarırken bütün öznelliğini ve yazarlık becerilerini, bazen de epey afili bir biçimde,[1] devreye sokmaktan kaçınmaz; kendi ruh halini, hatta gerekirse çocukluk anılarını –çoğunlukla bir atmosfer oluşturma gereci olarak kasten– metnine yansıtmaktan çekinmez. Bir olayı, bir toplumsal çevreyi, bir mekânı, işyerini, pazar yerini vs., özetle gazete okuru için bir güncelliği ve ilgi çekiciliği olacağını tahmin ettiği dış dünyaya ait şeyleri anlatmak için kalkıp bir yerlere gitmiştir ama bunu başka birinin değil de kendisinin yazdığını, okurun anlatılan şeyi onun prizmasından geçmiş bir ışık altında görmekte olduğunu sezdirecek ipuçlarına, bazen konuya bazen de düpedüz haleti ruhiyesine göre değişen oranlarda başvurur. Özetle birçok iyi yazara, gazete okuru gibi acelesi olan, dikkati her an dağılabilecek insanları bile, onları asıl ilgilendiren dış dünya ile yazarın kendi iç dünyası arasında tempolu, hatta ritmik bir biçimde salınmaya ikna etme terbiyesi kazandırmış olan ve maalesef epeydir can çekişen röportaj sanatının iyi icracılarından biridir Kemal Tahir.

Peki nerelere gitmiş, kimlerle konuşmuştur bu röportajlarda? Bekar hanlarına, İstanbul'un parklarına, sinema, düğün salonları, gazinolar, barlar gibi eğlence yerlerine, kahvelerine, icra dairelerine, emeklilerin "üç aylıklar"ını kırdırdıkları banka şubelerine, mahkemelere, belediye fidanlıklarına, tren garlarına, balık hallerine, tersanelere, fabrikalara gitmiş; sık sık da sokaklara çıkıp bazen kendisinin de bir işini görecek bir eşya veya hizmet alma amacıyla gittiği satıcılarla, ayakkabı boyacılarıyla, sigara satıcılarıyla, pazarcılarla, seyyar fotoğrafçılarla, fırıncılarla, dalgıçlarla, ayıcılarla, niyetçilerle konuşmuş; bir icra memuruyla birlikte hazın ev ziyaretleri yapmış, bir hizmetçi idarehanesinde hizmetçi aramaya gelenlerle ve hizmetçilerle (aralarında Beyaz Ruslardan bir kontes bile vardır; kadının kendisini sahiden Kontes olduğuna inandırmaya çabalamasını hafifçe böbürlenerek anlatır) konuşup kısa tefrikalar yazmıştır. Bütün röportaj metinlerinde en göze çarpan, kendisinin de en çok önem verdiğini hissettirdiği şey çalışanların çalışırken girdikleri psikolojik haller, işlerini ne ölçüde severek yaptıkları, kazandıkları paranın verdikleri emeğin karşılığı olup olmadığı, özetle çalışma koşullarıdır.

Burada tadımlık olarak sunduğumuz üç metinde de bunu görüyoruz. Haydarpaşa'da işinden ve iş aleti olan lokomotifinden çok hoş, adeta Platonov karakterlerinkini andıran bir gurur duyan makinistle konuşurken onun gururuna iştirak eder:

> Önünde durduğumuz lokomotifin apayrı, dimdik, fevkalade kuvvetli bir manzarası var. Parıl parıl pistonların birbirine bağladığı muazzam tekerlekleri, simsiyah, upuzun kazanı, ağzına kadar dolu kömür deposu ve tüten bacası ile tabiat karşısında kavgasını yapan insanın ne harikalar yaratabileceğini apaçık anlatıyor. Teknik, denizlerin şık tenezzüh motöründe, asfaltların lüks otomobilinde, hatta göklerin çelik kuşlarında bu kadar çırçıplak, bu kadar orta yerde, bu kadar kudretini saklamaz halde de[ğil]. Lokomotifin önünde diğerleri smokin giymiş atletlere benziyorlar. Pazuları, aklı kuvvetleri, gizli gibi.[2]

1 Birkaç örnek vermeden geçmeyeyim. "'Salıpazarı boydan boya, güçlü kuvvetli bir hizmetçi tarafından silkilmiş alaca bulaca bir Uşak kilimi gibi dalgalandı" ("Salıpazarında Bir Saat", 2 Ağustos 1936). Parkta sakın sakın oturan insanların uzaklarda bir yangın görünce canlanıvermesini yorumlayışı da alâyişli. "İstanbul'un yangın afetine teknikle karşı koymağa başladığımızın tarihi ne kadarcık! Daha hepimizin hayalinde Yenicami merdivenlerinde otururak tulumba bekleyen kalabalığın alâkalı sabırsızlığıyla, bıçkın tulumbacıların kurt dirgili, nâralı süratı taptaze yaşıyor." ("Fatih Parkında Bir Saat", 20 Ağustos 1936). Cibali tütün fabrikası yazısının girişi de roman gibi. "Havada muazzam bir hışırtı var. Hani büyük ormanların sıcak yaz günlerinde bir öğle uykusuna dalışları olur. Yaprak kımıldamaz. Fakat kuru yapraklar üstünde sürünen hayvanların çıkardıkları hışırtı duyulur. İşte havadaki muazzam hışırtı buna benziyor. Tütün inhisarının Cibali fabrikalarını geziyoruz." ("Sigaranız Nasıl Yapılıyor 1", 22 Kanunusani 1937) Son bir örnek de aşağıdaki un fabrikası yazısından. "Kayıktayım. Sert bir poyraz denizin yüzünü, üşüyen mavi gözlü bir çocuk suratı gibi buruşturuyor."

2 O dönem Nazım Hikmet'ten Refik Halid'e birçok yazarda gördüğümüz teknik ve tekniği yaratan insan zekası övgüsünü tabiatı yetersiz ve kusurlu bularak yapma tavrı Kemal Tahir'de de vardır. Cibali fabrikasındaki röportajın burada yer almayan ilk bölümünde "adi tabiilik" lafı geçer mesela: "Benim gibi eski bir tütün tiryakisine, zevkini çoktan unuttuğumuz uzun kadın saçları kadar yumuşak ve sıcak gelen tütünü avuçladım. Hafif nemli, güzel kokulu saçaklarına baktım. Yukarıdaki tütün yaprağı, basit, çirkin ve zavallı idi. Şimdi insan elinin ve insan zekasının en mükemmel eseri olan tekniğin harikulade büyüsüyle nefisleşiyor, adi tabiilikten kurtularak asil bir şekil alıyor." ("Sigaranız Nasıl Yapılıyor 1")

İkinci yazıda, bir un fabrikasında kimselerle doğru dürüst konuşamamasına rağmen bir işçinin basit bir soruyu bile anlayamayıp cevap veremeyişini nefis yorumlar: "Müdüriyet ne tarafta?, diye sordum. Beline yarım bir çuvalı önlük gibi takmış bir adam türkçe bilmiyormuş gibi yüzüme uzun uzun baktı, baktı da: Hangı müdüriyet? dedi. Ben bu tavrı iyi bilirim. Sabahtan beri hiç durmadan çalışmış adamlar böyle olurlar."

Ekmek buhranı münasebetile

[Baş tarafı 7 inci sayfada]

doğru olacağını bir kere daha anlamıştım.

★

Eğer dün o gittiğim sahipsiz fabrika bir yeldeğirmeni ve ben de sıska Rosinant'a binmiş bir Donkişot olsaydım muhakkak mızrağımı kaldırır, teneke zırhlarımı şakırdata şakırdata kanatlara hücum ederdim.

Dün bir hakikati daha anladım, demek dünyada Donkişotlardan daha gülünç değirmenler varmış. Ve Donkişotların komikliği böyle değirmenlere rastlamalarından ileri gelirmiş.

Kemal Tahir

Cıbali tütün fabrikası röportajı baştan sona çalışanın halıne yönelik bu şefkatli dikkatle yoğrulmuştur; o dönemde birçok eksiğine rağmen işçiler için birçok insani uygulamayı devreye sokan fabrikadan diğer fabrikalardaki işçiler için duyduğu kederle karışık bir sevinçle ayrılır:

> İçimde tuhaf bir sevinçle, tuhaf bir keder var. İki bine yakın bir insan topluluğunun on yılda başardığı iş, çok sevindirici. Fakat bir de hususi müesseselerdekilerin acıklı vaziyetini düşünüyorum. Sistemli bir çalışmanın ilk faydalarını olsun görebilen bu topluluğa, mer'iyete girmesi çok yakın olan İş Kanunu'nun[3] getireceği faydaları ilave ediyorum da sosyal bir mahluk olan insanın yanyana yaşamağa alıştığı gün Cumhuriyet rejiminde, demokrat hamlelerle, neler yapılabileceğine en güzel misali Cıbalı fabrikasında gördüm, diyorum

Başka röportajlarında da aynı işçici ve teknikçi tavrın örnekleri görülür: Kâğıt fabrikası açılan İzmit'e gittiğinde belediye reisine kaşla göz arasında "Memleketiniz ehemmiyetli bir endüstri merkezi oluyor. Bu meyanda işçinin taavün sandığını, revirini, istirahathanesini düşündünüz mü?" diye sorar, Halkevi'nın "icap eden her şeyi yapacağı" cevabını alır ("Kağıt Nasıl Yapılıyor?", 7 Teşrinisani 1936). Tersaneye gittiğinde tamamen Türk imalatı geminin yapımına dair bilgiler aldıktan sonra dö-

SON POSTA

Sigaranız nasıl yapılıyor

En küçüğü 2 ve en büyüğü 7 yaşında yavru bizi şarkılarla karşıladılar. Burası işçi yavrularının yuvası idi!

Kemal Tahir

3 Bilindiği gibi, 1936'da kanun çıkacak ama çok uzun yıllar yürürlüğe girmeyecektir

nerken bındığı "asırlık Halıç vapuru"nun aheste gıdışından, tabiri caızse teknığin hızına ayak uyduramayışından rahatsız olur: "Halbuki Halıç'ın ıkı yakası da ağzına kadar fabrıka ve ımalathane dolu imiş. İki tarafında muazzam bir endüstrı hareketi bulunan Haliç'ın orta yeri hâlâ mızmız." ("Tersanede Bır Saat", 17 Teşrınisani 1936). Fıdanlığa gıttığında bahçıvanın işini sevmesi hoşuna gittiği halde çıçeklerle ılgili bilgıleri hafıften yarım kulakla dınler, ama çalışanların ne çok şey sulamak zorunda kaldıkları bahsi başlayınca dıkkati keskinleşır, yazı şöyle biter: "Haftada 300.000 saksı sulayan adamların şefi, Bay Mustafa'nın da elını sıktım. Paltonun yakasını kaldırdım. Sobalı lımonluklarda bırçok insanlardan daha bahtıyar yaşayan çıçeklere haset ederek yokuştan aşağıya ındım." ("Belediyenın Yıldız'daki Fidanlığında Bir Saat", 29 Kanunusani [Ocak] 1937)

Usta romancı Kemal Tahir, bır röportaj yazarı olarak da gayet hünerli. Hem okurun bu hünerin keyfini çıkarabılmesi için hem de 1936-1937 dönemı İstanbulu'nun sokak, eğlence ve çalışma hayatını yakından tanımak için bu röportajların kitaplaşması hayırlı olacaktır, vesselam!

Kemal Tahir'in fikir mirası ve *Türkiye Defteri* dergisi

BENGÜ VAHAPOĞLU

Kemal Tahir, eserlerinde Türkiye'ye özgü olan değişmez, somut gerçeği ortaya koymayı amaçlamıştı. Hazır gerçeklerle tatmin olmayan, kuşkucu ve sorgulayıcı bir zihne sahip yazar Türkiye'de yaygın kabul gören klasik Marksist öğretinin Türk toplumu hakkındaki açıklamalarını yeterli bulmamış, Türkiye'nin ruhunu yakalayabilmek için bir sosyal bilimci titizliğiyle araştırmalar yapmıştı. Resmi tarih anlatısına, kanıksanmış "ilericilik" anlayışına yönelik sol kesimden en sarsıcı eleştiriler yine ondan gelmişti. Türk toplumunun Batı dışı gelişme ve modernleşme deneyimini kendi kavramlarını üreterek açıklamaya çalışmış ve vardığı özgün sonuçları romanlarında işlemişti. Kışkırtıcı fikirleri kıyasıya eleştirildiği kadar benimsenmişti de. Sosyolojiden, sinemaya edebiyattan iktisada farklı sahalardan araştırmacılar, sanatçılar, yazarlar ve akademisyenler ondan etkilenmiş, fikirlerinin takipçisi olmuştu. Dönemin genç yazarları Hulki Aktunç, Taylan Altuğ, Naci Çelik ve Selim İleri de Kemal Tahir'in sıkı takipçileri arasında yer almış, hatta bir dönem "Tahirîler" olarak adlandırılmışlardır.[1] Bu genç yazarlar topluluğunun, Kemal Tahir hayattayken çıkarmaya başladıkları *Türkiye Defteri* dergisi ise ölümünün ardından yazarın fikir mirasını devralmış ve yayın hayatı boyunca onun taşıyıcılığı misyonunu üstlenmişti.

TÜRKİYE DEFTERİ'NİN UFKU: KEMAL TAHİR'İN DERGİ TASARILARI

Hulki Aktunç, Selim İleri, Taylan Altuğ ve Naci Çelik bir araya geldikten kısa bir süre sonra ortak edebiyat coşkularını yansıtabilecekleri bir platform arayışına girerler. 1960'ların sonunda Halil İbrahim Bahar'ın idaresindeki *Soyut* dergisinin kapısını çalar ve "genç kuşak yazarlar olarak" beraber yazma taleplerini iletir ve birkaç sayı da yazılarını burada yayımlarlar (Durbaş, 2011, 17).[2] Aynı günlerde Bilgi Yayınevi'nın sahibi Ahmet Küflü, yayınevi bünyesinde bir dergi çıkarmayı teklif eder. Hulki Aktunç, bu dörtlü kadroya ek

1 Aktunç, yazı hayatının *Türkiye Defteri* dönemi için "Selim İleri de, Taylan Altuğ da, ben de Kemal Tahircı olmamışızdır, Naci Çelik olmuştur, *Romanda Hesaplaşma* Kemal Tahircı bir roman eleştirisidir," (Aktunç, 2008, 81) diyerek Kemal Tahir'in kendisi üzerindeki düşünsel etkisini sınırlamak istemiştir. Aktunç, *Yoldaşım 40 Yıl* dışındaki söyleşilerinde de Kemal Tahircı olduğunu reddeder ve "[...] ben hiçbir zaman Kemal Tahircı ya da Tahirî olmadım ama onun, yerinde ve isabetli gördüğüm düşüncelerine katıldım. Kuşkuculuğunu benimsedim," der (Aktunç, 2008, 81). Aktunç, Tahirî olduğunu yadsımakla birlikte bu adlandırmadan rahatsızlık duymadığını "Bir zamanlar, Tahirî derlerdi bana. Rahatsız olmadım bundan. Bilemem, şimdiye kadar yazdıklarımı okuyanlar, Tahirî olup olmadığımı çıkarabilecekler mi? Ben, aykırı ve sarsıcı sorular sormayı bilen herkesi sevdim ve seveceğim," (Aktunç, 1987, 2) sözleriyle açıklar.

2 Hulki Aktunç'un ilk öyküsü "Deredeki" haricinde *Soyut*'ta başka bir yazısı yayımlanmamıştır, ancak Selim İleri, Naci Çelik ve Taylan Altuğ birkaç sayı beraber yazmışlardır.

olarak Leylâ Erbil, Turgut Uyar ve Tomris Uyar gibi yakınlık duydukları isimlerin de dergi fikrine sıcak baktıklarını söyler,[3] fakat bir yayınevi dergisi kimliğine yakınlık duymadıkları için bu fikir hayata geçmez. (Aktunç, 2008, 86-87)

Hayata geçmeyen bu dergi fikri, Kemal Tahir'in ikinci dergi çıkarma girişimiyle çakışmaktadır Kemal Tahir, iki kez dergi çıkarma girişiminde bulunmuş, ilkine "Toplum ve Gerçek" adını verirken, ikinci dergi için "Defter", "Divan", "Onur" gibi isimler düşünmüştür. Cengiz Yazoğlu, bu dergi girişimlerini şöyle anlatır:

> Kemal Tahir yalnız romanla yetinmemiş, üzerinde durduğu konuların yaygın bir şekilde irdelenmesi için iki kez de dergi çıkarma girişiminde bulunmuştu. İlki, 1960'lı yılların ortasında, Osmanlı toplum yapısı ve Marksizm üzerine özgün yazıları ve çevirileri ile dikkatleri çekmeye başlayan Sencer Divitçioğlu, Selahattin Hilav ve Attila Tokatlı ile birlikte olmuş. "Toplum ve Gerçek" adını verdikleri dergi girişimi, Kemal Tahir dışındaki nedenlerle sonuçsuz kalmıştı ama Kemal Tahir, çok önem verdiği bu dergının bir yıllık planını ve bu plan içinde üstlendiği yazıların önemli bir bölümünü hazırlamıştı. [ ]
>
> "Divan-Defter" adını verdığı, içinde bizim de bulunduğumuz ikinci dergi çalışmasına başlamış, katılımları saptamıştı. Bu dergi için Kemal Tahir "Milli Onurdan Üstün Hiçbir Şey Yoktur-Gerçek Yerli Düşünce-Sanat" gibi kapak yazıları da hazırlamıştı. O dönemdeki editörünün Ankara'daki matbaasında basımı düşünülen dergi, yönetim konusunda beliren Ankara-İstanbul ayrılığı nedeniyle gerçekleşemedi (Kemal Tahir, 2016, 8)

Kemal Tahir'in o dönem editörü Ahmet Küflü'dür, katılımcıların içinde ise Turhan Tükel, Baykan Sezer ve Cengiz Yazoğlu'nun dışında Selim İleri ve Nacı Çelik'in isimleri göze çarpar (Kemal Tahir, 2016, 30-34). Ancak Yazoğlu'nun öne sürdüğü hayata geçmeme sebebiyle Hulki Aktunç'un-

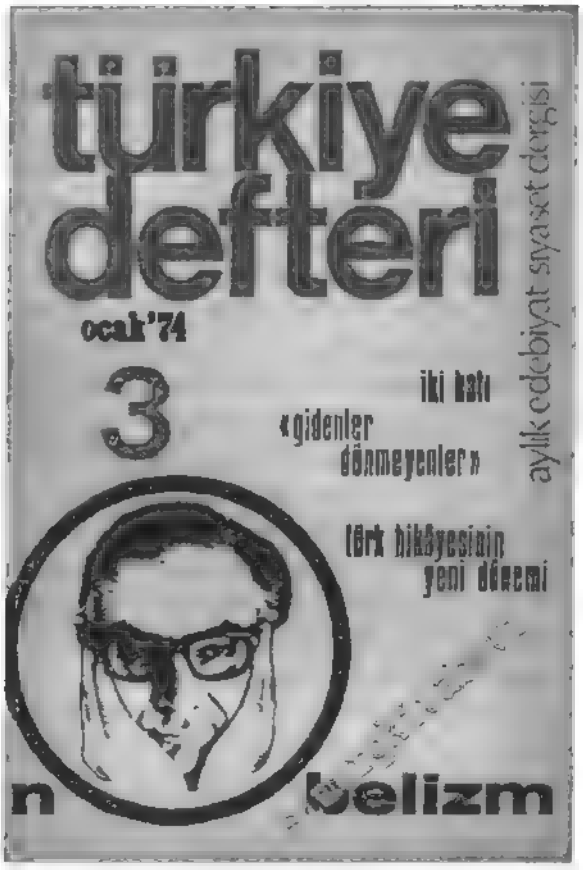

ki farklı görünmektedir.

İsmet Bozdağ da Kemal Tahir'in bu ikinci girişimine tanıklık etmiş ve "Kemal'de, dergi çıkarmak tutkusu yeniden depreşti. 'Tutku' diyorum, çünkü bu tutum 'istek' ve hele 'heves' olmayı çoktan aştı. Birkaç yıl önce de böyle bir havaya girmiş, konuşulanlardan biri, Kemal'ın birkaç yüz lirasını çarpınca dergi konuşmaları öfkeli homurtular arasında tavsamıştı. Bugün yeniden canlandığını görünce sordum," (Bozdağ, 1980, 201) diyerek 11 Şubat 1970 tarihini düştüğü sohbeti aktarmıştır. Kemal Tahir, kafasındaki dergi formatını "Dergiyi çıkaracak ben değilim! Çıkması için para yardımı yapacağım ve hedeflerini belirleyeceğim. Hedeflerini derken, neyin yanında, neyin karşısında olacağını, hangi tür yazılara sayfalarını açacağını, süreklı olarak savunacağı fikirleri anlatmak istiyorum," (akt. Bozdağ, 1980, 201) sözleriyle açıklamıştır. İsmet Bozdağ, bu tasarının akıbetini "Kemal Tahir çok istediği halde bu dergiyi bir türlü çıkaramadı. Bir ara paralar toplandı, kadro oluşturuldu, basacak

3 Tomris Uyar, Erhan Altan'la yaptığı söyleşide "Hatta biz [Turgut Uyar la kendisini kastediyor olmalı] bir dergi bile çıkartık Kemal Tahir falan, *Türkiye Defteri* diye, Hulki Aktunç'la çıkartmıştık dergiyi," (Altan, 2013, 29) der *Türkiye Defteri*'nin Kemal Tahir hayattayken çıkan, Tomris Uyar'ın da birer öykü ve yazısıyla katıldığı ilk sayısına Kemal Tahir'in doğrudan dahlinin olmadığı bilinegelmektedir. Uyar, bu ilk dergi çıkarma girişimi ile *Türkiye Defteri*'nin yayımlanma hikâyesini birbirine karıştırmış olabilir

matbaa arandı, fakat arkasından da hastalık bastırdı. Ameliyattan sonra bana bir daha dergiden söz açtığını hatırlamıyorum," (Bozdağ, 1980, 213) diyerek anlatır.

Kemal Tahir, o gün İsmet Bozdağ'a dergının biçim ve içeriğine dair görüşlerini detaylandırdığı "Bır Dergı Nasıl Olmalı ve Nasıl Çıkarılmalı?" ile "Meseleler" başlıklı iki büyük daktılo sayfası yazı da verir. "Bır Dergi Nasıl Olmalı ve Nasıl Çıkarılmalı?" yazısında derginin dızılışinden basımına kadar takip edilecek yol, dergının sürekli yazarlarının yazılarında, girdikleri polemiklerde, diğer yazarlara ve okurlara karşı takınacakları tavırlarla ılgılı etik uyarılar ve dergının nasıl kotarılıp gelıştirileceğine dair tavsiyeler yer alır. "Meseleler" başlıklı yazıda ise Osmanlılık, Batılaşma, tarihin yenıden sorgulanması ve tabulara karşı durma gibi dergi yazılarında üzerinde durulacak belli başlı konuları listelemiştir. İsmet Bozdağ, "Meseleler" başlıklı bu yazıyı, "Biraz göz gezdırince bu meselelerin, Kemal Tahır'ın fikir sorunları olduğu kolayca fark edilir ve apaçık görülüyor ki Kemal, bugüne kadar tek başına ürettiği ve yürüttüğü fikirlerin kavgasını –bundan böyle– yüklenecek bir dergi, bır kadro istiyor... Aslında bu dergi gayretı, Kemal'in yeni bir fikir kadrosu oluşturma gayretınden başka bir şey değil..." (Bozdağ, 1980, 207) sözlerıyle yorumlar.

Hulki Aktunç'un *Yoldaşım 40 Yıl*'da birkaç cümleyle değinip geçtiği *Türkiye Defteri*'nden önceki dergi tasarısının, tarihlerin ve tanıklıklardaki ifadelerin birbiriyle uyuşması dolayısıyla Kemal Tahir'ın ikinci dergi çıkarma girişimi olması yüksek bir olasılıktır.[4] Söz konusu girişimin gündemde olduğu tarihten yaklaşık bır yıl sonra, 1971 Nisan'ında, kadroda hemen hemen aynı isimlerın yer aldığı *Türkiye Defteri*'nin[5] ilk sayısı Hulki Aktunç'un beyanına göre yazarlarının kendi çabalarıyla yayımlanır (Aktunç, 2008, 86-87). *Türkiye Defteri*, başından itibaren "Kemal Tahırci" bir dergi görünümündedir. Gerçekten de dergi küllıyatı incelendiğinde Kemal Tahır'in "Bir Dergi Nasıl Olmalı ve Nasıl Çıkarılmalı?" ile "Meseleler"[6] başlıklı yazılarında detaylandırdığı yöntem ve içeriğin benımsendığı görülür. Ancak Kemal Tahır'in –bir önceki girişimde tasarlandığına uygun şekılde– *Türkiye Defteri*'yle arasında herhangi bir maddi bağı yoktur. Ne dergi yazarları ve kurucuları ne de Kemal Tahir'in bu yönde bır beyanı olmuştur. Zaten Kemal Tahir hayattayken dergi tek sayı çıkmış ve kapanmıştır. Bu ilk sayıda ise "Kemal Tahırcı" hüviyeti belırgın değildir. Romancının ölümünü takip eden aşamalarda ise Kemal Tahir'in geride bıraktığı dergi mirasının devralındığı ve fikirlerinın *Türkiye Defteri* yazarlarınca daha fazla sahıplenıldiği görülür.

Türkiye Defteri dergisinin üç dönemi vardır. İlki, 1971 Nısan'ında yayın hayatına başlayan fakat 12 Mart darbesiyle kapanmak zorunda kalan ve kurucuları içinde Selim İleri'nin de yer aldığı, "aylık edebiyat-siyaset" dergisi nitelığında, ağırlığın edebıyattan yana olduğu dönemdir. 2-16. sayılar arasını içine alan ikinci dönemde Selım İleri kurucular kadrosundan ayrılmış, edebıyat ağırlığı ise siyasaya kaymıştır. 17. sayıdan itibaren Hulki Aktunç'un ayrılmasıyla dergi kapanış sürecine girer. *Türkiye Defteri* toplamda 20 sayı çıkmıştır.

TÜRKİYE DEFTERİ'NİN ÜÇ AŞAMASI: GENEL GÖRÜNÜM

"Aylık edebiyat-siyaset" alt başlığıyla çıkan dergının ilk sayısının edebiyattan yana ağırlığını yazar kadrosu belirlemiş gibi görünür. Leylâ Erbil ("Bay Suret"), Tomris Uyar ("Sevdadır"), Selım İleri ("Yıllar Var ki") dergıye birer öyküyle katkı yaptıkları gibi Selım İleri ("TRT Gönülleri Hoş Tutuyor") ve Tomrıs Uyar ("Ayın Hikâyeleri") ayrıca

4 Abdurrahman Özkan, *Türkiye Defteri Dergisinin (1971-1975) Türk Edebiyatı ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Yeri ve Önemi* konulu yüksek lisans tezinde, Kemal Tahır'ın girişimine katkı yapanların içinde Selım İleri'yi ve dergiye isim olarak da "Defter"in düşünüldüğünü görünce hızlıca bu dergının *Türkiye Defteri* olduğu sonucuna varmış gibi görünüyor (Özkan, 2007, 14)

5 Semra Aktunç, "Hulkı Aktunç-Hayatı ve Eserleri" başlıklı doktora tez çalışmamsırasında yaptığımız sözlü görüşmelerimiz sırasında dergiye "Türkiye Defteri" adını Turgut Uyar'ın verdığını söylemiştir. (Aktunç, S., 9 Mayıs 2017)

6 Bu ıkı yazı "Bır Dergının İlkeleri Ne Olmalıdır ve Meseleler" başlığıyla ve "Kemal Tahır, 1970'lerde bazı yazar arkadaşlarıyla birlikte aylık dergi çalışmalarına katılmıştı. Bırtakım nedenlerle gerçekleşmeyen bu tasarı üstüne, Kemal Tahır'ın saptadığı ilkeleri günümüzdeki dergi çeşitlilığı ortamında yararlı olacağı düşüncesiyle yayınlıyoruz," sunuşuyla *Türkiye Defteri*'nın 18. sayısında yayımlanmıştır. (Bkz. Kemal Tahır, 1975, 487-490)

eleştiri yazılarıyla da destek olurlar Naci Çelik, Taylan Altuğ ve Hulki Aktunç ise inceleme-eleştiri yazılarıyla yer alırlar. Naci Çelik'in "Düzenin Edebiyatı" başlıklı yazısı, *Türkiye Defteri* dergisi adına da konuştuğu için ayrıca bir başyazısı olmayan derginin çıkış manifestosu olarak okunabilir. Naci Çelik, "*Türkiye Defteri* yazarları gereği, memleketimizdeki toplum olaylarına, genellikle kültür ve edebiyattaki yansımalar çerçevesinden bakacak. Çoğu zaman da bu kültür ve edebiyat çevresini zorlayacaktır," (Naci Çelik, 1971, 11) diyerek derginin edebiyatla politika arasında kendini nasıl konumlayacağına işaret eder. "*Türkiye Defteri*'nde edebiyat piyasası dışında gelişen yeni bir edebiyat ve düşünce anlayışının ürünleri verilecek. Bu ürünler tarihte ağır pahalar ödeyerek birtakım güçler biriktirmiş insan potansiyelinin tespiti olacaktır," (Naci Çelik, 1971, 12) sözleriyle de derginin misyonunu açıklar. Naci Çelik'in bu sözlerine ve ilk sayı yazılarının içeriğine bakıldığında, dergi yazarlarının genel kabulleri ve tabuları sorgulamayı hedefledikleri, bundan dolayı da cesur ve keskin bir üslup benimsedikleri görülür Örneğin Hulki Aktunç, "Aydınlar ve Hikâyemizin Doğuş Sorunları" adlı uzun incelemesinde Türk öykücülüğünü 1870'ten, Ahmet Mıdhat'ın *Letâif-i Rivayât*'ıyla başlatan edebiyat tarihçiliğine karşı çıkar. Aktunç'a göre "batılı hikâyemiz doğulu hikâyemizle başlamaktadır." (Aktunç, 1971, 10) Türk öykücülüğünün kökenini de halk hikâyelerinde, meddahta, Karagöz'de arar. Yine aynı sayıdaki "Konuşmalı, Özeleştiri" başlıklı yazısında, Azız Nesin'in ve Hasan İzzetin Dinamo'nun, *Yeni Edebiyat* dergisinde çıkan "öz eleştiri"lerini sert bir dille eleştirir. Özeleştirinin bir tür değil bir mekanizma olduğunu, "tercemeihal" gibi yazılamayacağını dile getirir (Aktunç, 1971, 37). Tomris Uyar, "Ayın Hikâyeleri" başlıklı yazısında 1970'lerde Türk öykücülüğünün durumunu değerlendirir. Uyar'ın "yenilik hikâyesi" adlandırmasını da ilk kez kullandığı bu yazı, Türk öykücülüğü üzerine bütün bir yıla yayılacak tartışmaların da başlangıcı olur. Selim İleri, "TRT Gönülleri Hoş Tutuyor"da ödül kurumunu; Naci Çelik'se "Yayın Hayatında Bu Harf Bir..." yazısında piyasalaşan edebiyat ortamını adeta topa tutarlar.

Türkiye Defteri'nın yayın piyasasına bu hızlı girişinden sonra hakkındaki ilk yazılardan birini Özdemir Bek kaleme alır. Bek, derginin kapak ve sayfa düzeni, dizgisi, puntosu gibi teknik yönlerini değerlendirdikten sonra *Türkiye Defteri*'nin hem biçim hem içerik bakımından "özenli ve yeterince uğraşılarak ortaya konmuş yepyeni bir dergi" olduğunu söyler (Bek, 1971, 22). Bek'e göre "derginin en önemli özelliği ve yeni olan yanı adı"dır (Bek, 1971, 22-23) "Rastgele, gelişigüzel seçilip konmuş bir ad değil kuşkusuz. Defter, üzerine bir şeyler yazılmak üzere ciltlenmiş boş yapraklardır. Bu, dergiyi çıkaranların, ortaya birtakım yeni savlarla çıkmakta olduklarını, söyleyecek, daha doğrusu tartışacak birtakım yeni sözleri olduğunu açığa vuruyor," diyen Bek'e göre *Türkiye Defteri*'nin edebiyatımızda ağırlığı ve etkisi olacağı açıktır." (Bek, 1971, 23) Dergiyle ilgili genel yorumlarından sonra Bek, yazısının devamında Hulki Aktunç'un "Aydınlar ve Hikâyemizin Doğuş Sorunları" başlıklı incelemesine odaklanır. Aktunç'un "batılı anlamda ilk hikâyemizin oluşumunda eski anlatı geleneğimizin büyük ve belirleyici payı vardır," yönünde vardığı sonucun, doğal olarak tartışılacağını söyler

Türkiye Defteri, yayın hayatına başladığı sırada 12 Mart darbesi yapılmıştır, ilk sayı dağıtılabilmiş ama ikinci sayı çıkarılmamıştır. "12 Mart sonrasının genel ve özel şartları altında kapanmak zorunda kalan" ("Güçlenen... Sûren...", 1973, 3) dergiyle ilgili Hulki Aktunç, şunları söyler:

> [...] derginin ilk sayısı Nisan 1971'de çıktı ama 12 Mart darbesi patladı. Dergimizin logosu, geleneğimize uygundu, kırmızıydı! Direkt olarak bir baskıya maruz kaldı mı? Hayır Ama bazı yerlerde toplatıldığı söylendi. Çünkü birinci sayının içinde Marx'la ilgili bazı cümleler vardı. Dergi, resmi tarihe karşı ezberbozar bir yayındı. Cağaloğlu'nun ünlü gazete-dergi satıcısı Abdullah, hemen bitiveren dergiden yüz tane daha almış ama bunları tezgâh altı yapmak zorunda kalmıştı .. Uyarılmıştı .. (Aktunç, 2008, 88)

Türkiye Defteri'nin ikinci sayısı iki yıllık bir aranın sonunda, ancak 1973 Aralık'ında yayımlanabilir. Dergi, kapak ve iç tasarımı itibarıyle ilk sayının aynıdır ancak içeriğe göz atıldığında ilk sayıdaki kadar yazar çeşitliliği olmadığı hemen görülür.

Dergi yalnızca Naci Çelik, Taylan Altuğ ve Hulki Aktunç'un yazılarından oluşmaktadır, Selim İleri zaten kurucular kadrosundan çekilmiştir. İlk sayıda Kemal Tahir'in adı bile geçmezken 2. sayının iç kapağını, Kemal Tahir'in "Gerçekçi olabilmek çok zordur. Çünkü bikez elde edilince sürgit kullanılmaz. Her durumda gerçekçiliği yeniden elde edip geliştirmek gerekir," sözü süslemektedir. Ayrıca Kemal Tahir'in Çetin Yetkin'le *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler* kitabı için yaptığı söyleşinin tam metnine de yer verilmiştir

Derginin "Güçlenen... Süren..." adlı imzasız başyazısında *Türkiye Defteri*'nin ilk sayıdan itibaren "edebiyatta, özellikle roman ve hikâyedeki yeni eylemi, güç birikimini" yansıtmayı, "kültürel olgular karşısında siyasal bir tavrı ve tarih bilincini ön plana" almayı ilke edindiği hatırlatılmış, bir kanal değişikliğinin söz konusu olmadığı, bilakis daha önce açılan kanalın derinleştirileceğinin altı çizilmiştir. İlk sayıda derginin Kemal Tahir'le ilişkisi daha dolaylıyken, ikinci sayıda Kemal Tahir'in fikir mirasına daha doğrudan sahip çıkılmıştır. Bunun en güçlü göstergelerinden biri de başyazıda söz edilen "ilerici gerçekçilik" kavramıdır. "Kolaycı ve gevelemeci 'gerçekçiliğe' karşı olan, sürekli bir devinimle 'her yeni durum karşısında yeniden elde edilen' gerçekçilikten yana, Marksizmi dünyayı anlayıp değiştirmede bir reçete değil bir yöntem sayan bütün yazarlar, bütün okurlar *Türkiye Defteri*'nin tabii üyeleridir," ("Güçlenen... Süre...", 1971, 3-4) dendikten sonra bu gerçekçiliğin nitelikleri sıralanır:

1- İlerici gerçekçilik, "milli" Marksizmden yanadır.
2- Bu gerçekçilik, sanat eserinde ve eleştiride "bilinenlerin, yeni kompozisyonlar içinde eski yargıların tekrarından şiddetle kaçınan bir tavrı şart koşar".
3- İlerici gerçekçiliğe göre sanatla siyaset ayrılmazdır "ama güçsüzlüğünü gündelik siyasal çıkarlara koşularak gizlemek isteyen sözde sanatın da o siyasete ve kendine yarar sağlamayacağını ileri sürer".
4- İlerici gerçekçilik, "'dural olan'a karşı 'eylemde olan'dan yanadır".
5- İlerici gerçekçilik, durmadan değişen gerçeğin tespitiyle yetinmez, "hakikaten 'ileri' bir tavrın, bu gerçek'ten (onu değiştirmek üzere) nasıl yararlanabileceğini tartışır".
6- "Tarihsel kitabı aldatmacanın 'ilerici', 'devrimci' terimlerini bile ne idüğü belirsiz hale getirmiş bütün memur 'ideoloji'lerin doğrudan bir eleştirisini öngörür " ("Güçlenen... Süren ...", 1973, 4)

Altı maddede topladığım "ilerici gerçekçilik" kavramı Kemal Tahir'in gerçekçilik anlayışıdır. Dergi sürekli yazarlarının ikinci sayıdaki yazılarının başlıkları bile Kemal Tahir'in ana meseleleridir: "Batılaşmacı Görüş Tarzı" (Taylan Altuğ), "Marksizm, İdeoloji, Gerikalmış İlericilik ve Bugünün Edebiyatı Üzerine" (Hulki Aktunç), "Türkiyeli Romancı" (Naci Çelik) gibi. Üstelik yazıların kelime dağarcığı da Kemal Tahir lügatinden devşirilmiş gibidir. Başyazıda dikkat çeken bir diğer nokta ise derginin sürekli yazarlarının dergicilik anlayışlarını açıkladıkları satırlardır

> *Türkiye Defteri* yazarları, gelişigüzel bir adlar toplamının oluşturduğu "idareci" dergi anlayışına karşıdır. Fakat belli birkaç adın kendi pazarlamasını yaptığı sözde "kadrocu" ahbap çavuş dergicilığine daha da karşıdır ("Güçlenen... Süren...", 1973, 3).

Burada ayrı şahsiyetlere sahip bu üç yazar, dergi sınırları içinde hareket ettikleri sürece, üzerinde fikir birliğine vardıkları bir düşünce sisteminin taşıyıcısı tek bir vücuttur adeta. *Türkiye Defteri*'nin yayın hayatı süresince kurucuların herhangi birinin adının öne çıktığı yahut diğer iki yazardan aykırı bir görüş bildirdiği gözlenmez. Nitekim 17. sayıdan itibaren Hulki Aktunç'un çekilmesi ve sonucunda da kurucular arasındaki birliğin zedelenmesiyle *Türkiye Defteri* kapanma sürecine girer Dolayısıyla 2-16. sayılar arası *Türkiye Defteri*'nin asıl karakterini gösteren sayılardır

Türkiye Defteri'nin bu ikinci aşamasında Kemal Tahir, Nâzım Hikmet ve Orhan Kemal için kapsamlı ve ses getiren özel sayılar hazırlanmış; "Türkiye: Tarihsel Çerçeve", "Emperyalizm ve Türkiye", "Lenin: Yeni Yazılar", "Marksizm ve Türkiye'de Felsefe" gibi dosyalara yer verilmiştir. 15. sayıda Yakup Kadri özel sayısı yapılacağı duyurulmuşsa da bu vaat hayata geçirilememiştir. Dergide Hilmi Yavuz, İlhan Berk, Zühtü Bayar, Selahattin Hilav, Doğan Hızlan, Sezer Tansuğ, Uluğ

LEVENT GÖNENÇ

Nutku, Mazlum Beyhan, Kerım Korcan, Demirtaş Ceyhun, Necati Güngör gıbı isimler; eleştırı-inceleme yazıları, çevirileri, şıirleri ve öyküleriyle dergiye katkıda bulunmuşlardır. Süreç içinde dergıye "Marksıst Düşüncenın Problemleri", "Marksist Metodun Kaynakları", "Devrimcıyle Konuşmalar" gıbi yenı bölumler de eklenmiştır. 9. sayıda açılan "Marksist Düşüncenın Problemleri" üst başlıklı bölümde ilk defa çevirı bır yazıya yer veren dergi yazarları, çevirı yazı yayımlamak konusunda gösterdikleri çekıncenin sebebini "kendi gerçeklerimiz üzerinde odaklanmanın mutlak gereklılığını duyurmak ve bunu yaygınlaştırmak" amacına dayandırırlar ("Marksist Düşüncenin Problemleri", 1974, 47). Böylece Kemal Tahırci bır "yerlılik" arayışının peşında olduklarına bır kez daha ışaret etmış olurlar. Ancak yine çevirı yazıya başvurmak durumunda kalmaları, yerli bır Marksıst teori üretme amaçlarında fazla yol alamadıklarını da gösterir. Her ne kadar 9. sayıdan sonra çevirı yazılara yer verilse de "Marksist Düşüncenın Problemleri" de tıpkı "Marksıst Metodun Kaynakları" ve "Devrımciyle Konuşmalar" üst başlıklı bölumler gibi bir sureklılik göstermez Örneğın 14 sayıda açılan "Devrimcıyle Konuşmalar" bölümü Muzaffer Erdost ve TSİP'le yapılan konuşmalarla sınırlı kalmıştır. Derginin "Güçlenen... Süren..." (2. Sayı), "Edebiyat... Kapitalizm... Nobelizm..." (3. Sayı), "Tekboyutlu Devrimcılık ve Çelişkiler Üzerine" (4. Sayı), "Kemal Tahır ya da Düşünen Edebiyat" (6. Sayı), "Partı Meselesi ve Vasıfsız Aydınlar Uzerine" (7. Sayı), "Hakıkı Düşman Emperyalizmdır" (10. Sayı), "Kitleler, Kadrolar ve Görevimiz ya da 'Rüya Görelim'" (16. Sayı) başlıklı başyazıları da derginin güncel politık toplumsal gelişmelerle ılgili görüşlerını açıklaması bakımından önemlidir.

17. sayıdan ıtıbaren dergının künye bilgıleri değişmiş, Kurucular: Hulki Aktunç, Taylan Altuğ, Naci Çelık ıbaresi kaldırılmış, sahibi ve sorumlusu olarak sadece Çelik Berksoy adı yazılmıştır, ki bu kişi de Naci Çelık'tir zaten. Taylan Altuğ, 19. ve 20. sayılarda da dergıye yazı desteği vermeyi sürdürürken Hulki Aktunç, dergıden tamamen çekılmış görünmektedir. Bunun nedeni açıklanmasa da Aktunç ve Altuğ'un geriye çekılişlerının dergiyi zayıflattığı açıktır. Her ne kadar "18. Sayı Dolayısıyla" adlı başyazıda derginin yayınına devam edeceği

bildirilse de *Türkiye Defteri* en fazla iki sayı daha çıkabilmiş ve 20. sayıda kapanmıştır. Söz konusu son başyazıda ise derginin o güne kadar yürüttüğü faaliyetlerin adeta bir hesap dökümü yapılmış, "parasal zorlukların yanında aylık bir dergının seviyeli muhtevasını koruyabilmek için" büyük bir fikir gücü harcandığı belirtilmiştir. "*Türkiye Defteri*, önümüzdeki sayıdan itibaren, vermekte olduğu mücadeleyi daha kararlı, daha geniş cephede sürdürecektir. Kültür ve genel siyaset konularında yeni arkadaşlarımızın dergiye katılmasıyla daha ağırlıklı olmaya çalışılacaktır," ("18. Sayı Dolayısıyla", 1975, 483) denerek üstü örtük biçimde de olsa yatak değişikliğinin sinyali verilmiştir. 18 sayıdan itibaren *Türkiye Defteri*'nde "Şark Meselesi", "Mustafa Suphi" gibi tarihi konulara yönelindiği, çeviri yazılara yer verildiği görülür. Fatma Ülken, Adalet Ağaoğlu, Hilmi Yavuz, Metin Eloğlu öykü, şiir ve yazılarıyla derginin edebi yönünü destekler, yine de *Türkiye Defteri*'nin üç kurucusuyla bütünleşen bir kimliği olmasının da etkisiyle Taylan Altuğ ve Hulki Aktunç'un çekilmesinin ardından derginin ömrü uzun sürmemiştir.

TÜRKİYE DEFTERİ'NİN TÜRK EDEBİYAT DERGİCİLİĞİNDEKİ ETKİLERİ

Türkiye Defteri, faaliyette bulunduğu yıllarda içeriğiyle ses getiren, özel sayılarıyla gündem yaratan bir dergi olmuştur. Dergiye gösterilen bu ilginin, hatta eleştiri oklarını üzerine çekmesinin başlıca sebeplerinden biri Kemal Tahir tezlerinin polemikçi yapısıdır. *Türkiye Defteri*'nin süreklı yazarlarının farklı mecralarda yer alan Kemal Tahir'le ilgili eleştirilere refleksif tepkiler vermeleri de *Türkiye Defteri*'nin yayın dünyasının gündeminde kalmasına ciddi bir katkıda bulunmuştur.

Derginin Kemal Tahirci kimliğini enine boyuna ele alan yazılardan birini Engin Ardıç yazar. Ardıç, derginin 3. sayının yayımlanmasının ardından kaleme aldığı "Kemal Tahircilik mi?" adlı yazısında *Türkiye Defteri*'yle ilgili eleştirilerini sıralar ve çeşitli önerilerde bulunurken bir yandan da dergiye büyük bir misyon yükler. Ardıç'a göre *Türkiye Defteri*, daha başından itibaren Kemal Tahirci bir "hareket"tir ve kendisi bu yazıyla doğmakta olan hareketin tanımlamasını ve tahlilini yapmayı ve "bu görünümü [hareketi-B.V.] doğru temellerine oturtmayı" (Ardıç, 1974, 7) amaçlamaktadır.

Ardıç, dergide "Kemal Tahir'in 'imzalı' bulguları"na yer verilmesini, derginin süreklı yazarlarının da yazılarında "Kemal Tahir'in romanlarında sezgi ve araştırmayla bulup derinleştirdiği gerçeklerden, olgulardan, temel romancılık ve sanat teorisinden, tarih bilincinden" (Ardıç, 1974, 7) yola çıkmalarını yeterli bulmamaktadır. Ona göre *Türkiye Defteri*, Kemal Tahir'in görüşlerini teorik bir bütünlüğe kavuşturmalıdır. Bunun için de öncelikle yapılması gerekenler şunlardır: 1- Kemal Tahir'in yayımlanmamış eserlerinin, yarım kalan roman tasarılarının ve ardında bıraktığı notların "Bütün Eserleri" gibi bir başlık altında ve edisyon kritikleriyle basılmasını sağlamak, 2- Kemal Tahir'in "hayatının ve sanatının da ötesinde politik-toplumsal görüşlerini, Batılaşma karşısındaki tavrını, 'Anadolu İnsanı' kavramını kapsayan uzun ve derinlemesine inceleme kitapları hazırlamak." (Ardıç, 1974, 7). Kemal Tahir'in yerli yerine oturtulabilmesi için eserlerinin tamamlanması; üzerine "doğru" incelemeler yazılması gerekmektedir. Aksi takdirde, yani "[...] bu teoriden yeni bulgular ve sanat ürünleri çıkarılamadığı takdirde hareket, küçük bir dergi boyunda ve 'muallakta' kalmaya mahkûmdur." (Ardıç, 1974, 7). Engin Ardıç, *Türkiye Defteri*'nin Kemal Tahir'i bir "peygamber" gibi değil bir "çıkış noktası" gibi alması ve bu düşünceden giderek bir sentezе varması gerektiği görüşündedir. Böylece "[...] 1970'ler dolmadan bu hareketin yaratacağı yeni ve genç sanatçılar sağlıklı sanat ürünleri verebilirse bundan kazançlı çıkacak bütün bir Türk kültür ve sanat yaşamı, hatta siyasal planda bütün bir Türkiye olacaktır." (Ardıç, 1974, 7) Ardıç, yazısında *Türkiye Defteri*'nin kurucularını, sağ tandansa kaymamaları konusunda da uyarır. *Türkiye Defteri*, Kemal Tahir'i sahiplenen bir diğer dergi olan muhafazakâr/sağ görüşlü *Hareket*'le aynı kefede değerlendirilmek istenmektedir. "Sağcı" *Hareket* dergisiyle aynı düzey ve kutupta görülüp ısrarla gösterilmek istenmesi Ardıç'a göre *Hareket*'te "[...] tarih bilinci ve Osmanlılık tahlilleri konularında kimi zaman nice Marksist geçinenlerden daha sağlam tahlillere varmaları sol düşünce adına uyarıcıdır." (Ardıç, 1974, 7). Ardıç yazısında Halit Refiğ

ve Metin Erksan gibi isimlere mesafeli olunması gerektiğini de söyler, çünkü ona göre bu isimler "'ulusal' ya da 'millî' sinema kuramlarının ardına sığınarak tutucu gençlik örgütleriyle organik bağlar kurma[ktadırlar] " (Ardıç, 1974, 7)

"Kemal Tahircilik mi?" yazısı *Türkiye Defteri* dergisinin çabasını takdir eden ama bu çabayı yeterli bulmayan bir yazı görünümündedir. Başlıktaki "Kemal Tahırcılık mi?" sorusu Kemal Tahır düşüncesinin kurucular tarafından yeterince özümsenmediğine dair bir eleştiriyi de içinde barındırır. Ardıç'ın yazısına cevap Selim İleri'den gelir. Yazıda geçen "[...] hareketle olan bağlarının gevşekliğini bir yerde kişisel çatışmalara bağladığını ve böylece de 'ayıp' ettiğini sandığım dostum Selim İleri [..]" (Ardıç, 1974, 7) ibaresinden rahatsız olan İleri, "Zorunlu Bir Açıklama" başlıklı bir karşı-yazı yazar. Engın Ardıç, yazısının girişinde *Türkiye Defteri*'nin ilk sayıdan sonra dağılmasını normal karşıladığını belirtmiş ve bu sonuca somut olgulardan ziyade öznel çıkarımları yoluyla varmıştır. Selim İleri öncelikle Engın Ardıç'ın öne sürdüğü dağılma sebeplerine itiraz eder. *Türkiye Defteri*'nin bir "hareket" olarak nitelenmesini de fazla bulan İleri "Toplumsal bir 'hareket' ancak ve ancak güçlü, sıkı disiplinli bir kadroyla gerçekleştirilebilir. Üç beş kişinin bir araya gelerek dergi çıkarmasının 'hareketle' ilgisi olacağı, olabileceği düşünülemez," (İleri, 1974, 51) der. Selim İleri, Engın Ardıç'ın iddia ettiğinin aksine dergiden kopmadığı, sadece yönetimden çekildiğini söyleyerek şu açıklamayı yapar:

> *Türkiye Defteri* dergisi yeniden çıkarken Kemal Tahır'ın edebiyat ve düşünce hayatımıza getirdiği çok önemli kimi sorular doğrultusunda yürümeyi yeğlemiştir. H. Aktunç'un, T. Altuğ'un, N. Çelik'in bu konuda son kerte içten, dürüst davrandıklarına inanıyorum. Ancak ben K. Tahır'ı yakından tanımış olma mutluluğunu asla yadsımayarak, Türkiyeli genç yazarın bütün bu soruları ve başkalarının sorularını her olayda göz önünde tutması ihtiyacını artık şiddetle hissediyorum (İleri, 1974, 51).

İleri, aslında dönemin Kemal Tahir-Sabahattin Eyüboğlu cepheleşmesinde bir taraf olmak istememiş, siyasi belirleyiciler yerine estetik değerlere öncelik tanımayı tercih etmiştir. İleri, Türkiyeli bir genç yazarın, Kemal Tahir'in, Sabahattin Eyüboğlu'nun, hatta sağcıların görüşlerinden de yararlanabileceği inancındadır. "[...] 'Doğu-batı-kuzey-güney' demeksizin bütün işe yarar güzellikleri, incelikleri, doğruları kullanabilmeli genç yazar... Sözgelimi K. Tahır'le S. Eyüboğlu'nun kesişme noktasını saptamalı. Böyle bir noktanın olmadığını K. Tahir'le S. Eyüboğlu'nun birbiriyle ilgisiz iki çizgi olduğunu ileri sürmek yanlış bence," (İleri, 1974, 51-52) der. İleri'nin benimsediği bu görece tarafsız konum ise *Türkiye Defteri* dergisinin yönetiminde yer almasını doğal olarak engellemektedir.[7] Ancak bu yazıyla birlikte İleri'nin dergiye dışarıdan desteği de kesilecektir çünkü yayımlanması için *Türkiye Defteri*'ne gönderdiği yazı yönetıcıler tarafından geri çevrilmiştir. İleri, *Yeni Dergi*'de yayımlanan yazının sonuna yazdığı ekte bu durumu belirtir ve "Gene zorunlu olarak *Türkiye Defteri*'nden 'kopmuş' olduğumu açıklayayım," (İleri, 1974, 52) der.

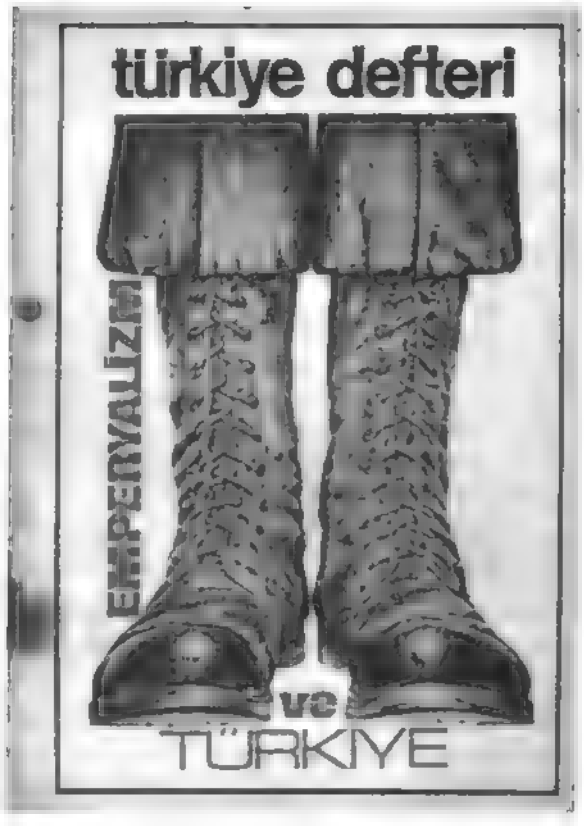

7 Selim İleri, 15 Ocak 2018 tarihinde doktora tez çalışmam dolayısıyla yaptığımız sözlü görüşmede de uzaklaşma sebebini aynı şekilde izah etmiştir

Aynı günlerde Engin Ardıç'ınkine benzer bir eleştirinin Attılâ İlhan'dan da geldiğini Hulki Aktunç'un Attılâ İlhan'a yazdığı 9 Mayıs 1974 tarihli bir mektuptan da anlarız:

> "Epeyce sekter Tahirist tutum" konusunda, haksızlık ediyorsunuz gibi geldi bize. Konuyu burada açacak değilim ama, *Türkiye Defteri* yayımlandıkça tutumumuz daha da açıklık kazanacak. Giderek "etkilenen, engellenen ve çekinen" arkadaşların da antidogmatik, antisekter, –çünkü– Mao'nun dediği anlamda milli Marksçı eğilimle buluşacaklarını sanıyoruz... Tabii bu çizgi güçlendikçe .. Kendisine yakın kültür ve siyaset mirasını değerlendirdikçe, irdeleyip yerine koydukça... Dergının takılma noktası gibi görünen kımı konu, ad ve kavramlar, eğilime ve çızgıye katkıda bulunacakları kadar "var"dırlar (Sarmaşık, 2001, 191).

Türkiye Defteri dergisi yalnızca faaliyet gösterdiği dönemde etkılı olmamış; Türk edebiyatı dergiciliği tarihine de adını yazdırmıştır. Vedat Günyol, *Sanat ve Edebiyat Dergileri* adlı kitabında "Memleketimizde toplum olaylarına, genellikle kültür ve edebiyattaki yansımaları çerçevesinde bakacağı söylenen dergide, çoğu kez kültür ve edebiyat sınırları zorlanmış, sol kesimin ilerici hümanist aydınlarına dil uzatılabılmiştır," (Günyol, 1986, 74-75) diyecektir. Vedat Günyol, 1970'li yıllarda *Yeni Ufuklar* dergisinin idarecisidir. *Yeni Ufuklar*'ın ideolojik bakımdan *Türkiye Defteri*'nın karşıt kutbunda konumlandığı düşünülürse Vedat Günyol'un bu eleştirisi daha iyi anlaşılabilir.

Türkiye Defteri üzerine müstakil bir tez çalışması da yapılmış, burada derginin amacı şu sözlerle özetlenmiştir:

> *Türkiye Defteri* dergısının tüm çabası, bir anlamda Türkiye'nın toplumsal yapısını yeniden tanımlamak ve bu tanımlamadan yola çıkarak toplumsal gelişim için Türkıye'ye has bir ilerleme teorisi geliştırmektir. Tabıı bu teori de sosyalist düzenın gerekliliğini açıklamaya yöneliktir. Bu çaba doğrultusunda öncelikle yerleşik tarih ve edebiyat eserlerındeki bılgılerın toptan bır eleştirısını göze almıştır (Özkan, 2007, 43).

Aynı tezde *Türkiye Defteri*'nın Türkıye soluna yeni bır çözüm önerisi getiremediği söylenerek eleştirilmiştir:

> [...] dergının tüm sayılarına bakıldığında, Türk roman ve hikâyesinde anlatılan kültürün eleştirilme sebebi, anlatılan insan ve kültürünün Türk insanı olmaktan uzak, Batı kültür kalıplarıyla anlatılan, gerçeklerle bağlantısının olmaması olarak görülüyor. Ancak derginin kültür ve edebiyat ilişkisi konusundaki tavrı, eleştirilen Cumhuriyet aydınlarının tavrından bır farklılık göstermemektedir. Roman, hikâye ve şiirın sosyalist kültürün yerleşmesinde rol almasının olanakları ve bunun toplumsal temelleri üzerinde ise durulmamıştır. Yanı sosyalist kültürün Türk toplumundaki yeri yahut sosyalizmin kendını var edebileceği şartlar konusunda herhangi bır öneri açıkça belirtilmemiştir Belirtilen, yalnız bır toplum tasarımın edebiyatta nasıl yansıması gerektığinden öteye geçmemektedır. Bu da eleştirilen Cumhuriyet aydınının tavrından farklı bır önerının ortaya konulmadığını göstermektedır. Edebiyat ve edebiyatçının mısyonuna örnek olarak gösterilen Kemal Tahır ve romanlarının örneklığinin ise sosyalist kültüre ve sosyalist teoriye nasıl bir zemın sunduğu sorularına cevap teşkil edecek bır öneri ya da değerlendirme yapılmamıştır. Sosyalizmin bır toplum projesi olarak kabul edilmesinin teorık argümanları da bu yüzden kısır bır tartışmadan ileri gidememiştir (Özkan, 2007, 32)

Kurtuluş Kayalı da "Kemal Tahir'in Durumunun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri" başlıklı yazısı içinde *Türkiye Defteri* dergisinin Kemal Tahır düşüncesindeki yerine ve önemine değinmiştir. "Kemal Tahır'in düşüncelerinin bütününü gözden kaçırmadan edebiyat ağırlıklı olumlu değerlendirmesini samimi bır biçimde *Türkiye Defteri* dergisi gerçekleştirmiştir," diyen Kayalı, dergide bugün de önemini koruyan ciddi metinler yayımlandığının altını çizer (Kayalı, 2012, 326). "Kemal Tahır düşüncesi üzerine odaklanan" *Türkiye Defteri*'nin "katı", "keskın", "köşeli" bulduğu tutumunu ise eleştirir. "Edebiyat metinleri konusunda köşeli değerlendirmeye rağmen de örneğin Attıla İlhan'ın bir yazısı dergide olumlu görülerek yer almıştır," dedikten sonra "Özellikle katı bir tutum takınılmış olması Kemal Tahir'in etkilediği varsayılan ya da bilinen bazı entelektüellerin hiçbir metninin dergide yer almamasına sebep olmuştur. Örneğin Halit Refig'in ve Metin Erksan'ın bu hususta ne düşündükleri hıçbır şekilde önemsenmemiştir. Dergide siyasal olarak sağda durdukları düşünülen Kemal Tahir'den etkılenmiş isimlere de

yer verilmemiştir," (Kayalı, 2012) sözlerini ekler. Halbuki, Halit Refiğ'in bir Kemal Tahir enstitüsü kurulmasını önerdiği anma günü konuşmasına *Türkiye Defteri*'nin 7. sayısında yer verilmiştir. Bunun dışında *Türkiye Defteri*, Kemal Tahir ve Orhan Kemal sayıları için açık yazı çağrısı yapmış, bu çağrılarda "Bu sayımız okuru ve yazarıyla değişik yaklaşımlar getirebilen, fakat bütün konularda aydınlıktan yana olan herkese açıktır," denmiştir (Bkz. 5. sayı s. 47 ve 9. sayı s. 64). *Türkiye Defteri* yazarları, Kemal Tahir özel sayısı için şair, yazar, eleştirmen ve politikacılardan oluşan uzun bir listeden ayrıca yazı da talep etmişlerdir. Söz konusu listedeki isimler arasında *Türkiye Defteri* yazarlarının kıyasıya eleştirmekten çekinmedikleri Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Muzaffer Buyrukçu, Fakir Baykurt gibi isimler de vardır, *Türkiye Defteri*'nin kendini karşıt konumladığı *Yeni Ufuklar*, *Varlık* gibi dergilerin yöneticileri Vedat Günyol ve Yaşar Nabi de. Hatta Fakir Baykurt talebi olumlu karşılamış ve "Kemal Tahir İçin" başlıklı yazısına dergide yer verilmiştir (Baykurt, 1974, 65-67). Aynı listede İsmail Cem'den Celal Bayar'a, Doğan Avcıoğlu'ndan Behice Boran'a, Yakup Kadri'den Samet Ağaoğlu'na hem *Türkiye Defteri*'yle hem birbiriyle yer yer çatışan ideolojik yönsemelerin temsilcilerinin yan yana olduğu da göze çarpar.[8]

Halit Refiğ, Metin Erksan, Lütfü Akad, Atıf Yılmaz, Ayşe Şasa gibi Kemal Tahir düşüncesinin takipçisi sinemacılardan da yazı istenmiş, fakat bir yanıt alınamamıştır. Bu durumda *Türkiye Defteri*'nin Kemal Tahir karşıtlarına ya da kendilerinin dışındaki yandaşlarına kapısını kapattığı ya da keskin bir tavır aldığı sonucuna varmak güçleşmektedir, bilakis söz konusu isimlerin *Türkiye Defteri*'ne mesafeli yaklaştıkları bile düşünülebilir.[9]

SONUÇ

Kemal Tahir'in kuşkucu, sorgulayıcı, tabu yıkıcı zihniyeti *Türkiye Defteri*'ne de taşınmıştır. *Türkiye Defteri*, "hangi konuda ne söyleyeceği merak edilen bir dergi" haline gelmiştir. Türkiye'ye özgü koşulların ortaya çıkardığı, söz konusu bu özel koşulları yansıtan bir dergidir ve bu bakımdan da Aktunç, dergiyi "endemik" kelimesiyle niteleyerek bir benzerinin az bulunduğunu söyler (Aktunç, 2008, 88). *Türkiye Defteri* dergisi yazarları dergide Kemal Tahir'in Marksizm'in Türkiye koşullarına uyarlanması üzerine görüşlerini geliştirmeye çalışmışlardır.

8 *Türkiye Defteri*'nde verilen isim listesinin tamamı şöyledir: İsmail Cem, Attila İlhan, Ali Gevgilili, Memet Fuat, Vedat Günyol, Asım Bezirci, Rauf Mutluay, Fethi Naci, Hilmi Yavuz, Kemal Bilbaşar, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Demir Özlü, Ahmet Küflü, M. Nihat Özön, Cevdet Kudret, Sabahattin Selek, Aziz Nesin, Haldun Taner, Konur Ertop, Doğan Hızlan, Tomris Uyar, Turgut Uyar, Selahattin Hilav, Tektaş Ağaoğlu, Oya Baydar, Mümtaz Soysal, Taner Timur, Konur Ertop, Doğan Hızlan, Sezer Tansug, Bülent Ecevit, Behice Boran, Sadun Aren, Çetin Altan, Halit Refiğ, Metin Erksan, Lütfü Akad, Duygu Sağıroğlu, Cemal Süreya, İlhan Selçuk, Nadir Nadi, İlhan Berk, Yaşar Nabi Nayır, Tarık Zafer Tunaya, Fahir İz, Agah Sırrı Levend, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Samet Agaoğlu, Muzaffer Erdost, Muzaffer Buyrukçu, Gündüz Akıncı, Tevfik Çavdar, Şevket Süreyya Aydemir, Abdi İpekçi, Abdülbaki Gölpınarlı, Metin And, Berna Moran, Giovanni Scognamillo, Aslan Kaynardağ, Adnan Benk, Pertev Naili Boratav, Suut Kemal Yetkin, Kemal Sülker, Sina Akşin, Radi Fiş, Ara Güler, Niyazi Berkes, Şerif Mardin, Ayşe Şasa, Atıf Yılmaz, Hüsamettin Özdoğu, Ömer Asım Aksoy, Tarık Buğra, Celal Bayar, İsmet Bozdağ, Cahit Tanyol, Selim İleri, Hayati Asılyazıcı, Adalet Agaoğlu. (Bkz. *Türkiye Defteri*, S: 7, Mayıs 1974, s. 51)

9 Söz konusu isimlerden Halit Refiğ, *Kemal Tahir'le Birlikte* adlı kitapta *Türkiye Defteri*'ne de küçük bir paragraf ayırmış ve "*Türkiye Defteri* yayın süresi boyunca Kemal Tahir'in düşünce dünyasına en dürüstçe yaklaşan hareket olma özelliğini korudu," demiştir. (Refiğ, 2015, 73)

KAYNAKÇA

[Bölüm] (1974, Temmuz), "Marksist Düşüncenin Problemleri". *Türkiye Defteri*, sayı 9, s. 47.

[İmzasız] (1973, Aralık), "Güçlenen... Süren...", *Türkiye Defteri*, sayı 2, s. 3-4.

[İmzasız] (1975, Nisan), "18. Sayı Dolayısıyla", *Türkiye Defteri*, sayı 18, s. 482-483.

Aktunç, H. (1971, Nisan), "Aydınlar ve Hikâyemizin Doğuşu Sorunları", *Türkiye Defter*, sayı 1, s. 2-10.

Aktunç, H. (1971, Nisan), "Konuşmalı, Özeleştirili", *Türkiye Defteri*, sayı 1, s. 36-37.

Aktunç, H. (1987, Nisan), "İmzalı Kitapların Serüveni: Sevginin Bin Çiçeği", *Çerçeve*, sayı 19, s. 2.

Aktunç, H. (2008), *Yoldaşım 40 Yıl / Edebiyatta 40. Yılında Hulki Aktunç*, Rıza Kıraç (söy.), İstanbul: Say Yayınları.

Aktunç, S. (9 Mayıs 2017), kişisel görüşme, İstanbul.

Altan, E. (2013, Haziran), *Ben Koşarım Aşağlara, Koşarım: Tur-*

gut Uyar Üzerine Tomris Uyar'la Söyleşi, İstanbul: 160. Kilometre Yayınları.

Ardıç, E. (1974, 4 Şubat), "Kemal Tahircilik mi?", *Yeni Ortam*, s. 7.

Bek, Ö. (1971, Nisan), "Geçen Ayın Dergilerinden", *Soyut*, sayı 36, s. 22-24.

Bozdağ, İ. (1980), *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Durbaş, R. (2011, 1 Temmuz), "Kuşları Kokladı, Çiçeklerle Uçtu", *Cumhuriyet*, s. 17.

İleri, S. (15 Ocak 2018), kişisel görüşme, İstanbul.

İleri, S. (1974, Mart), "Zorunlu Bir Açıklama", *Yeni Dergi*, sayı 114, s. 49-52.

Kayalı, K. (2012, Ocak), "Kemal Tahir'in, Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri", *Hece*: Türkiye'nin Ruhunu Arayan Adam / Kemal Tahir, sayı 181, s. 322-335.

Kemal Tahir (2016), *Notlar: Sanat Edebiyat 1*, Cengiz Yazoğlu (ed.), İstanbul: İthaki Yayınları.

Kemal Tahir (1975, Nisan), "Bir Derginin İlkeleri Ne Olmalıdır ve Meseleler", *Türkiye Defteri*, sayı 18, s. 487-490.

Naci Çelik (1971, Nisan), "Düzenin Edebiyatı", *Türkiye Defteri*, sayı 1, s. 11-12.

Özkan, A. (2007), "*Türkiye Defteri* Dergisinin (1971-1975) Türk Edebiyatı ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Yeri ve Önemi", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Refiğ, H. (2015, Eylül), *Kemal Tahir'le Birlikte*, Ezel Erverdi (ed.), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sarmaşık, B. (der.) (2001, Şubat), *Attilâ İlhan'a Edebiyat Dünyasından Mektuplar*, İstanbul: Otopsi Yayınevi.

iletişim

Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı'nda Walter G. Andrews, Osmanlı gazel geleneğini incelerken gazellerin, Osmanlı toplum ve kültür hayatını hem yansıttığını, hem de şekillendirdiğini gösteriyor.

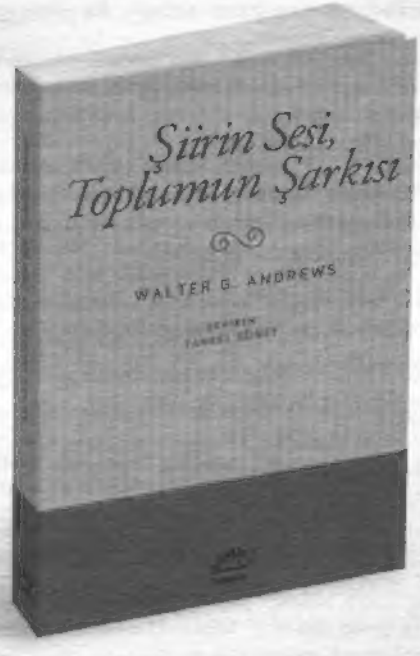

WALTER G. ANDREWS
ŞİİRİN SESİ, TOPLUMUN ŞARKISI
Çevirен: Tansel Güney
Edebiyat Eleştirisi Dizisi, 245 sayfa

iletişim

Düşünsel kökenleri, kurumları ve gerilimleriyle demokrasi...

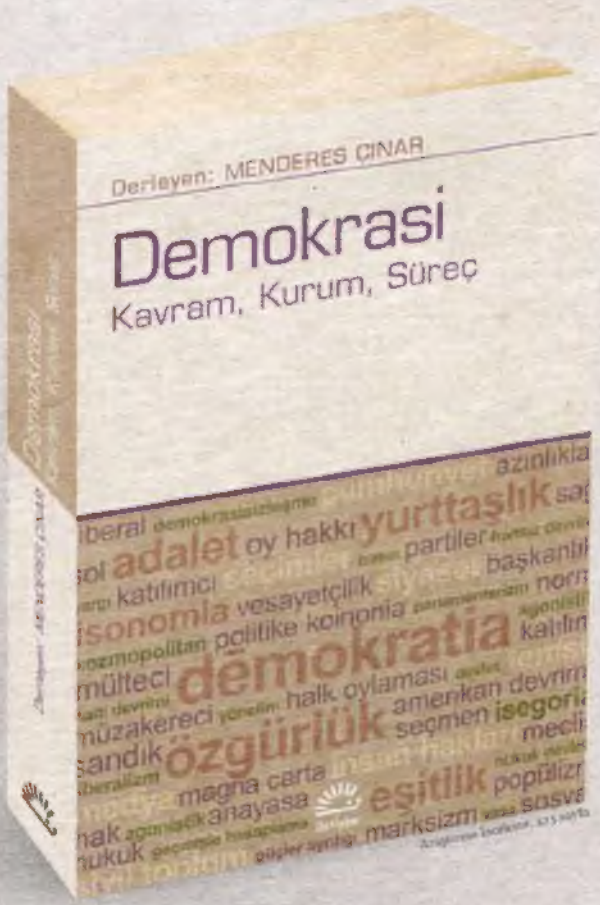

Dünyada demokrasinin güç ve itibarının sarsıldığı, demokratik rejimlerin sayısının azaldığı bir otoriterleşme dönemindeyiz. *Demokrasi — Kavram, Kurum ve Süreç* adlı bu kitap, demokrasinin düşünsel kökenlerini, inişli çıkışlı gelişimini, kurumlarını, içinde taşıdığı gerilimleri ele alırken, aynı zamanda, içinde Türkiye'nin de yer aldığı, günümüz demokrasisizleşme eğilimlerini aydınlatıyor. Türkiye'den otuz bir bilim insanının katkısıyla gerçekleşen ve bir referans kitabı olarak tasarlanan bu kapsamlı çalışma, ülkemizde bütün zorluk ve engellere rağmen demokrasiye adanmış bilgi birikimi ve akademik kapasiteyi sergiliyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimyayin twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO